

Центр зовнішньополітичних досліджень
Center for Foreign Policy Studies

Серія «Міжнародні відносини»

**МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ
ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Київ 2023

Серія «Міжнародні відносини»

Електронну версію видання розміщено на: <http://www.niss.gov.ua>
*За повного або часткового відтворення цієї публікації
посилання на видання обов'язкове*

Авторський колектив:

А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев

За загальною редакцією *М. Паламарчука*

Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти
М58 України : аналіт. доп. / [А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус,
Г. Широкий, Р. Юлдашев] ; за заг. ред. М. Паламарчука. – Київ : НІСД, 2023. –
76 с. – (Серія «Міжнародні відносини»). – DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.10>
ISBN 978-966-554-364-0

Санкції є важливим інструментом зовнішньої політики, який держави та міжнародні організації використовують задля впливу на агресивні / репресивні режими. Санкції стали потужним засобом реагування глобальних акторів на агресію Російської Федерації проти України – спробу незаконної анексії Криму, бойові дії на Донбасі та широкомасштабне воєнне вторгнення в Україну, а також ворожі кроки щодо інших держав.

У виданні схарактеризовано форми й мету санкцій, що уведені проти Росії, проаналізовано їх ефективність. Підготовлено висновки й рекомендації щодо напрямів підвищення дієвості цього інструмента в контексті стримування держави-агресорки та корекції її політики.

Для експертів, науковців, фахівців у галузях економіки, фінансів, національної безпеки, суб'єктів владних повноважень, представників громадських організацій, а також усіх, хто цікавиться цією проблематикою.

УДК 341.018:(470)(1-651.1):327(477)

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Безпрецедентний санкційний тиск світових демократій	6
Розділ 2. Шляхи та механізми обходу Росією санкцій чи обмеження їхнього негативного впливу на економіку	22
2.1. Китайська Народна Республіка	22
2.2. Республіка Індія	26
2.3. Ісламська Республіка Іран	31
2.4. Туреччина та країни Центральної Азії і Південного Кавказу	34
2.4.1. Турецька Республіка	34
2.4.2. Центральна Азія та Південний Кавказ	36
2.5. Країни Перської затоки	38
2.5.1. Королівство Саудівська Аравія	40
2.5.2. Об'єднані Арабські Емірати	41
2.5.3. Держава Кувейт	42
2.5.4. Держава Катар	42
2.5.5. Королівство Бахрейн	43
2.5.6. Султанат Оман	43
Розділ 3. Оцінка ефективності західних санкцій	45
3.1. Вплив санкцій на макроекономічну ситуацію в Росії	45
3.2. Вплив санкцій на нафтогазовий сектор	53
3.3. Вплив обмежень на авіаційну галузь	59
3.4. Вплив санкцій на автомобільну промисловість	61
3.5. Вплив санкцій на металургійну промисловість	64
3.6. Вплив обмежень на банківський сектор	66
3.7. Вплив санкцій на військово-промисловий комплекс	69
Висновки	72
Відомості про авторів	75

ВСТУП

Останнім часом у суспільстві, наукових та експертних колах велика увага приділяється міжнародним санкціям, уведеним багатьма провідними державами та міжнародними організаціями проти Російської Федерації (РФ), і тому, наскільки ефективно вони діють. Ці санкції, уведені після спроби незаконної анексії Кримського півострова, а особливо широкі – після широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р., стосувалися як конкретних осіб, так і економіки, фінансової системи, торгівлі, логістики, імпорту та експорту товарів та інших сфер діяльності країни-агресорки.

Запроваджені санкції дають змогу формувати відчутну економічну мотивацію до деескалації конфлікту та його подальшого врегулювання. Економічні санкції часто-густо стають чи не єдиним із доступних механізмів реакції міжнародної спільноти та окремих держав на агресію.

Уведення окремими державами та міжнародними організаціями режиму санкцій стало одним із ключових інструментів впливу на поведінку агресора на міжнародній арені. Санкції розглядаються як запобіжні та обмежувальні заходи, які дозволяють реагувати на політичні виклики та події, що суперечать цілям і цінностям держав, котрі їх застосовують.

Зазвичай санкції запроваджують поетапно: спочатку – це візові обмеження стосовно визначеного переліку осіб та блокування їхніх активів, згодом – накладання секторальних економічних санкцій (на окремі сектори чи компанії). Посилення санкцій відбувається внаслідок істотного збільшення загрози національній безпеці та/або ескалації ситуації.

Міжнародні санкції проти Російської Федерації передбачали:

1) покарання політичного режиму та еліт, що його підтримують, через ізоляцію та блокування активів, які належать їм та їхнім сім'ям;

2) ослаблення військового потенціалу, скорочення економічної бази для виробництва окремих видів озброєнь та військової техніки. Обмеження на постачання матеріалів, необхідних для виробництва озброєння та засобів його виробництва, а також заходи, спрямовані на відмову держави-агресорки від модернізації наявних у її арсеналі озброєнь та військових технологій;

3) запобігання прагнення до подальшої ескалації з боку держави-агресорки. У цьому випадку економічні санкції мають зробити непринятною для РФ ціну агресивної політики. Це має бути досягнуто шляхом позбавлення Росії основної економічної опори, а саме найбільшого джерела надходження валюти – експорту енергоресурсів.

Запроваджені обмежувальні заходи щодо російської економіки здебільшого не мають високого одночасного ефекту, він посилюватиметься з часом. Санкції

потребуватимуть максимального контролю за їх імплементацією, а також обмеження можливості їхнього обходу. Варто зазначити, що проблема ефективності торговельних санкцій полягає в тому, що технічно їх можливо обійти, використовуючи «сірий» імпорт і нейтральні країни.

Зважаючи на цю обставину, треба розуміти, що фінансові санкції – значно ефективніші, ніж торговельні, особливо на початковому етапі. Перевага фінансових санкцій – у швидкості їх запровадження (фінансовий ринок краще регулюється). Такі санкції набагато важче обійти, а пошук альтернативних інвесторів чи донорів – украй складний. До того ж, фінансові санкції стримують інвесторів з нейтральних країн.

Отже, з одного боку, санкції проти Росії, які були введені країнами Європейського Союзу, США й іншими державами та міжнародними організаціями, мають певний ефект і здійснюють вплив на російську економіку та політику. Санкційні заходи вже призвели до зменшення зовнішніх інвестицій, обмеженого доступу до фінансових ринків, зниження експорту та імпорту, а також до посилення економічних та політичних обмежень для окремих російських чиновників та бізнесменів.

З іншого боку, в деяких аспектах ефективність санкцій обмежена. Попри зусилля держав, які вводять санкції, російська економіка продовжує функціонувати, використовуючи альтернативні ринки та партнерів, з якими поки що може успішно співпрацювати.

Ключовим фактором успіху санкцій проти РФ є тривалість їх застосування, єдність держав-ініціаторів та постійний моніторинг ефективності обмежувальних заходів, які вже застосовано, для можливої адаптації санкційної політики.

Розділ 1. БЕЗПРЕЦЕДЕНТНИЙ САНКЦІЙНИЙ ТИСК СВІТОВИХ ДЕМОКРАТІЙ

Перший пакет санкцій, пов'язаний з ескалацією агресії РФ проти України, провідні демократичні держави запровадили у зв'язку з визнанням квазіутворень «ДНР» та «ЛНР». Наступні – пов'язані з безпрецедентним та безпідставним воєнним нападом на Україну в лютому 2022 р.

Зокрема, США та ЄС наклали санкції на Центральний банк Росії, якими заморозили його закордонні активи. На 13 березня 2022 р. Росія вже не мала доступу до близько 300 млрд дол. США, тобто майже половини своїх золотовалютних резервів (загальні золотовалютні резерви Центробанку Росії оцінюються приблизно у 630 млрд дол. США). Після цього в березні того ж року влада Франції заморозила кошти Центробанку РФ на 22 млрд євро, а також рахунки й нерухомість приватних осіб, які потрапили під санкції, на загальну суму 850 млн євро на території Франції¹. Європейські країни також активно блокують інші російські активи, наприклад Нідерланди – на 392 млн євро²; Польща – на 33 млн дол. США³; Норвегія – на 2,8 млрд дол. США⁴; Швейцарія – на понад 6 млрд дол. США⁵. Під санкції потрапляють кошти, елітна нерухомість, яхти та літаки.

У березні 2022 р. міністерства фінансів і юстиції США оголосили про створення багатосторонньої Робочої групи з визначення російських еліт, посередників та олігархів (далі – *REPO*) для пошуку й арешту активів російської еліти на Заході⁶. До неї увійшли країни, які погодилися використовувати повноваження для збору та обміну інформацією з метою заморожування чи вилучення власності підсанкційних представників російських еліт у всьому світі. Зокрема, до *REPO* приєдналися Європейська комісія, а також уряди Австралії, Канади, Німеччини, Італії, Франції, Японії та Великої Британії.

¹ Франція заморозила 22 мільярди євро російського центробанку.
URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/20/684368/>

² Нідерланди заморозили російські активи майже на 400 млн євро.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/22/7136405/>

³ Польща заморозила російські активи на \$33 млн. URL: <https://espresso.tv/polshcha-zamorozila-rosiyski-aktivina-33-mln>

⁴ Норвегія виведе російські активи зі свого суверенного фонду. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3415171-norvegia-vivede-rosijski-aktiv-i-zi-svogo-suverennogo-fondu.html>

⁵ Швейцарія заморозила російські активи на понад 6 мільярдів доларів.
URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/24/684632/>

⁶ U.S. Departments of Treasury and Justice Launch Multilateral Russian Oligarch Task Force. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0659>; Russian Elites, Proxies, and Oligarchs Task Force Ministerial Joint Statement. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/russian-elites-proxies-and-oligarchs-task-force-ministerial-joint-statement>

Протягом року після заснування *REPO* країни Заходу загалом заморозили чи арештували активи російських олігархів, котрі потрапили під санкції, на суму понад 58 млрд дол. США⁷. Члени *REPO* зосередилися на тому, щоб активи Центрального банку Росії та російського Фонду національного добробуту залишалися знерухомленими та не могли використовуватися для підтримки воєнних дій Росії. Проводилися заходи з відстеження активів російської еліти з метою виявлення, заморожування та конфіскації яхт, літаків та іншого майна, розташованого в різних куточках світу. Також було вжито заходів щодо обмеження доступу росіян, які перебувають під санкціями, до міжнародної фінансової системи, що ускладнило отримання Росією технологій, необхідних для ведення війни проти України.

З початком широкомасштабного російського вторгнення в Україну країни світу почали закривати свій повітряний простір для цивільної авіації Росії. Першою цей крок здійснила Велика Британія, а потім Польща та Чехія оголосили про закриття свого неба для російських літаків. Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн 27 лютого 2022 р. повідомила, що Європейський Союз повністю закриває небо для російських авіакомпаній (зокрема, для літаків, які перебувають у російській власності, мають російську реєстрацію, перебувають під контролем Росії, а також приватних літаків російських олігархів). Трохи згодом Канада та США оголосили про закриття свого повітряного простору для російської цивільної авіації. Станом на 2 березня 2022 р. 38 країн⁸ закрили свій повітряний простір для цивільної авіації РФ або заявили про його закриття. Країни не тільки закрили своє небо для російських літаків, а й припинили виконувати рейси до Росії. Унаслідок цього кількість прямих авіарейсів із Росії скоротилася на 62 %. У відповідь РФ також закрила повітряний простір для авіакомпаній інших країн. Тим самим росіяни практично втратили можливість поїздки до Європи. Крім того, США попередили міжнародні аеропорти в усьому світі, що санкції забороняють заправлення, обслуговування та ремонт авіасуден із Росії.

Туреччина 26 лютого 2022 р. заборонила прохід російських військових кораблів у Чорне море. Велика Британія 1 березня запровадила нові санкції проти Росії, включно й заборону на відвідування британських портів російськими суднами⁹. Заборона поширюється на будь-які судна, якими володіє або управляє будь-яка особа, що пов'язана з Росією. Також британські посадові особи отримують додаткові повноваження щодо затримання російських суден. Канада також закрила свої порти для російських кораблів і суден, включно й рибальських. Їм

⁷ Joint Statement from the REPO Task Force. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1329>

⁸ Албанія, Велика Британія, Ісландія, Канада, Норвегія, Молдова, Північна Македонія, США, Швейцарія, Фінляндія, Чорногорія та 27 країн ЄС. Це означає, що російські літаки не можуть не лише приземлитися чи злітати в цих країнах, а й пролітати над ними.

⁹ UK introduces new sanctions against Russia including ban on ships and fresh financial measures. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-introduces-new-sanctions-against-russia-including-ban-on-ships-and-fresh-financial-measures>

забороняється причалювати в Канаді або проходити через канадські води¹⁰. На початку квітня 2022 р. Лондонський морський ринок страховиків (*London's marine insurance market*) оголосив усі морські води Росії «військовою зоною»¹¹. Таке рішення значно ускладнює участь Росії у світовій торгівлі – країна критично залежить від портів у частині експорту нафти та зерна. Якщо судно зайде в морські води Росії, то його власник зобов'язаний буде повідомити свого страховика і заплатити спеціальну «військову премію», яка може досягати 5 % від вартості всього судна. Це суттєво обмежує використання для забезпечення торгівлі із Росією основної частини глобального торгового флоту.

На підставі рішення Ради ЄС від 8 квітня 2022 р. про обмежувальні заходи у зв'язку з агресивними діями Росії в Україні введено заборону заходити до європейських портів для суден, зареєстрованих під прапором Росії¹². За даними Єврокомісії¹³, під санкції потрапили 2873 торгових кораблів під російським прапором. При цьому зміна формальної реєстрації не дозволяє обійти ці обмеження, оскільки рішення ЄС поширюється також на всі кораблі, які змінили російський прапор (юрисдикцію реєстрації) після 24 лютого 2022 р. У межах розширених санкцій ЄС з 17 квітня *Італія, Румунія, Бельгія, Болгарія та Естонія* також заборонили кораблям під російським прапором заходити до своїх портів (морських або річкових). *Ці країни були першими державами – членами ЄС, які прийняли рішення та закрили порти для російських суден.* Президент США Джо Байден 21 квітня 2022 р. оголосив про заборону заходити в американські порти всім суднам, пов'язаним з Росією¹⁴. Рішення західних країн щодо блокування портів для російських суден ускладнює логістичні ланцюги РФ та негативно впливає на роботу транспортних компаній.

Російські дипломати в усьому світі повною мірою відчули на собі наслідки того, що їхня країна через агресію проти України перетворюється на державу-ізгоя. Багатьох співробітників російського дипломатичного корпусу висилають за межі цивілізованих країн. Так, за кілька тижнів після початку російського воєнного вторгнення в Україну західні країни вислали значну кількість російських

¹⁰ Regulations Amending the Special Economic Measures (Russia) Regulations: SOR/2022-47. URL: <https://gazette.gc.ca/rp-pr/p2/2022/2022-03-16/html/sor-dors47-eng.html>

¹¹ London marine insurers label all Russian waters high risk. URL: <https://www.reuters.com/world/uk/london-marine-insurers-extend-high-risk-area-all-russian-waters-2022-04-04/>

¹² Document 32022R0576. Council Regulation (EU) 2022/576 of 8 April 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R0576>; EU adopts fifth round of sanctions against Russia over its military aggression against Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/04/08/eu-adopts-fifth-round-of-sanctions-against-russia-over-its-military-aggression-against-ukraine/>

¹³ Question and answers on the fifth package of restrictive measures against Russia. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_22_2333

¹⁴ Proclamation 10371 – Declaration of National Emergency and Invocation of Emergency Authority Relating to the Regulation of the Anchorage and Movement of Russian-Affiliated Vessels to United States Ports. 2022. April 21. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-10371-declaration-national-emergency-and-invocation-emergency-authority>

дипломатів і співробітників посольств. Деякі держави (США, Польща та Словаччина) звинуватили співробітників дипкорпусу Росії у використанні дипломатичного прикриття для шпигунства. Інші (зокрема, країни Балтії) послалися на порушення Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. Деякі країни, наприклад Німеччина та Литва, оголосили про видворення дипломатів через звірства російських військових на Київщині. Станом на 25 квітня 2022 р. понад 400 російських дипломатів із приблизно двох десятків країн були змушені залишити свої посади¹⁵. Наприклад, через підозри у шпигунстві у березні того ж року Польща вирішила вислати 45 російських дипломатів. У квітні з Німеччини було вислано 40 російських дипломатів, а з Франції – 35.

За даними Міністерства закордонних справ України, станом на квітень 2022 р. держави-партнери видворили 443 співробітників російських дипломатичних установ (рис. 1). США, Велика Британія, Чехія суттєво скоротили дипломатичну присутність держави-агресора ще до того, як РФ розв’язала повномасштабну війну проти України.

Висилка працівників дипломатичних установ стала відповіддю партнерів на підривну шпигунську діяльність російських дипломатів. Захід завдав удару по спроможностях РФ вести агресивну політику, підривати мир та безпеку у Європі й перешкоджати допомозі України. Цей крок є прямою відповіддю демократичного суспільства на злочини російського режиму.



Рис. 1. Країни, які вислали дипломатичний персонал РФ після 24 лютого 2022 р. Джерело: МЗС України¹⁶.

¹⁵ Which countries have expelled Russian diplomats over Ukraine?

URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/30/diplomat-expulsion-russian-embassy-expel/>

¹⁶ URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=353999626770509&set=pb.100064814226458.-2207520000&type=3>

Процес видворення російських дипломатів триває. Наприкінці червня 2022 р. Болгарія прийняла рішення вислати з країни 70 працівників посольства РФ у Софії. У квітні 2023 р. Норвегія вислала 15 російських дипломатів, які намагалися завербувати інформаторів, перехопити повідомлення та придбати передові технології. У червні Фінляндія оголосила про висилку 9 російських дипломатів.

Російських дипломатів також бойкотують на міжнародних майданчиках. Так, 1 березня 2022 р. дипломати десятка країн на знак протесту проти агресії Росії покинули залу перед промовою глави МЗС РФ С. Лаврова під час засідання Ради ООН з прав людини у Женеві. На саміті *G20*, який проходив у листопаді того ж року на о. Балі, Лаврову довелося виступати перед порожнім залом – врешті він, незадоволений прийомом, достроково покинув саміт. А в березні 2023 р. Лавров був осміяний під час виступу в Індії, коли заявив, що Росія хоче зупинити війну в Україні. Під час головування Росії в Раді Безпеки ООН у квітні 2023 р. західні дипломати двічі залишали залу засідань. Уперше тоді, коли трибуну надали російській уповноваженій з прав дитини Марії Львовій-Беловій¹⁷, яку звинувачують у воєнних злочинах. Другий захід, організований РФ, стосувався експорту зброї та військової техніки, який західні послы також бойкотували. У такий спосіб демократичні країни висловлювали протест проти дезінформації, яку поширює Москва.

Бойкотування Росії відбувається не тільки на дипломатичному рівні. У перші дні широкомасштабної війни організації та відомі представники української культури звернулися із закликом до світових культурних кіл запровадити «культурні санкції» проти Росії, призупинити співпрацю з митцями та установами культури, які прямо чи опосередковано пов'язані з російською владою та підтримують війну проти України. Чимало міжнародних інституцій та мистецьких організацій засудили війну проти України та закрили доступ до заходів представникам держави-агресора. Одні вирішили заморозити співпрацю з культурними діячами та «офіційними» інституціями Росії, дехто пішов і на радикальніші кроки – відмежування від російської культури як цілісного явища (сюди можна зарахувати відмову від вивчення російської літератури та виконання музичних композицій).

Також із перших днів широкомасштабного російського воєнного вторгнення науковці в Україні та за її межами звертались до міжнародної спільноти із закликами про накладення санкцій на російську науку. Неодноразово організатори наукових конференцій забороняли участь доповідачів із РФ та Білорусі. Перші кроки до бойкоту російської науки також здійснили провідні наукові видавництва, призупинивши продажі та маркетинг продуктів і послуг дослідницьким

¹⁷ За офіційними підрахунками української влади, більше 19 499 дітей було насильно переміщено на територію РФ з 24 лютого 2022 р. Завдяки зусиллям українських активістів, державних органів і організацій, але без прямого посередництва ООН, вдалося повернути додому тільки 373 дитини (станом на 21 червня 2023 р.) (див.: Рік змін: будемо сильною інституцією в умовах воєнного стану. URL: <http://surl.li/ndrit>).

організаціям у Росії та Білорусі. Деякі журнали взагалі відмовилися від розгляду рукописів, написаних ученими, котрі працюють у наукових закладах РФ.

Ураховуючи те, що спорт завжди був важливою частиною міжнародного іміджу будь-якої держави, міжнародна спортивна спільнота також почала застосовувати свої санкції проти держави-агресора. Так, минулого року Росію та Білорусь виключили із понад 90 % змагань, позбавивши участі в чемпіонатах світу з різних видів спорту. Понад те, УЄФА своїм рішенням перенесла фінал Ліги чемпіонів, що мав відбутись у Санкт-Петербурзі, до столиці Франції, а Формула-1 відмінила Гран-прі Росії 2022 р. Крім того, 28 лютого 2022 р. Міжнародний олімпійський комітет (МОК) опублікував резолюцію про недопущення Росії та Білорусі до міжнародних змагань. Але згодом ситуація почала змінюватися. Так, уже в грудні 2022 р. президент МОК Томас Бах висловився за допуск до Олімпіади-2024 російських та білоруських спортсменів під нейтральними прапорами, а в січні 2023 р. МОК запропонував дозволити їм змагатися, якщо вони не підтримували війну проти України. У відповідь 35 країн у лютому 2023 р. підписали колективну заяву щодо міжнародної підтримки України та закликали до того, щоб громадяни Росії та Білорусі не були допущені до змагань як «нейтральні» особи¹⁸. Проте наприкінці березня 2023 р. МОК усе-таки рекомендував допустити до змагань російських та білоруських спортсменів у нейтральному статусі (без використання прапорів, гімнів та символіки своїх країн; спортсмени мають виступати індивідуально, без допуску до командних змагань; вони не повинні підтримувати вторгнення в Україну та не повинні бути представниками збройних сил чи силових відомств).

Через війну з російського ринку вийшла низка міжнародних компаній. Міністерство закордонних справ України (МЗС України) у травні 2022 р. публікувало список міжнародних компаній, які продовжували працювати в Росії (рис. 2) та закликала світовий бізнес перестати спонсорувати російських загарбників.

¹⁸ Guidance. Statement on Russia's war on Ukraine and international sport. 2023. 21 February. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/statement-on-russias-war-on-ukraine-and-international-sport/statement-on-russias-war-on-ukraine-and-international-sport>



Рис. 2. Міжнародні компанії, які станом на 19 травня 2022 р. продовжували залишатися на ринку РФ
Джерело: МЗС України¹⁹.

За даними дослідників Інституту керівників вищої ланки Єльського Університету, які з початку російського вторгнення в Україну ведуть реєстр міжнародних компаній, які залишили російський ринок, і тих, що продовжують працювати в РФ, майже 1000 компаній оголосили про свої зміни в планах щодо Росії. Дослідники поділили компанії на п'ять груп залежно від їхніх заяв та дій. Станом на вересень 2022 р. цей перелік нараховував 1385 компаній²⁰, а в червні 2023 р. – 1585 компаній²¹. Зокрема, 529 компаній згорнули діяльність у Росії і заявили про повний вихід з її ринків, 504 – лише призупинили свій бізнес, 179 – продовжують діяльність, проте відмовилися від нових інвестицій / розвитку, 151 – скоротили поточні операції, але продовжують інші, 222 – продовжують роботу в звичайному режимі (рис. 3).

Серед найбільш відомих брендів, які вже залишили російський ринок або призупинили там діяльність, такі: компанія «McDonald's», автомобільні бренди Mercedes, BMW, Renault, Hyundai та Volkswagen, технологічні гіганти Apple, Samsung, Amazon, магазини «IKEA», «H&M», «Mango», «Prada», тютюнові та алкогольні виробництва British American Tobacco та Carlsberg та багато інших.

¹⁹ URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=381475930689545&set=pb.100064814226458.-2207520000&type=3>

²⁰ Вихід міжнародних бізнесів з російського ринку: чи є прогpec? URL: <https://dozor.org/blog/vihid-mizhnarodnih-biznesiv-z-rosijskogo-rinku-chi-ye-progres>

²¹ Over 1,000 Companies Have Curtailed Operations in Russia – But Some Remain. URL: <https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>

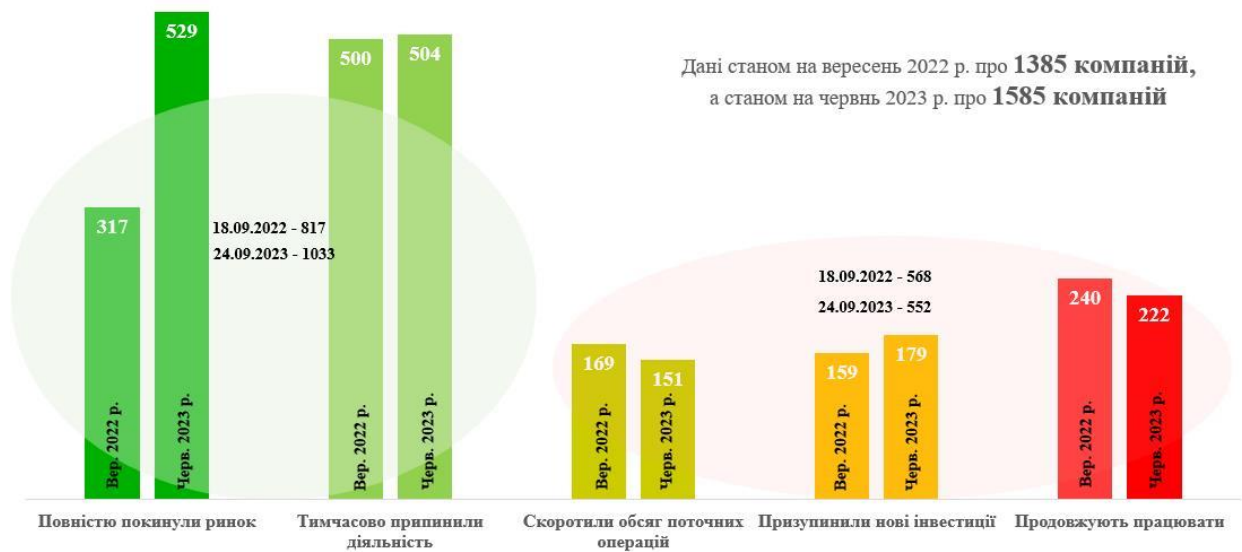


Рис. 3. Динаміка активності міжнародних компаній у Росії з 24 лютого 2022 р. до червня 2023 р. за даними досліджень Єльського Університету

Джерело: Chief Executive Leadership Institute of Yale School of Management, моніторинговий портал «DoZorro»²².

Російський ринок масово залишають компанії із США, Великої Британії, Німеччини, Фінляндії, Нідерландів, Польщі, Данії, Швейцарії, Швеції, Норвегії та Канади. Серед європейських країн поки що відмовляються виходити з РФ деякі компанії з Італії та Австрії. Значна присутність на ринку також залишається у компаній з Китаю, Франції, Німеччини, Японії та Індії. При цьому на фоні масового виходу західного бізнесу китайські та індійські компанії не тільки залишаються в РФ, а й намагаються скористатися ситуацією, щоб розширити свою присутність на ринку. Китай фактично став найбільшою державою-спонсором Росії. Торговельний обіг між двома країнами невинно зростає. Як повідомляє митна служба КНР, за I півріччя 2023 р. товарообіг між Росією та Китаєм становив 114,5 млрд дол. США, що на 40,6 % більше, ніж за аналогічний період 2022 р.

Утім, навряд чи китайські та індійські компанії будуть в змозі повноцінно замінити західний бізнес, який залишає Росію. Насамперед через те, що сучасні технологічні компанії більшою мірою були представлені саме американським і європейським бізнесом та володіють більшістю патентів.

На початку російського вторгнення в Україну Київська школа економіки (KSE) запустила аналітичний проєкт «Самосанкції» (*SelfSanctions*), спрямований на збирання даних про іноземні компанії, які працюють на російському ринку та обмежують або припиняють свою діяльність. Згідно із дослідженням, станом на червень 2023 р. KSE ідентифікувала близько 3281 компаній, організацій та їхніх брендів із 89 країн та 57 галузей і їхню позицію щодо роботи на ринку РФ.

²² URL: <https://dozorro.org/blog/vihid-mizhnarodnih-biznesiv-z-rosijskogo-rinku-chi-ye-progres> ; <https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>

За підрахунками аналітиків, лише 241 міжнародна компанія (7,3 % від загальної кількості записів у базі *KSE*) повністю припинила діяльність у Росії²³. Також 1193 компаній (36,4 % від загальної кількості) уже заявили про вихід з ринку РФ або призупинили там свою діяльність. Проте 1336 компаній (40,7 % від загальної кількості) поки що не планують залишати російський ринок і продовжують працювати без будь-яких змін. Ще 511 іноземних компаній (15,6 % від загальної кількості) скоротили поточні операції в Росії, призупинили нові інвестиції та продовжують вичікувати.

У дослідженні зазначається: у 241 іноземній компанії, що вже повністю вийшли з РФ, 2021 р. працювало щонайменше 409,5 тис. осіб персоналу; річний дохід цих компаній у сумі становив 59,8 млрд дол. США, капітал – 27,4 млрд дол. США, активи були на рівні 51,3 млрд дол. США. У 2021 р. вони сплатили 3,7 млрд дол. США податків. При цьому, якщо з початку російського воєнного вторгнення в Україну відсоток компаній, котрі згортають операції в РФ, різко зростав до середини квітня 2022 р., то протягом останніх 9 місяців співвідношення компаній, які йдуть чи залишаються, практично не змінюється.

Російську Федерацію було також відсторонено від участі в багатьох міжнародних організаціях. Починаючи з лютого 2022 р., провідні міжнародні організації переглянули свою співпрацю з країною-агресоркою, припинивши або призупинивши її членство. Пік спроб ізолювати Росію припав на I півріччя 2022 р. Наступного дня після початку повномасштабної війни відносини з Росією розірвала Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Росія вела переговори про вступ до ОЕСР, проте 2014 р. їх призупинили, а наразі взагалі припинили. У березні 2022 р. участь Росії припинили у Баренцевій Євро-Арктичній раді, Дунайській комісії, Координаційній раді групи розвинених країн СОТ, Міжнародному союзу залізниць, Міжнародній раді архівів та Раді держав Балтійського моря, а 16 березня того ж року – РФ офіційно виключили з Ради Європи²⁴. Тепер громадяни Росії не зможуть скористатися захистом Європейської конвенції з прав людини та звертатися до Європейського суду з прав людини. Крім того, у березні технічне співробітництво з Росією призупинила Міжнародна організація праці (МОП), а Європейська організація ядерних досліджень позбавила РФ статусу спостерігача. У квітні Єврокомісія призупинила участь Росії одразу в кількох грантових дослідницьких програмах – «Горизонт 2020», «Горизонт Європа» та «Еразмус+». Також призупинено право представництва Росії та Білорусі в Болонському процесі та у робочих групах і робочій програмі Європейського простору вищої освіти. Крім того, було припинено участь Росії в Агентстві з ядерної енергії та Всесвітній туристичній організації ООН, припинено

²³ 47-й випуск регулярного дайджесту про вплив виходу іноземних компаній на економіку РФ. 2023. 19 червня. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/47-y-vipusk-regulyarnogo-daydzhestu-pro-vpliv-vihodu-inozemnih-kompaniy-na-ekonomiku-rf/>

²⁴ The Russian Federation is excluded from the Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>

співпрацю з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Генеральна Асамблея ООН 7 квітня 2022 р. підтримала резолюцію щодо припинення членства Росії в Раді ООН з прав людини. У травні Росію виключили з Міжнародного газового союзу, Ради засновників Женевського центру безпекової політики. Також із країною-агресором припинили або обмежили співпрацю Міжнародний транспортний форум, Рада міністрів північних країн та Міжнародна організація стандартизації. У листопаді членство Росії зупинили дві спортивні організації – Європейська федерація кіберспорту та Міжнародний паралімпійський комітет²⁵.

У річницю вторгнення Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (*The Financial Action Task Force, FATF*)²⁶ ухвалила рішення безстроково призупинити членство Росії в Організації через грубі порушення зобов'язань з боку цієї країни щодо міжнародного співробітництва та взаємної поваги. Як зазначається, дії РФ суперечать основним принципам *FATF*, які покликані сприяти безпеці та цілісності світової фінансової системи. При цьому, ще в жовтні 2022 р. *FATF* обмежила можливості Росії брати участь у роботі Організації та заборонила участь у регіональних групах як члена *FATF*.

Російська збройна агресія проти України та численні воєнні злочини, які чинила російська армія²⁷, цілеспрямоване знищення ракетними ударами об'єктів критичної інфраструктури України, зокрема енергетичної, руйнування соціальних об'єктів та житлових споруд не тільки засвідчили терористичний характер дій російської влади, а й спонукали окремі держави та міжнародні організації до розгляду питання про визнання РФ державою – спонсором тероризму, а її чинного режиму – терористичним.

Зокрема, парламенти Латвії, Литви та Естонії визнали Росію державою – спонсором тероризму. У липні 2022 р. Сенат Конгресу США ухвалив резолюцію, у якій закликав Державний департамент визнати Росію державою – спонсором тероризму. Загалом, уже восени 2022 р. процес визнання Росії державою, відповідальною за тероризм, почав набирати оберти. У жовтні того ж року Сенат Польщі спершу визнав російську владу – терористичним режимом, а в грудні польський Сейм визнав спонсором тероризму й саму Росію²⁸. У листопаді

²⁵ Ізоляція: з яких міжнародних організацій та програм вигнали росію після 24 лютого. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/18/infografika/polityka/izolyacziya-yakux-mizhnarodnyx-orhanizacij-ta-prohram-vyhnyly-rosiyu-pislya-24-lyutoho>

²⁶ FATF Statement on the Russian Federation. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/fatf-statement-russian-federation.html>

²⁷ За даними Офісу Генерального прокурора, станом на 24 листопада 2022 р. в Україні зареєстровано 68 065 злочинів Росії проти України, з яких злочинів агресії та воєнних злочинів – 48 982, злочинів проти національної безпеки – 19 083. За офіційною інформацією, протягом 9 місяців повномасштабної збройної агресії Росії проти України постраждали 1287 дітей (440 дітей загинули, 847 – отримали поранення різного ступеню тяжкості), найбільше дітей постраждало в Донецькій (424), Харківській (266), Київській (117), Миколаївській (77), Запорізькій (76), Чернігівській (68), Херсонській (67), Луганській (64), Дніпропетровській (32) областях.

²⁸ Poland – Resolution on the Recognition of the Russian Federation as a State Supporting Terrorism. 2022.

¹⁹ December. URL: <https://www.nato-pa.int/document/resolution-parliament-poland-recognition-russian-federation-state-supporting-terrorism>

парламент Чехії²⁹ ухвалив резолюцію, у якій визнав терористичним чинний російський режим. Також парламент Нідерландів³⁰ визнав РФ державою – спонсором тероризму через її воєнні дії в Україні.

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) 13 жовтня 2022 р. ухвалила резолюцію про визнання режиму в Росії терористичним³¹. ПАРЄ стала першою міжнародною організацією, що ухвалила таке рішення. У тексті документа йдеться про те, що асамблея рекомендує урядам країн – членів Ради Європи наслідувати її приклад.

Парламентська асамблея НАТО 21 листопада 2022 р. визнала Російську Федерацію державою-терористом, а її режим – терористичним, та закликала створити спеціальний Міжнародний трибунал щодо російської агресії, який дасть змогу засудити не тільки безпосередніх виконавців воєнних злочинів, але й вище російське керівництво. Це означає, що всі 30 країн – членів НАТО погодилися із зазначеними твердженнями, що є потужним політичним сигналом, який підкреслює настрої у владних колах Альянсу.

Своєю чергою, 23 листопада 2022 р. Європейський Парламент ухвалив резолюцію³² про визнання Росії державою – спонсором тероризму. У зв'язку з цим Європарламент закликав ЄС та його держави-члени розробити правову базу для визначення держав як спонсорів тероризму та механізми обмежувальних заходів проти цих країн, ужити заходів для подальшої міжнародної ізоляції Росії, включно з її членством у міжнародних організаціях та органах, таких як Рада Безпеки ООН, до скорочення дипломатичних відносин з Росією, закрити та заборонити російські державні установи у ЄС, які просувають російську державну пропаганду в усьому світі.

У лютому 2023 р. парламент Словаччини³³ засудив масштабні атаки Росії проти мирного населення України та її цивільної інфраструктури. Парламентарі проголосували за відповідну постанову та визнали чинний російський режим терористичним, а Росію – державою, яка підтримує тероризм. Окремим пунктом Словаччина засудила спроби Росії шантажувати світ застосуванням ядерної зброї. Також у липні 2023 р. Парламентська асамблея ОБСЄ визнала РФ державою –

²⁹ Sněmovna usnesením označila současný ruský režim za teroristický. 2022. 15 Nov. URL: <https://www.psp.cz/sqw/cms.sqw?z=16713>

³⁰ Нижня палата парламенту Нідерландів визнала РФ державою-спонсором тероризму. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/24/7377867/>

³¹ European Parliament. Russia's war on Ukraine: Designating a state as a sponsor of terrorism. AT A GLANCE. Plenary – November II 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/738218/EPRS_ATA\(2022\)738218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/738218/EPRS_ATA(2022)738218_EN.pdf)

³² European Parliament. Recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism. European Parliament resolution of 23 November 2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism (2022/2896(RSP)). P9_TA(2022)0405. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0405_EN.pdf

³³ Парламент Словаччини визнав Росію державою-спонсором тероризму, а російський режим – терористичним. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-slovachchyna-rf-rezhym-teroryzm/32274497.html> ; NRSR: Poslanci uznesením opätovne odsúdili ruskú agresiu na Ukrajinu. URL: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=56319>

спонсором тероризму, а ПВК Вагнера – терористичною організацією³⁴. Зокрема, ПА ОБСЄ закликала держав-членів посилювати міжнародні норми, які чітко визнають: терористичний характер «Групи Вагнера» та її дій; відповідальність Російської Федерації як держави-спонсора цієї терористичної організації; неприпустимість залучення таких суб'єктів у міждержавні відносини. Таке формулювання вперше закріплене в офіційному документі міжнародної організації.

Оскільки Росія не відмовляється від агресивних дій, проти неї й надалі впроваджують нові обмеження, а санкції – постійно розширюють. *На сьогодні Російська Федерація є державою-лідером за кількістю накладених на неї санкцій.* За нею з великим відривом ідуть Іран, Сирія та КНДР. Проте варто зазначити, що більш ніж 75 % накладених на РФ санкцій – це саме персональні санкції, вплив яких на функціонування російської економіки не такий суттєвий.

Та саме санкції є чи не найдієвішим інструментом впливу на країну-агресорку з боку демократичної світової спільноти в питаннях повернення до цивілізованих правил гри в міжнародних відносинах та поваги до незалежності й суверенітету Української держави.

За інформацією глобальної бази даних щодо відстеження санкцій *Castellum*³⁵, від кінця лютого 2022 р. на РФ було накладено понад 13,8 тис. обмежень. Загалом із 2014 р., коли РФ окупувала Крим і частину території Донецької та Луганської областей, – їх понад 16,5 тис. (рис. 4).

Найбільше санкцій з обмеженнями проти РФ накладено з боку США (2684), Швейцарії (2109) та Канади (1946). Більшість із них спрямовані проти фізичних осіб, і лише 3495 санкцій (із 13 840) накладено на юридичних осіб, морські чи повітряні судна. Ці дані не враховують секторальні санкції, як-от загальні торговельні ембарго на газ або нафту. До широкомасштабного вторгнення Росії в Україну найбільше санкцій в історії було введено проти Ірану – це 3616 активних санкцій з боку США, ООН, ЄС, Австралії, Канади, Індії та Ізраїлю.

³⁴ Див.: URL: <http://surl.li/iuezp>

³⁵ Інформація станом на 14 липня 2023 р. (див.: Russia Sanctions Dashboard. URL: <https://www.castellum.ai/russia-sanctions-dashboard>).

**КРАЇНИ, ЩО ЗАПРОВАДИЛИ САНКЦІЇ
з 22 лютого 2022 року**



САНКЦІЇ ЗА ТИПОМ



**ВСЬОГО САНКЦІЙ ПРОТИ РФ
з 2014 року**



САНКЦІЇ ПРОТИ КРАЇН

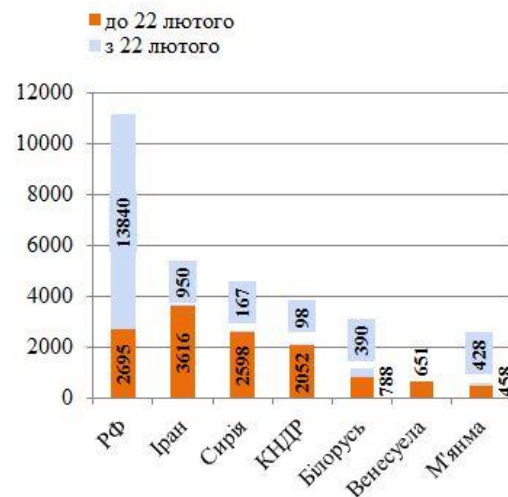


Рис. 4. Міжнародні санкції проти РФ, починаючи з 22 лютого 2022 р., станом на 14 липня 2023 р.

Джерело: Castellum.

Держави-партнери запровадили низку економічних санкцій проти Росії, фізичних та юридичних осіб, яких вважають причетними до вторгнення або його підтримки. Ці санкції передбачають заморожування активів, заборону на поїздки, обмеження певних видів підприємницької діяльності, у т. ч. експорт певних товарів і технологій, обмеження на імпорт окремих російських товарів (табл.). Зокрема, США, ЄС, Велика Британія, Японія, Канада, Австралія запровадили обмеження щодо суверенного боргу, також обмеження на імпорт російської нафти та експорт предметів розкоші до Росії, скасували для Росії режими найбільшого сприяння.

Таблиця. Секторальні санкції, запроваджені проти РФ, та найбільші обмеження у сфері експортного контролю

Обмеження	Країни						
	США	ЄС	Велика Британія	Швейцарія	Канада	Австралія	Японія
- на імпорт російської нафти та ціни на нафту	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- на морські послуги для експорту російської нафти	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- на імпорт російського газу	✓	-	✓	-	-	✓	-
- на імпорт російського вугілля	✓	✓	✓	-	-	-	✓
- на імпорт російського золота	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- на імпорт російських металів (наприклад, заліза та сталі)	-	✓	✓	✓	-	-	-
- на експорт металів до Росії	-	-	-	-	-	✓	-
- на експорт предметів розкоші до РФ	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓
- на ввезення предметів розкоші з РФ	✓	✓	✓	-	✓	-	-
- на експорт технологій до РФ	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓
- на трансляцію російськими державними ЗМІ	✓	✓	✓	-	✓	✓	-
- на експорт професійних послуг до РФ	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓
- доступу РФ до коштів (фондів) МВФ і Світового банку	✓	✓	✓	-	✓	-	✓
- за суверенним боргом	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- на кореспондентські рахунки російських банків	✓	-	✓	-	-	-	-
- доступу російських банків до SWIFT	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓
- скасування режиму найбільшого сприяння	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓

Примітка: «✓» – оголошено або впроваджено; «-» – не оголошено.

Джерело: складено за даними *Castellum.AI* (станом на квітень 2023 р.).

Обмеження також стосуються фінансового сектору та експорту високотехнологічної продукції до Росії. ЄС, США, Велика Британія та Канада заморозили активи Центрального банку Росії у своїх країнах. Великі російські банки були виключені з міжнародної системи обміну фінансовими повідомленнями *SWIFT*³⁶, що затримує платежі за російську нафту і газ. Велика Британія заморозила активи інших російських банків і заборонила російським компаніям позичати гроші. ЄС встановив обмеження на суми вкладів у банках, які росіяни можуть робити.

З метою скорочення доходів Росії від нафти та газу ЄС припинив імпорт російського вугілля та заборонив імпорт нафтопродуктів, а США та Велика Британія заборонили імпорт російської нафти та газу. Німеччина зупинила відкриття газопроводу «Північний потік-2». У грудні 2022 р. ЄС та *G7* встановили максимальну ціну на російську нафту – 60 дол. США за барель.

Під санкції також потрапили російські олігархи, які підтримували режим Путіна, і топ-чиновники Кремля, це призвело до арешту їхнього майна. Серед таких осіб, наприклад, Г. Тимченко, власник приватної інвестиційної групи «*Volga Group*», яка спеціалізується на інвестиціях в енергетичні, транспортні та інфраструктурні активи, «металургійний король» Росії О. Мордашов, мільярдер, засновник компанії «*USM Holdings*» А. Усманов, гендиректор ПАТ «НК «Роснефть», мільярдер В. Вексельберг та ін. Були заморожені активи президента Путіна та міністра закордонних справ Лаврова. Заарештовано щонайменше 16 супер'яхт³⁷, пов'язаних із підсанкційними особами. Велика Британія припинила продаж «золотих віз»³⁸, які дозволяли заможним росіянам отримати право на проживання у Великій Британії.

Крім того, країни *G7* активізують зусилля щодо боротьби з фінансовими посередниками, які дозволяють Росії ухилятися від багатосторонніх санкцій. У березні 2023 р. союзники *G7* надали рекомендацію³⁹ для фінансових установ, у якій описано види ухилення Росії від санкцій, що, крім іншого, містять такі пункти: використання «членів сім'ї та близьких партнерів для забезпечення постійного доступу та контролю» над власністю та активами; використання «нерухомості для збереження вартості»; використання складних структур власності та підставних компаній чи інших юридичних осіб і механізмів, щоб уникнути виявлення та приховування зв'язку з активами та майном; залучення фінансових посередників і помічників, щоб уникнути прямої участі в діяльності з ухилення від

³⁶ Ukraine conflict: What is Swift and why is banning Russia so significant? URL: <https://www.bbc.com/news/business-60521822>

³⁷ Через війну проти України заарештовано десятки яхт російських олігархів: рейтинг найдорожчих. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/dengi/2022-05-06/5704353-iz-za-voyny-protiv-ukrainy-arestovany-desyatki-yakht-rossiyskikh-oligarkhov-reyting-samykh-dorogikh>

³⁸ Tier 1 Investor Visa route closes over security concerns. URL: <https://www.gov.uk/government/news/tier-1-investor-visa-route-closes-over-security-concerns>

³⁹ Global Advisory on Russian Sanctions Evasion. Issued Jointly by the Multilateral REPO Task Force March 9, 2023. URL: https://home.treasury.gov/system/files/136/REPO_Joint_Advisory.pdf

санкцій та продовжувати отримувати доступ до коштів; передача активів та коштів до країн, які не запровадили санкції проти Росії, включно до Об'єднаних Арабських Еміратів, Туреччини, КНР, Бразилії та Індії, та ін.

Так, у квітні 2023 р. високопосадовці США, Великої Британії та Європейського Союзу провели зустріч з представниками фінансових установ, щоб поділитися інформацією про тактику й методи ухилення Росії від санкцій, ішлося й про використання Росією своїх розвідувальних служб (військову розвідку ГРУ та ФСБ)⁴⁰. США та їхні союзники посилюють виконання масштабних санкцій, які вони запровадили проти Росії, і жорстко припиняють будь-які спроби ухилитися від них. Зокрема, у квітні ц. р. США наклали санкції на понад 120 юридичних та фізичних осіб, у т. ч. на організації, пов'язані з російською державною енергетичною компанією «Росатом», і фірми, розташовані в країнах-партнерах, як-от Туреччина та ін., на знак посилення заходів⁴¹. Санкції, запроваджені Міністерством фінансів та Державним департаментом США в координації з Великою Британією, стосуються юридичних і фізичних осіб у понад 20 країнах та юрисдикціях. Обмеження введені й проти кількох організацій, що працюють в оборонному секторі російської економіки, та організацій, які підтримують війну Росії проти України, включно з російською приватною військовою компанією (ПВК «Патріот») та компанією з Китаю (*China HEAD Aerospace Technology Company*), яка надавала супутникові знімки місць розташування в Україні особам, пов'язаним з ПВК «Вагнер». Санкції також запроваджено щодо контрольованої Росією фінансової установи (*International Investment Bank*), розташованої в Будапешті.

Отже, кількість накладених проти Росії санкцій постійно збільшується, вони охоплюють усе більше сфер, що посилює вплив санкційного навантаження на російську економіку, зокрема на торгівлю й державний сектор.

Російська влада певною мірою прогнозувала наслідки власної агресивної політики та готувалася до невідворотного посилення санкцій, але не очікувала такої результативної, відчутної та згуртованої санкційної відповіді міжнародного співтовариства.

⁴⁰ US, UK, EU officials met with financial firms on Russian sanctions evasion. URL: <https://www.reuters.com/world/us-uk-eu-officials-met-with-financial-firms-russian-sanctions-evasion-2023-04-13/>

⁴¹ Further Curbing Russia's Efforts to Evade Sanctions and Perpetuate its War Against Ukraine. Press Statement. Antony J. Blinken, Secretary of State. 2023. April 12. URL: <https://www.state.gov/further-curbing-russias-efforts-to-evade-sanctions-and-perpetuate-its-war-against-ukraine/>

Розділ 2. ШЛЯХИ ТА МЕХАНІЗМИ ОБХОДУ РОСІЄЮ САНКЦІЙ ЧИ ОБМЕЖЕННЯ ЇХНЬОГО НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ

Міжнародні санкції та експортний контроль завдають серйозної шкоди економіці держави-агресорки. Економіка РФ постійно ослаблюється від скоординованих дій демократичного світу. Спостерігаються ознаки наростання економічної кризи та поступової втрати РФ статусу одного з найбільших у світі експортерів енергоресурсів.

Для забезпечення економічної стійкості та можливості забезпечувати фінансування війни проти України РФ використовує нейтралітет КНР та держав Глобального Півдня, їхню неготовність приєднатися до санкцій, накладених розвиненими країнами. Саме ці ринки стали основними споживачами російських енергоресурсів та відіграють важливу роль у заміщенні західних товарів на російському ринку.

Хоча ці держави на політичному рівні не підтримують війну РФ проти України, однак їхнє небажання приєднатися до західних санкцій фактично залишає поле для маневрів у торговельних відносинах.

2.1. Китайська Народна Республіка

На сьогодні одним із найбільших чинників економічної стійкості РФ залишається небажання Китайської Народної Республіки (КНР) приєднатися до західних санкцій проти РФ.

Від початку воєнних дій Росія спиралася на мовчазну підтримку з боку Китаю. Попри декларативні заяви МЗС КНР щодо поваги до суверенітету України та заклики до миру, Китай жодного разу офіційно не засудив російську агресію.

Зокрема, 28 лютого 2023 р. був поширений звіт⁴² Міжнародного партнерства з прав людини (МППЛ) та Незалежної антикорупційної комісії (НАКО, організація є стратегічним партнером *Transparency International*), у якому зазначалося, що три технологічні компанії (*Harting*, *Trimble*, *TE Connectivity*) протягом 2022 р. продовжували експортувати до Росії необхідні для виробництва й ремонту військового обладнання компоненти подвійного призначення. Вони імпортувались у Росію як через офіційних дистриб'юторів, так і через треті країни, наприклад Гонконг (Китай) і Туреччину.

⁴² Західні компоненти для зброї і надалі постачали до Росії після повномасштабного вторгнення. URL: <https://nako.org.ua/news/new-report-links-western-made-components-to-the-weapons-used-in-russias-suspected-ukraine-war-crimes>

Незважаючи на те, що через війну ціни на сировину підвищилися і це призвело до значних втрат для Китаю, найбільшого у світі імпортера енергетичних ресурсів та сільськогосподарської продукції, Пекін продовжував зберігати нейтралітет, не засуджував воєнне вторгнення Росії на суверенну територію України і не використовував своєї економічної та політичної сили, щоб змусити російську владу сісти за стіл переговорів.

На думку аналітиків, одним із ключових чинників було те, що саме китайський ринок поступово ставав основним споживачем російської нафти, газу та вугілля, особливо за умов приєднання ЄС до ембарго російських енергоресурсів. При цьому російська нафта торгувалася зі значним дисконтом. Зокрема, традиційна російська марка «*Urals*» порівняно з еталонною «*Brent*» продавалася на 30 % дешевше⁴³.

Уже з літа 2022 р. щомісячний китайський імпорт енергоносіїв (нафти, нафтопродуктів та газу) із РФ збільшився більш ніж удвічі порівняно із середньомісячним показником за останні чотири роки – до 7-8 млрд дол. США. Завдяки цьому в рейтингу експортерів нафти Росії навіть вдалося посунути з першого місяця Саудівську Аравію.

Співпраця між Пекіном і Москвою за останні півтора року істотно посилилася.

За даними дослідників із *The Wall Street Journal*⁴⁴, Китай продовжує продавати Ірану матеріали для програми безпілотних літальних апаратів (БПЛА), які потім постачаються РФ, попри намагання США перекрити глобальний ланцюжок постачання.

Наприкінці липня 2023 р. американська розвідка оприлюднила публічний звіт⁴⁵, у якому стверджується, що Китай постачає Росії технології та компоненти, які відіграють важливу роль у продовженні війни проти України. Повідомлялося, що станом на березень 2023 р. Пекін постачив Москві безпілотники та їхні частини на суму понад 12 млн доларів.

У серпні 2023 р. видання *The Telegraph*⁴⁶, посилаючись на власне розслідування, повідомило, що Китай, який позиціонує себе в ролі ключового мирного посередника в переговорах, спрямованих на припинення конфлікту, допомагає з озброєнням Росії гелікоптерами, безпілотниками, постачанням оптичних прицілів та найважливіших металів, які використовуються в оборонній промисловості. Згідно з дослідженням, російські фірми, включно й компанії, які

⁴³ Росія продає свою нафту на понад 30 % дешевше марки Brent: чого чекати далі. URL: https://financy.24tv.ua/rosiya-prodaye-svoyu-naftu-ponad-30-deshevshе-marki-brent-chogo_n1992307

⁴⁴ Chinese Parts Help Iran Supply Drones to Russia Quickly, Investigators Say. URL: https://www.wsj.com/articles/china-helps-iran-supply-drones-to-russia-quickly-investigators-say-dd492264?mod=world_lead_pos4

⁴⁵ Support Provided by the People's Republic of China to Russia. July 2023. URL: https://democrats-intelligence.house.gov/uploadedfiles/odni_report_on_chinese_support_to_russia.pdf

⁴⁶ China helping to arm Russia with helicopters, drones and metals. URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/08/19/china-helping-arm-russia-helicopters-drones-metals-xi-putin/>

потрапили під санкції, що виробляють ракетні установки, бронетехніку, стратегічні бомбардувальники, отримали десятки тисяч поставок із Китаю від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Також, за даними видання, налагоджені канали постачання продовжують функціонувати. А торгівля між Китаєм і Росією в 2023 р. має перевищити 200 млрд дол. – це стане рекордом навіть попри те, що китайський експорт в інші країни значно скоротився.

Саме підтримка з боку Китаю допомагає Росії втримати економіку за умов західних санкцій та суттєво зменшує їхню ефективність. Росія з початку вторгнення приховує статистичні дані про торгівлю, проте дані китайських митних органів свідчать про те, що Пекін став головним торговельним партнером для Москви.

Довідково. Статистика Генеральної адміністрації митниць КНР засвідчує, що в січні – серпні 2023 р. товарообіг між Китаєм і РФ досяг 155,1 млрд дол. США, збільшившись на 32 %. Експорт зріс на 63,2 % – до 71,8 млрд дол. США, а імпорт – на 13,3 % – до 83,3 млрд дол. США⁴⁷.

За даними аналітичного агентства *Bruegel*⁴⁸ щомісячні обсяги експорту Китаєм товарів до РФ у перші місяці після початку російської повномасштабної агресії проти України зменшилися з 5,24 млрд дол. США у лютому 2022 р. до 3,8 млрд дол. США у квітні 2022 р. Однак, починаючи з травня 2022 р., китайський експорт товарів відновив зростання й у грудні 2022 р. становив 8,81 млрд дол. США (рис. 5).

У 2023 р. Китай продовжував нарощувати обсяги експорту товарів до РФ після деякого зменшення цих показників у січні (8,09 млрд дол. США) та лютому (6,95 млрд дол. США). Таким чином, у липні того ж року було зафіксовано найбільший із 2019 р. показник обсягів експорту товарів – на рівні 10,28 млрд дол. США, а в серпні експорт дещо уповільнився, його обсяги становили 9,3 млрд дол. США.

На тлі зменшення ЄС обсягів імпорту російських енергоносіїв відбувалося нарощування ввезення до Китаю дешевих енергоресурсів із РФ, щомісячні обсяги якого в лютому – грудні 2022 р. збільшилися з 4,61 до 8,33 млрд дол. США відповідно з подальшим скороченням у грудні до 6,5 млрд дол. США. Крім того, 2023 р. характеризується різноспрямованими змінами у щомісячних обсягах їх увезення (наприклад, у січні 2023 р. було ввезено енергоресурсів на 7,22 млрд дол. США, у лютому 2023 р. – на 6,98 млрд дол. США) і водночас рекордним з 2019 р. значенням цього показника – у серпні він становив 8,58 млрд дол. США.

⁴⁷ China's Total Export & Import Values by Country/Region, August 2023 (in USD). URL: <http://english.customs.gov.cn/Statics/c860ca6d-30da-4ea0-ad79-18db3ffc092.html>

⁴⁸ Russian foreign trade tracker. URL: <https://www.bruegel.org/dataset/russian-foreign-trade-tracker>

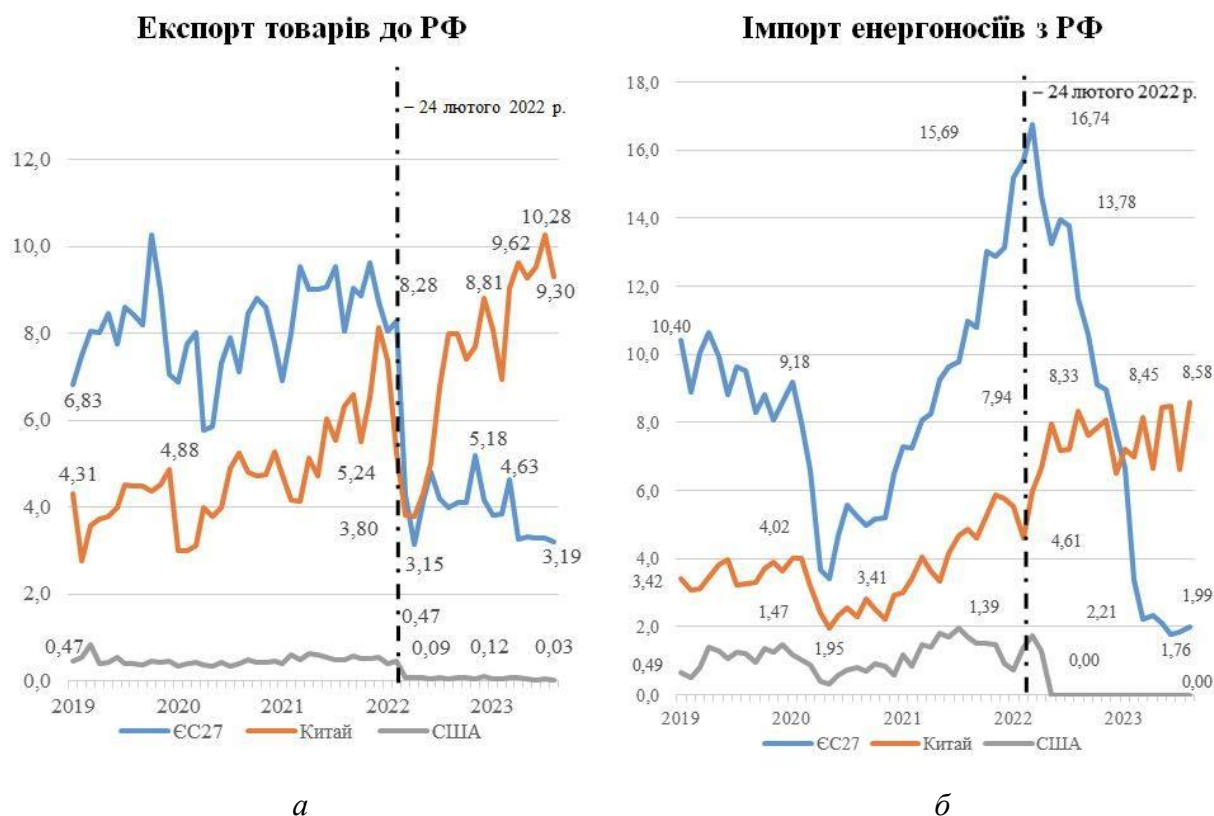


Рис. 5. Динаміка експорту товарів з КНР до РФ (а) та імпорту нафти з РФ до КНР (б) протягом зазначеного періоду (2019 р. – серпень 2023 р.), млрд дол. США/місяць
Джерело: створено за⁴⁹.

КНР зі свого боку відкидає всі звинувачення щодо допомоги державі-агресорці. У серпні 2023 р. МЗС Китаю повідомило, що КНР «не постачає Росії компонентів та комплектуючих для виробництва зброї»⁵⁰. За словами речника китайського МЗС Ван Веньбіна, підходи й практики Китаю в цьому питанні є послідовними й прозорими, тож китайська сторона вважає подібні повідомлення «злими намірами окремих ЗМІ» та виступає проти безпідставних закидів.

Разом із тим, 6 серпня 2023 р. *Reuters* повідомило⁵¹, що Китай змінив дипломатичну стратегію щодо війни в Україні. Раніше Пекін ігнорував мирні плани, котрі не передбачали задоволення вимог Кремля, але тепер готовий розглянути інші варіанти. Про кардинальну зміну позиції поки що не йдеться. На думку аналітиків, рішення Китаю приєднатися до міжнародних переговорів у Саудівській Аравії, присвячених темі припинення війни в Україні, які відбулися 5-

⁴⁹ Див.: URL: <https://www.bruegel.org/dataset/russian-foreign-trade-tracker> ; <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/04/27/699521/>

⁵⁰ У Китаї заперечують постачання Росії компонентів для виробництва зброї. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3751055-u-kitai-zaperecuut-postacanna-rosii-komponentiv-dla-virobnictva-zbroi.html>

⁵¹ Analysis: China's Ukraine peace-talks gambit shows shift in approach. 2023. August 06. URL: <https://www.reuters.com/world/chinas-ukraine-peace-talks-gambit-shows-shifts-amid-hard-realities-2023-08-06/>

6 серпня 2023 р. за участю понад 40 країн, включно США, Китаю та Індії, свідчить лише про можливі зміни в підходах Пекіна, але не про відмову від підтримки Москви.

На думку аналітиків *Reuters*, такі зміни пов'язані з напруженою внутрішньополітичною ситуацією в Китаї. До того ж, владу КНР усе більше почали драгувати затяжна війна в Україні, російські удари по українській зерновій інфраструктурі та подальше скорочення українського аграрного експорту до Китаю. Своєю чергою, рішення російської влади вийти із Чорноморської зернової ініціативи призвело до проблем на глобальному продовольчому ринку, яке також вплинуло на Китай, оскільки значну частку зернових Китай отримував саме з України.

Довідково. Турецька Республіка, Російська Федерація, Україна та ООН 22 липня 2022 р. у Стамбулі підписали Чорноморську зернову ініціативу (далі – Ініціатива). Україна підписала відповідну угоду з Туреччиною та ООН, а РФ – окрему «дзеркальну» угоду з Туреччиною та ООН. Початковий термін дії Ініціативи становив 120 днів, починаючи з 22 липня 2022 р. Ініціативу продовжували на різні терміни, але майже через рік її роботи, а саме 17 липня 2023 р., РФ призупинила свою участь у ній. У географічній структурі експорту в рамках Ініціативи частка Китаю становила 24,2 %, Іспанії – 18,2 %, Туреччини – 9,9 %, Італії – 6,3 %, Нідерландів – 6 %, Єгипту – 4,7 %, Бангладеш – 3,2 %, інших країн – 27,5 %.

2.2. Республіка Індія

Індія також офіційно обрала нейтральну позицію щодо російського широкомасштабного воєнного вторгнення в Україну. З одного боку, країна відкрито не підтримує російську агресію і закликає до негайного припинення бойових дій та вирішення конфлікту дипломатичними методами, з іншого – Індія уникає відкритої критики дій РФ, голосування проти Росії на Генеральній Асамблеї ООН, а також відмовляється приєднатися до західних санкцій або ж запроваджувати свої.

Довідково. Згідно з проведеним у жовтні 2022 р. опитуванням *YouGov Cambridge*, 27 % індійців, які брали в ньому участь, вважали винною у війні Росію, 28 % – Захід, 45 % – не визначилися⁵²; 42 % опитаних індійців були переконані, що етнічні росіяни в Україні до нападу були жертвами масових убивств та геноциду, 20 % вважали це брехнею, а 38 % – не визначилися; 46 % учасників опитування вважали, що Україна була під впливом войовничих екстремістів, які підтримують нацистську ідеологію, 16 % – назвали це брехнею.

Водночас 61 % опитаних були впевнені, що Путін наказав увести війська в Україну, маючи амбіції побудувати нову Російську імперію на пострадянських просторах, лише 10 % не погоджувалися з цим. Близько 57 % респондентів заявили, що Путін почав

⁵² Split opinion in India on whether Russia or Western countries to blame for Ukraine conflict: Survey. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/split-opinion-in-india-on-whether-russia-or-western-countries-to-blame-for-ukraine-conflict-survey/articleshow/95050848.cms>

конфлікт, бо не вважає Україну «справжньою країною» і хоче покінчити з її незалежністю, проте 14 % залучених до опитування індійців із цим не погоджувалися; 37 % вважали, що якщо Путін досягне перемоги, це зробить світ небезпечнішим, але 22 % опитаних такої точки зору не підтримували.

Позиція Індії певною мірою зумовлена щільними зв'язками з РФ у сфері закупівлі зброї. На думку експертів, саме залежність від російських поставок зброї є однією з головних причин того, що Індія відкрито не займає критичної позиції щодо агресії Росії проти України.

Незважаючи на зусилля із диверсифікації, озброєння Індії й досі майже на 70 % складається з російської військової техніки. Через це країна мусить продовжувати покладатися на Росію в питаннях запчастин, технічного обслуговування та модернізації. За іншими оцінками, частка озброєння російського походження в збройних силах Індії може перевищувати 85 %⁵³.

Така залежність від Москви залишається чи не ключовою проблемою індійських збройних сил. Протягом 2000–2020 рр. на Росію припадала частка у 66,5 % від загального імпорту зброї Індією. З майже 54 млрд дол. США, витрачених Індією на імпорт озброєнь, 35,8 млрд дол. США дісталось РФ. Наприклад, за цей же період імпорт із США становив 4,4 млрд дол. США, з Ізраїлю – 4,1 млрд дол. США.

Індія, зі свого боку, намагається зменшити свою залежність від російського збройного імпорту, закуповуючи продукцію в інших країнах – США, Ізраїлі, Франції та Італії. Але експерти вважають, що для подолання залежності від російських поставок, у т. ч. запчастин, може знадобитися 20 років⁵⁴.

Індія активно використовує міжнародні санкції проти РФ для нарощування темпів двосторонньої торгівлі та, незважаючи на тиск з боку західних країн, продовжує уникати приєднання до міжнародних санкцій і користується можливістю для збільшення імпорту, зокрема сирової нафти з РФ, у набагато більших обсягах, ніж до початку широкомасштабної війни в Україні.

Після вторгнення РФ в Україну США, ЄС та їхні союзники намагалися обмежити здатність РФ фінансувати війну, також і завдяки обмеженню надходжень від експорту енергоносіїв. Саме тому на початку грудня 2022 р. країни G7 встановили ліміт у 60 дол. США за барель російської нафти.

Одночасно Індія, яку називають найбільшою демократією у світі⁵⁵, допомогла РФ, суттєво збільшивши закупівлю у неї товарів протягом 2022 р. Якщо в 2021 р. Індія імпортувала з РФ товарів на 8,6 млрд дол. США, то в 2022 р. імпорт

⁵³ Кінець ери радянської зброї: Індія прагне позбутися залежності від російських озброєнь та військової техніки. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/indija_pragne_pozbutisja_zalezhnosti_vid_rosijskih_ozbrojen_ta_vijskovoji_tehniki-7347.html

⁵⁴ Here's what to know about India's ties with Russia. URL: <https://www.pbs.org/newshour/world/heres-what-to-know-about-indias-ties-with-russia>

⁵⁵ India country profile. URL: <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12557384>

зріс до 40,6 млрд дол. США⁵⁶. Також значними були обсяги закупівлі товарів у I кварталі 2023 р. Якщо в I кварталі 2022 р. товарний імпорту Індії з РФ становив 3,3 млрд дол. США, то в I кварталі 2023 р. він збільшився майже в п'ять разів – до 15,6 млрд дол. США (рис. 6).

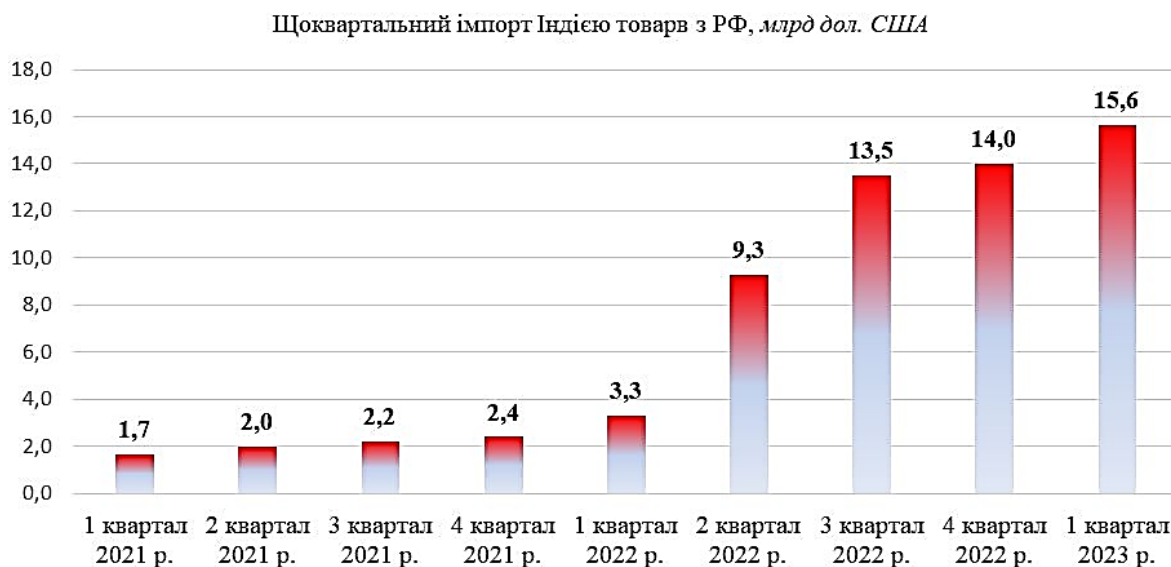


Рис. 6. Щоквартальні обсяги імпорту Індією товарів із РФ у 2021–2023 рр., млрд дол. США

Джерело: *The International Trade Centre*, власні розрахунки авторів.

У 2022 р. російський експорт до Індії на 83,6 % складався з мінерального палива, нафти і продуктів її перегонки, 6,7 % становили добрива, 3,2 % – коштовне каміння, 2,2 % – олії рослинного походження. Індія найбільше експортувала до Росії фармацевтичну продукцію (14,7 %), органічні хімічні сполуки (9,7 %), машини, обладнання, механізми та електротехнічне обладнання (15,4%), сільськогосподарські товари (24,3 %), чорні метали (5,5 %).

Значною мірою зростання імпорту відбулося через стрімке нарощування обсягів купівлі російських енергоносіїв, насамперед нафти. Якщо в I кварталі 2022 р. Індія імпортувала нафти на 307 млн дол. США, то в I кварталі 2023 р. імпорту цієї товарної позиції становив 10,6 млрд дол. США, тобто зріс майже у 35 разів (рис. 7). При цьому частка РФ в структурі імпорту Індією нафти зросла з 1,4 % – у I кварталі 2022 р. до 27,2 % – за підсумками I кварталу 2023 р.

⁵⁶ The International Trade Centre. URL: <https://www.trademap.org>

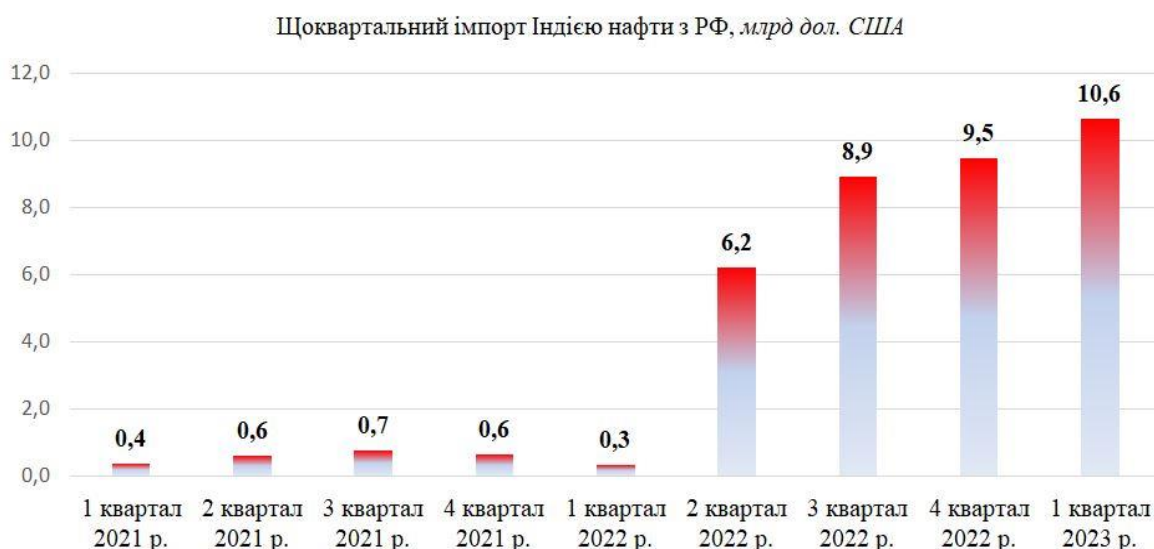


Рис. 7. Щоквартальні обсяги імпорту Індією нафти із РФ у 2021–2023 рр., млрд дол. США

Джерело: *The International Trade Centre*, власні розрахунки авторів.

Зростання обсягів постачань нафти з РФ до Індії призвело до збільшення частки РФ в географічній структурі імпорту Індією нафти. Якщо в 2021 р. частка РФ становила 2,2 %, то в 2022 р. вона зросла до 14,7 %⁵⁷. Попри це, РФ була третім постачальником нафти до Індії після Іраку (21,4 %) та Саудівської Аравії (18,8 %). Проте за підсумками I кварталу 2023 р. РФ стала найбільшим постачальником нафти до Індії з часткою у 27,2 %, випередивши Ірак (19,1 %) та Саудівську Аравію (18,3 %).

Таким чином, Індія поряд з Китаєм стала ключовим покупцем російської нафти після того, як більшість інших країн відмовилися від її постачань після повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Західні санкції, особливо відключення низки російських банків від системи *SWIFT*, дещо ускладнили двосторонні платежі, проте одночасно змусили країни активніше просуватись у напрямі переведення своєї торгівлі на розрахунки в національних валютах.

Росія змушена використовувати механізм торгівлі «рубль – рупія», який є складнішим і дорожчим, ніж ведення бізнесу в доларах США, зате не потрапляє під фінансовий контроль США. Водночас, збільшуючи постачання нафти до Індії, РФ накопичує величезний надлишок у рупіях. За даними *Bloomberg Economics*⁵⁸, щокварталу такий дисбаланс генеруватиме від 2 до 3 млрд дол. США, які накопичуються в індійських банках і які Росія не може використати. Ця сума

⁵⁷ List of supplying markets for a product imported by India. Product: 2709 Petroleum oils and oils obtained from bituminous minerals, crude. URL: <http://surl.li/mqvrf>

⁵⁸ Russia's Rupee Trap Is Adding to \$147 Billion Hoard Abroad. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-06-01/russia-s-rupee-trap-is-adding-to-147-billion-hoard-stuck-abroad>

додається до ще приблизно 147 млрд дол. чистих іноземних активів, створених за кордоном протягом 2022 р. Індія та РФ обговорюють різні механізми вирішення цієї проблеми, включно з інвестиціями російських компаній на ринки капіталу Індії або спрямуванням накопичених рупій в індійські інфраструктурні проекти в обмін на частки акцій, оскільки індійське валютне регулювання обмежує розрахунки в рупіях за межами Індії.

На думку окремих фахівців з Індії, зростання експорту російських енергетичних товарів до країни виглядає як тривале явище, яке відповідає інтересам Індії⁵⁹. Якщо механізм «рубль – рупія» буде повністю відпрацьований, це повинно привести до значного збільшення експорту індійської продукції на російський ринок.

Хоча Індія не виробляє деякої продукції, яка нині вкрай потрібна РФ через західні санкції, наприклад мікрочипи, вона пропонує широкий спектр інших товарів у галузі фармацевтики, електроніки, машинобудування, а ще – хімічну та сільськогосподарську продукцію, медичні інструменти, у яких РФ також зацікавлена. Проте через загрозу потрапляння під вторинні санкції індійський приватний сектор розглядає РФ як ризикований ринок попри його великий потенціал.

Довідково. За даними I кварталу 2023 р., суттєвого зростання експорту товарів з Індії до РФ не відбулося. Протягом 2022 р., а також у I кварталі 2023 р. частка РФ в географічній структурі експорту Індією товарів не перевищувала 1 %, а їхні вартісні обсяги були практично ідентичні з тими, що були до початку повномасштабної війни.

Та все ж не варто ігнорувати сценарій, за яким Індія шукатиме підходи для уникнення вторинних санкцій, зокрема заснування окремих підприємств, які працюють лише з російським ринком, як це робить Китай. Наприклад, уряд Індії вже займається сертифікацією індійських виробників генеричних препаратів⁶⁰ для експорту на російський ринок.

Індійські аналітики вважають, що більшість переваг в індійсько-російських відносинах країна отримає лише після припинення війни РФ проти України. Адже тоді виникне ситуація, коли західні компанії вже залишили російський ринок і розірвали відносини з нею, а індійський приватний сектор більше не розглядатиме бізнес із РФ як ризиковану пропозицію, що несе в собі загрозу вторинних санкцій.

⁵⁹ Why is democratic India helping Russia avoid Western sanctions?
URL: <https://www.csmonitor.com/World/Europe/2023/0207/Why-is-democratic-India-helping-Russia-avoid-Western-sanctions>

⁶⁰ *Генерик (дженерик)* – це непатентований лікарський препарат, що є відтворенням оригінального препарату, на діючі речовини якого збіг термін патентного захисту. Генерики повинні мати доведену терапевтичну взаємозамінність із оригінальним препаратом аналогічного складу. Вони впроваджуються на основі реєстраційного досьє скороченого обсягу та даних щодо біоеквівалентності.

2.3. Ісламська Республіка Іран

Іран сьогодні розглядає РФ як одну з основних союзниць на міжнародній арені та допомагає Росії одразу в кількох важливих аспектах, що стосуються:

по-перше, отримання різних типів зброї, оскільки інші країни не передавали РФ ані власне зброю, ані технології для її вироблення;

по-друге, допомоги в пошуку способів та механізмів обходу Росією санкцій чи обмеження їхнього негативного впливу на її економіку, тому що понад сорокарічний досвід існування й розвитку Ірану в умовах міжнародних санкцій є вкрай важливим для РФ;

по-третє, сприяння в налагодженні роботи логістичних маршрутів, які допоможуть в обході санкцій.

Щодо зброї, то РФ у великій кількості закупає в Ірані безпілотники й використовує їх для руйнування логістичної та цивільної інфраструктури України. Як повідомляє *Sky News*⁶¹, у полі зору якого опинився ймовірний контракт на постачання зброї, Іран також передав Росії зразки артилерійських і танкових снарядів, ракет, стволи для танка Т-72, стволи для гаубиці та снаряди до неї. Це дало можливість представникам США заявляти, що Іран та РФ розширюють своє оборонне партнерство в питаннях продажу передової зброї, особливо досконаліших БПЛА.

Іран як вуглеводнева економіка, що намагається експортувати нафту, за останні роки розробив окремі схеми обходу санкцій, які починає використовувати Росія. Наприклад, використання тіншового флоту танкерів, що здійснює перевантаження нафти між танкерами посеред ночі з вимкненими приладами визначення місця розташування (транспондерами). Або використання підставних компаній у таких країнах, як-от Туреччина чи ОАЕ, для реалізації схеми зміни країни походження товару.

Довідково. *Financial Times*⁶² повідомляє, що, за оцінками судноплавних брокерів та аналітиків, 2022 р. Росія таємно накопичила флот застарілих танкерів, щоб допомогти обійти західні обмеження на продаж російської нафти, уведені після її вторгнення в Україну. Зокрема, судноплавний брокер «*Braemar*» вважає, що Росія, яка значною мірою покладається на іноземні танкери для транспортування своєї сирової нафти, сформувала флот із понад 100 застарілих танкерів. Енергетична консалтингова компанія «*Rystad*» стверджує, що в 2022 р. Росія додала в ланцюжок нафтоперевезень 103 танкери через закупівлі та перерозподіл суден, які обслуговують Іран та Венесуелу, – на ці дві країни поширюється західне нафтове ембарго.

Як зазначає видання, прагнення Кремля зібрати те, що нафтоперевізники називають «тіншовим флотом» Росії, є спробою подолати нові міжнародні обмеження на російську

⁶¹ Arms contract shows Iran has sold Russia ammunition for Ukraine war, says security source. URL: <https://news.sky.com/story/arms-contract-shows-iran-has-sold-russia-ammunition-for-ukraine-war-says-security-source-12896127>

⁶² Russia assembles 'shadow fleet' of tankers to help blunt oil sanctions. URL: <https://www.ft.com/content/cdef936b-852e-43d8-ae55-33bcbbb82eb6>

нафту. Серед них – заборона ЄС на морський імпорт, котра набула чинності 5 грудня 2022 р., і нова світова гранична ціна на рівні 60 доларів за барель, яку ЄС підтримав 2 грудня, та є частиною ширшої ініціативи G7.

У травні 2023 р. другий за величиною російський банк ВТБ відкрив представництво в Ірані, оскільки Москва й Тегеран, обмежені західними санкціями, прагнуть покращити можливості торгівлі та транзакцій, повідомляє *Reuters*⁶³. Як зазначається, Росія та Іран уже об'єднали⁶⁴ свої фінансові системи, щоб полегшити транзакції за межами глобальної платіжної системи *SWIFT*, тому що значна кількість російських банків були виключені з мережі *SWIFT* після початку повномасштабної війни. Іранські банки, своєю чергою, були відключені від *SWIFT* після відновлення санкцій США проти Ірану в 2018 р. після того, як Вашингтон відмовився від ядерної угоди Тегерана зі світовими державами 2015 р.

Розроблення логістичних маршрутів – важлива складова частина підтримки Іраном дій Росії щодо обходу санкцій. Каспійське море є одним з основних шляхів постачання до РФ ударних безпілотників іранського виробництва та іншої підтримки, яку Іран надає Росії у зв'язку з війною проти України та західними санкціями, повідомляє *CNN*⁶⁵.

На думку експертів, завдяки поглибленню співпраці між двома країнами маршрут через Каспійське море використовується для перевезення боєприпасів до стрілецької зброї, мінометних мін, які російський уряд придбав в Ірані. Спостереження засвідчують: судна в регіоні дедалі частіше вимикають транспондери, що підтверджує наміри якомога ретельніше приховувати переміщення товарів. Так, за даними *Lloyd's List Intelligence*, від вересня 2022 р. у Каспійському морі суттєво зросла кількість суден, які приховують дані про свій рух. В основному це кораблі під російським та іранським прапорами, серед яких чимало суден, які за своїми технічними характеристиками придатні для перевезення вантажів військового призначення.

Використовуючи дані *MarineTraffic*, розслідувачі *CNN* за період повномасштабного вторгнення РФ в Україну відстежили шість кораблів під прапором Росії та два – під прапором Ірану. Ці судна, на думку аналітиків, ймовірно, пов'язані з торгівлею зброєю. Спостерігачі помітили, що судна можуть прямувати з іранських портів до Астрахані, але там у порт офіційно не заходять, а деякі кораблі на підході до іранського порту Амірабад та російського порту Астрахань вимикають передачу даних або тривалий час рухаються з вимкненими транспондерами.

⁶³ Russia's VTB leads Moscow's efforts to strengthen banking presence in Iran. URL: <https://www.reuters.com/business/finance/russias-vtb-leads-moscows-efforts-strengthen-banking-presence-iran-2023-05-17/>

⁶⁴ Iran, Russia link banking systems amid Western sanction. URL: <https://www.reuters.com/business/finance/iran-russia-link-banking-systems-amid-western-sanction-2023-01-30/>

⁶⁵ Iran has a direct route to send Russia weapons – and Western powers can do little to stop the shipments. URL: <https://edition.cnn.com/2023/05/26/europe/iran-russia-shipments-caspian-sea-intl-cmd/index.html>

Ще одним кроком, який допоможе Росії уникати накладених на неї санкцій, стала досягнута в травні 2023 р. домовленість з Іраном про співпрацю в будівництві останньої частини комерційної транспортної мережі, котра сполучатиме держави Близького Сходу та Індію, надаючи можливість уникати морських шляхів, вплив на які мають країни, що підтримують Україну.

За повідомленням *Voice of America (VOA)*⁶⁶, міністр транспорту Ірану, який підписав угоду з російським колегою в Тегерані, заявив, що будівництво 164-кілометрової залізниці на півночі Ірану буде завершено протягом трьох років. Це єдина відсутня ланка в Міжнародному транспортному коридорі «Північ – Південь» (*INSTC*) з північного сходу Росії через Азербайджан до Південного узбережжя Ірану та далі до Індії морем.

Вантажна мережа морських, залізничних і автомобільних маршрутів, яка охоплює близько 7200 км, уникає Суецького каналу між Середземним і Червоним морями, яким в іншому випадку транспортувались би деякі російські морські вантажі.

При підписанні цієї угоди були присутні президенти Ірану та РФ (Путін виступив у режимі відеоконференції), що підкреслює важливість документа. Перевезення вантажів новим коридором забезпечить значні конкурентні переваги. Доставка товарів із Санкт-Петербурга до Мумбаї (головний порт Індії, на який припадає більше третини зовнішнього морського вантажообігу Індії) триватиме близько 10 днів, натомість, щоб доставити вантажі традиційними торговими шляхами, потрібно від 30 до 45 днів. До того ж, Росія та Іран поставили перед собою мету збільшити транзит вантажів залізницею до 15 млн т на рік до 2030 р.

Отже, відбувається процес зміцнення економічних і торговельних зв'язків Росії та Ірану, а також двосторонніх відносин загалом. Крім того, обидві країни прагнуть посилити співпрацю в ключових сферах, щоб допомогти підтримати свої економіки за умов санкцій. Оскільки РФ та Іран є двома провідними країнами світу за покладами природного газу⁶⁷, то цілком логічно, що пріоритет надано розвідці нафти й газу. Російські компанії вже інвестують у сім іранських нафтових родовищ, а в перспективі РФ планує інвестувати в розробку шести інших родовищ нафти.

Відносно тривалий досвід санкційного тиску на Іран та порівняно менший – на РФ переконують у тому, що санкційна політика потребує вдосконалення. США, ЄС та їхні союзники мають визнати загрозу, яку становлять паралельні фінансові системи, та усвідомити, що контрольована Заходом глобальна фінансова система стає все більш фрагментованою та зазнає впливу багатьох тіньових схем, які дозволяють обходити санкції.

⁶⁶ Iran, Russia Ink Deal to Complete Major Transport Network. URL: <https://www.voanews.com/a/iran-russia-ink-deal-to-complete-major-transport-network/7097713.html>

⁶⁷ The U.S. Energy Information Administration. URL: <http://surl.li/mqxqp>

2.4. Туреччина та країни Центральної Азії і Південного Кавказу

Туреччина та країни Центральної Азії і Південного Кавказу, загальний ВВП яких становить майже 1430 млрд дол. США, а населення – понад 180 млн осіб, дедалі більше набувають геостратегічного значення для РФ, а за умов санкцій і поготів. Країни регіону, що мають близьке до Росії географічне розташування між Сходом та Заходом, транспортний і транзитний потенціали, володіють багатими природними та людськими ресурсами, обрали шлях нейтралітету, а подекуди й прихованої підтримки, як основи для розвитку економічно вигідних зв'язків із РФ.

Нині привертає увагу значний економічний підйом у країнах – партнерах Росії в цьому регіоні, який, до того ж, відбувається на тлі повномасштабної війни РФ проти України та уповільнення світової економіки внаслідок високої інфляції, складної ситуації на фінансових ринках та проблем із борговими зобов'язаннями у світі. Зокрема, у Вірменії ВВП зріс на 12,6 %, у Грузії – на 10,1 %, Таджикистані – на 8 %, Киргизстані – на 7 %, Узбекистані – на 5,7 %, Туреччині – на 5,6 %.

Загальний обсяг торгівлі країн регіону товарами з різними країнами світу в 2022 р. перевищував 913,4 млрд дол. США. Лідерами в зовнішній торгівлі стали Туреччина (зовнішньоторговельний обіг становив 617,9 млрд дол. США), Казахстан (134,4 млрд дол. США), Азербайджан (52,7 млрд дол. США), Узбекистан (43,6 млрд дол. США) і Туркменістан (17,7 млрд дол. США). Водночас обсяг торгівлі регіону з Росією становив 120,4 млрд дол. США (або 13,2 % від загального обсягу торгівлі) і зріс у середньому на 54,4 %. Зростання торгівлі товарами з РФ удвічі випереджало цей показник для решти країн світу.

Різке зростання зовнішньої торгівлі товарами РФ зафіксовано з Вірменією (на 93,4 %), Туреччиною (на 96,3 %), Туркменістаном (на 84,8 %), Грузією (на 45,7 %) і Киргизстаном (на 41,5 %), що свідчить про високий ступінь зацікавленості Росії в розвитку двосторонніх торговельних відносин.

Така ж тенденція щодо зовнішньої торгівлі товарами країн регіону з Росією, за деякими винятками, спостерігалася й у першій половині 2023 р. Наприклад, Вірменія продемонструвала зростання на 101,8 %, Азербайджан – на 37,7 %, Грузія – на 32,1 %, Таджикистан – на 16 %, Казахстан – на 9,6 %, Узбекистан – на 8,6 %, Туркменістан – на 10,4 %. У взаємній торгівлі товарами РФ із Киргизстаном і Туреччиною відбулося деяке падіння показників через зменшення обсягів імпорту.

З огляду на те, що запроваджені проти Росії санкції поки що не забезпечують її повної міжнародної ізоляції, країна переорієнтовує свою економіку, у т. ч. торговельні операції, на країни Азії, Південного Кавказу та Близького Сходу.

2.4.1. Турецька Республіка

РФ використовує економічні, безпекові потреби та проблеми Туреччини, її енергетичну залежність від постачань з Росії, а також необхідність відновлення Туреччини від наслідків потужного землетрусу 2023 р. задля зміцнення присутності в цій країні та подолання власної міжнародної ізоляції. Особливо щільна співпраця

між цими двома країнами простежується у сфері енергетики, торгівлі й туризму. Зокрема, Росія постачає до Туреччини природний газ трубопроводами «Блакитний потік» і «Турецький потік» як для національного ринку, так і до ЄС, що також дає можливість Туреччині отримувати вигоди від транзиту російського газу та його реекспорту. Крім того, АТ «Аккую Нуклеар»⁶⁸ – дочірня компанія держкорпорації «Росатом» – упроваджує проєкт за участю обох країн з будівництва АЕС «Аккую» потужністю 4800 МВт, яка надаватиме РФ політичні та економічні вигоди і важелі впливу. Очікується, що за весь період роботи чотирьох енергоблоків АЕС «Аккую» надходження до бюджету Туреччини зростуть на 50 млрд дол. США⁶⁹.

Довідково. У жовтні 2022 р. РФ вийшла з пропозицією створити торговельний газовий хаб на території Туреччини, після того як співпраця в енергетичній сфері з країнами Заходу почала згортатися. Нещодавно РФ підтвердила готовність обговорювати питання створення цього газового хабу у вигляді електронної торгової платформи, а не фізичного об'єкта для зберігання великих обсягів російського газу⁷⁰.

З метою уникнення міжнародних санкцій РФ намагається використовувати Туреччину, що виявляється у збільшенні ввезення товарів до РФ, які не були раніше основними товарами турецького експорту або реекспорту, про що зауважує Міністерство фінансів США⁷¹.

США також попередили турецьку сторону, що взаємодія з російськими організаціями, які перебувають під санкціями, а також операції бізнесу та банків, пов'язані з потенційною передачею технологій подвійного призначення, що можуть бути використані військово-промисловим комплексом РФ, загрожують санкціями і потенційною втратою доступу до ринків *G7*⁷².

Зважаючи на тиск з боку США та ЄС, Туреччина почала вживати заходи щодо недопущення транзиту через її територію підсанкційних товарів, призначених для постачання до РФ. Разом із тим, вироблені в Туреччині товари, у т. ч. з комплектуючими з інших країн, продовжують експортуватися до РФ без обмежень⁷³.

⁶⁸ Гібридний атом. Росія використовує корупційну «чорну дірку» для експансії. URL: https://antikor.com.ua/articles/588366-gibridnyj_atom_rossija_ispolzuet_korrupsionnuju_chernuju_dyru_dlja_ekspansii

⁶⁹ Türkiye's Akkuyu NPP progressing rapidly, set to boost economy, power supply. URL: <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkiyes-akkuyu-npp-progressing-rapidly-set-to-boost-economy-power-supply>

⁷⁰ Russia Plan for Turkey's Gas Hub Is Still on Agenda, Putin Says. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-29/russia-plan-for-turkey-s-gas-hub-is-still-on-agenda-putin-says>

⁷¹ Remarks by U.S. Department of the Treasury's Under Secretary for Terrorism and Financial Intelligence Brian Nelson in Türkiye. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1248>

⁷² Там само.

⁷³ Turkey halts transit of sanctioned goods to Russia. URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/turkey-halts-transit-of-sanctioned-goods-to-russia/>

Попри зусилля Туреччини із запобігання обходу західних санкцій, Міністерство фінансів США все-таки виявило порушників санкційного режиму серед турецьких компаній і в квітні 2023 р. ввело санкції проти двох із них (*Dexias Industrial Products and Trading Limited Company* та *Azu International Ltd Sti*) та пов'язаних із ними осіб за сприяння Росії або російським суб'єктам господарювання у постачанні електронних компонентів та комп'ютерних чипів⁷⁴.

Важливо, щоб США, ЄС, Велика Британія та інші країни Заходу, а також Україна, наполегливо продовжували діалог з Туреччиною про те, аби унеможливити уникнення Росією санкцій за допомогою турецького бізнесу та банків.

Ймовірно, що Туреччина в рамках своєї політики балансування між країнами Заходу та іншими регіональними потугами також зменшуватиме залежність від РФ і зміцнюватиме зв'язки з країнами Заходу, передусім із ЄС, оскільки, зважаючи на економічні проблеми, потребує розширення торгівлі та залучення інвестицій у власну економіку, особливо на тлі рекордної інфляції та падіння курсу національної валюти.

Крім того, простежується посилення співпраці Туреччини з іншими країнами. Наприклад, із Об'єднаними Арабськими Еміратами Туреччина в березні 2023 р. підписала угоду про всеохоплююче економічне партнерство для розширення двосторонньої торгівлі до 40 млрд дол. США протягом п'яти років. Крім того, підписала інвестиційну угоду щодо залучення понад 50 млрд дол. США в турецьку економіку.

2.4.2. Центральна Азія та Південний Кавказ

Санкційні обмеження та вихід з російського ринку іноземних компаній, а також міграція російських громадян за кордон змушують Росію активізувати співпрацю з країнами Центральної Азії та Південного Кавказу, економіки яких традиційно залежали від торгівлі та інвестицій РФ.

Росія використовує механізми взаємодії в рамках міжнародних організацій, зокрема Євразійського економічного союзу, Співдружності незалежних держав тощо. Так, РФ стимулює розвиток транзитних перевезень контейнерів з Китаю до Європи та у зворотному напрямку, логістичних коридорів «Схід – Захід» і «Північ – Південь», залізничних шляхів Термез – Мазарі-Шаріф – Кабул – Пешавар, а також Китай – Киргизстан – Узбекистан⁷⁵. Актуальним для РФ є імпортозаміщення товарів із країн Заходу та України товарами, виробленими у країнах Центральної Азії. Зокрема, це стосується чавуну, сталевого прокату, кольорових та рідкісноземельних металів, каучуку, шин, бітуму, харчової та сільськогосподарської продукції.

⁷⁴ Treasury Targets Russian Financial Facilitators and Sanctions Evaders Around the World. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1402>

⁷⁵ Экономическое сотрудничество как локомотив развития стран СНГ. URL: https://cis.minsk.by/news/24344/ekonomicheskoe_sotrudnichestvo_kak_lokomotiv_razvitija_stran_sng

Довідково. Казахстан збільшив постачання до Росії глинозему, необхідного для виплавки алюмінію, коли в РФ виникли складнощі з його імпортом через війну проти України. Узбекистан згідно з угодою між компаніями «SPZ Bearings» та «Желдормаш» постачатиме до Росії до 200 тис. штук підшипників у рік, з якими теж виник дефіцит⁷⁶.

Помітна активність Росії у країнах Центральної Азії та Південного Кавказу спонукала країни Заходу розпочати розслідування можливого ухилення РФ від санкцій завдяки сусіднім країнам. ЄС та його союзники відзначають, що різко зріс експорт західних товарів до Грузії, Вірменії та деяких країн Центральної Азії, тоді як їх експорт до РФ суттєво скоротився. Йдеться, зокрема, про збільшення на понад 80 % постачань товарів із Європи та США до Вірменії та Киргизстану. Ці дві країни, у свою чергу, більш ніж удвічі наростили свій експорт до РФ за той самий період, що вказує на можливу появу нових маршрутів у торгівлі західними товарами з метою уникнення санкцій⁷⁷.

При цьому підсанкційні товари можуть також увозитися на територію РФ без сплати мит та будь-якого контролю як транзитні товари, що призначені для постачання до країн Центральної Азії та Південного Кавказу, і залишатись у РФ для використання, зокрема підприємствами ВПК РФ та промисловістю⁷⁸.

Прикметно, що США, ЄС, Велика Британія та інші країни Заходу збільшують свій тиск на країни Центральної Азії та Південного Кавказу, щоб унеможливити потрапляння до РФ своїх технологій, які можуть бути використані останньою для військових цілей, у т.ч. проти України, а також інших підсанкційних товарів.

З цією метою ЄС запровадив 11-й пакет економічних санкцій, спрямований на краще впровадження та забезпечення виконання санкцій проти РФ, зокрема, серед іншого, і на покарання країн, що допомагають Росії обходити вже накладені санкції. ЄС включив до переліку організацій, які безпосередньо підтримують ВПК та промисловість РФ у війні проти України, суб'єктів господарювання із Узбекистану та Вірменії. До них застосовуватимуться посилені експортні обмеження в частині, що стосується товарів подвійного призначення та передових технологій⁷⁹.

Можна припустити, що нині формуються передумови для країн Заходу та України для зміцнення зв'язків з регіоном. Цьому сприятиме, з одного боку, поступове зменшення економічного потенціалу РФ внаслідок міжнародної ізоляції, падіння авторитету РФ в цьому регіоні, що виявилось, наприклад, під час саміту «Центральна Азія – Росія» (жовтень 2022 р.) у закликах країн Центральної Азії до

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ West probes potential sanction dodging as exports to Russia's neighbours surge. URL: <https://www.ft.com/content/4961a96c-16ac-496b-8aba-16d6025e4dfe>

⁷⁸ EU goods worth at least \$1bn vanish in Russia 'ghost trade'. URL: <https://www.ft.com/content/76fc91b2-3494-4022-83d0-9d6647b38e3d>

⁷⁹ EU adopts 11th package of sanctions against Russia for its continued illegal war against Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3429

РФ поважати їхні інтереси, у відмові Вірменії підписувати декларацію Ради колективної безпеки ОДКБ (листопад 2022 р.), з іншого – можливих економічних проблем у Китаї, зокрема пов'язаних з негараздами в секторі нерухомості та з борговими зобов'язаннями місцевих органів влади, скороченням внутрішнього та зовнішнього попиту, геополітичною напругою тощо.

2.5. Країни Перської затоки

Держави регіону посідають особливе місце у світовому економічному порядку. Країни Перської затоки мають найвищі показники доходів на душу населення, володіють значними фінансовими та інвестиційними ресурсами, зважаючи на світові запаси вуглеводнів високої якості, характеризуються одними з найвищих в світі темпів економічного розвитку.

Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Держава Катар, Султанат Оман, Держава Кувейт, Королівство Бахрейн належать до ключових постачальників вуглеводнів на світовий ринок, що дало змогу перетворити ці країни на гігантські фінансові, промислові, логістичні та рекреаційні хаби. Через такі хаби здійснюється значна частина світової торгівлі, у т. ч. підсанкційними товарами, та проводяться фінансові операції, які неможливо здійснити через фінансові центри та установи США, Європи та інших країн, валюти яких (долар США, євро тощо) використовуються як основний засіб розрахунків у світовій торгівлі.

Після початку вторгнення Росії в Україну країни Перської затоки обрали позицію невтручання та спорадичної підтримки РФ в міжнародних організаціях. Росія залишалася партнером ОАЕ, Саудівської Аравії та інших країн у міжнародному нафтовому картелі ОПЕК+, який формує політику у сфері світових цін на нафту, що відіграє ключову роль у глобальному економічному розвитку. До того ж, рішення G7 та основних світових демократій щодо обмеження закупівель нафти та нафтопродуктів країни Перської затоки не підтримали.

Протягом кількох останніх років РФ здійснювала активну інформаційну кампанію та дипломатичну експансію в країнах Перської затоки, що досить чітко виявляється у формуванні суспільних настроїв країн регіону та розробленні політик кожної з країн із фокусуванням на розвитку активної торгової співпраці з РФ, навіть в умовах, коли російські окупаційні війська в Україні скоюють злочини проти людяності. Проте після активізації української дипломатії в 2023 р., офіційного візиту Президента України до Саудівської Аравії, візиту міністра закордонних справ України до низки країн Перської затоки, наради представників коаліції щодо завершення війни в Україні, яка проходила в Джидді, настрої політичних керівництв країн Перської затоки стали поступово змінюватися, а Україна почала отримувати фінансову та матеріальну підтримку. Але політика держав Перської затоки відносно російського нападу на Україну продовжує бути спірною та неоднозначною.

Значний вплив на формування санкційної політики країн Перської затоки здійснюють глобальні гравці – США, ЄС, Китай, Індія та Японія. Саме США від початку вторгнення РФ до України вели переговори на вищому рівні щодо підтримки видобутку нафти країнами Перської затоки на певному рівні для забезпечення скорочення експорту російської нафти на світові ринки, недопущення використання компаній країн регіону для постачання до Росії підсанкційних товарів і товарів військового та подвійного призначення. На початку вересня 2023 р. представницькі делегації ЄС та США відвідали ОАЕ з метою попередження щодо можливості введення вторинних санкції проти місцевих компаній, що беруть участь у торгівлі з Росією підсанкційними товарами.

Тривалий час арабські країни Перської затоки, зважаючи на добре розвинену фінансову та інвестиційну інфраструктуру, проводили фінансові операції для підсанкційних режимів Ірану, Лівії та інших щодо здійснення розрахунків та забезпечення торгівлі. Після збройного нападу Росії на Україну ці фінансові операції були розширені на розрахунки Росії зі своїми торговими партнерами. Якщо при розрахунках лівійського та іранського режимів використовувались, наприклад, банки Австрії та Швейцарії, то зараз основним партнером для розрахунків Росії стали ОАЕ та Китай, зважаючи на великі обсяги торгівлі Китаю з країнами Перської затоки. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (*FATF*) та інші регулятори й учасники ринку попередили фінансові інституції країн Перської затоки щодо санкцій проти таких інституцій у разі продовження незаконних фінансових операцій з РФ.

Країни Перської затоки мають 11 суверенних фондів, де концентруються доходи від продажу нафти і газу, що сформували багатомільярдні інвестиційні ресурси, частина яких була інвестована в стратегічні підприємства в Росії. Зокрема, ці фонди володіють значною часткою акцій Роснефті, а також іншими бюджетоутворювальними російськими підприємствами. Це є одним із чинників політики урядів країн Перської затоки, що стосується підтримки економічних, торговельних і політичних відносин з РФ.

Після запровадження санкцій проти Росії спостерігається вплив капіталу. Його почали використовувати країни Перської затоки як «тиху гавань», що є вигідним для країн регіону, зважаючи на надходження фінансових інвестицій, міграцію значної кількості росіян до цих країн та активізації внутрішніх ринків роздрібною торгівлі, ринків бізнес- та житлової нерухомості, рекреаційного бізнесу тощо.

Країни Перської затоки попри спільні історичні, мовні, релігійні та економічні риси мають чимало відмінностей. Різняться також їхня роль у світовому економічному порядку.

2.5.1. Королівство Саудівська Аравія

Саудівська Аравія відіграє ключову роль на світовому ринку нафти та у формуванні цінової політики в рамках нафтового картелю ОПЕК+. Станом на 2022 р. Саудівська Аравія посідала друге місце⁸⁰ у світі за рівнем видобутку й торгівлі сировою нафтою. Після запровадження санкцій проти РФ США проводили активні переговори із Саудівською Аравією відносно збільшення денного видобутку сирової нафти для компенсації скорочення поставок російської нафти на світові ринки. Однак Саудівська Аравія з початку 2023 р. двічі скорочувала узгоджений у рамках ОПЕК+ видобуток нафти, досягнувши наприкінці I півріччя 9 млн барелів щоденно⁸¹. Так негативний ефект від економічних санкцій проти РФ був частково розмитий високими цінами на енергоресурси, що дозволило втримати російську економіку від суттєвого падіння.

Після візиту Президента України Володимира Зеленського до Ер-Ріяду 19–23 травня 2023 р. були досягнуті певні домовленості, і Саудівська Аравія виділила 400 млн дол. США для України (у т. ч. 100 млн дол. США на гуманітарну допомогу та 300 млн дол. США у вигляді світлих нафтопродуктів)⁸².

Королівство також зацікавлене в закупівлі українського продовольчого та фуражного зерна, м'яса птиці та великої рогатої худоби, яєць, продукції садівництва тощо. Однак Росія на тлі знищення української виробничої та логістичної інфраструктури, а також морської блокади, веде активні переговори про заміщення на ринку Саудівської Аравії українського продовольства російським.

Росія шукає також підтримки у Саудівської Аравії щодо відновлення свого повноправного членства у FATF, що було призупинено після широкомасштабного воєнного вторгнення в Україну в лютому 2022 р. За сприяння Саудівської Аравії та КНР Росія планує відновити своє повноправне членство у FATF⁸³ на чергових щорічних зборах, де Україна та її союзники вимагатимуть включення РФ до «чорного списку» країн щодо відмивання брудних грошей. Звісно, Росія хоче цього уникнути.

Незважаючи на прагнення зберегти добрі відносини із США, Великою Британією та Європейським Союзом, влада Королівства дала добро на проведення 29-30 травня 2023 р. в будівлі торгово-промислової палати Ер-Ріяду першої міжгалузевої бізнес-місії «*Made in Russia + INNOPROM*» за участю більше

⁸⁰ Charted: The World's Biggest Oil Producers. URL: <https://www.visualcapitalist.com/charted-worlds-biggest-oil-producers-in-2022/>

⁸¹ Saudi Arabia and Russia are cutting oil supply again in bid to boost prices. URL: <https://apnews.com/article/oil-prices-saudi-arabia-russia-production-cuts-ef462b2e9cc229cc1215f9c8a0bab3c2>

⁸² Див.: <https://t.me/ermaka2022/2125>

⁸³ Russia Seeks China, Saudi to Head Off New Financial Curbs. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-08/russia-plans-diplomatic-push-to-block-more-financial-sanctions>

100 російських компаній⁸⁴. У заході також брали участь підсанкційні російські компанії, зокрема «Ростех», «КАМАЗ», «Вертольоти Росії», що виготовляють озброєння, яке використовується у війні проти України. Окрім того, був запрошений Росатом, працівники якого беруть активну участь в окупації Запорізької АЕС.

2.5.2. Об'єднані Арабські Емірати

Посідаючи восьме місце серед нафтовидобувних країн, ОАЕ розвиваються як потужний логістичний, торговельний та фінансовий хаб, розташований у Перській затоці. Після введення санкцій проти РФ, відміни транспортно-авіаційного сполучення з країнами ЄС, США та Великою Британією ОАЕ не приєдналися до санкцій проти РФ і поряд із Туреччиною та Грузією стали транзитним центром для основних пасажиропотоків з Росії. Крім того, до ОАЕ під час агресії РФ проти України переселилися десятки тисяч російських громадян, що дозволило високими темпами розвивати національний ринок нерухомості. Росіяни є третьою за чисельністю етнічною групою щодо обсягів купівлі нерухомості в ОАЕ.

На початку вересня 2023 р. делегація країн Заходу прибула в ОАЕ з метою проведення переговорів про неприпустимість постачань у Росію комп'ютерних чипів, електронних компонентів та іншої продукції подвійного призначення.

Довідково. ОАЕ стали ключовим центром торгівлі російським золотом, після того як західні санкції перекрили традиційні експортні маршрути РФ. Ця країна Перської затоки за рік, що минув від початку повномасштабної війни в Україні (в період з 24 лютого 2022 р. до 3 березня 2023 р.), імпортувала 75,7 т російського золота на суму 4,3 млрд дол. США – порівняно з лише 1,3 т протягом 2021 р.⁸⁵.

Також російські авіакомпанії з початку війни закупили в ОАЕ запчастин для літаків на суму 1,2 млрд дол. США, які потім через посередницькі компанії в ОАЕ, Туреччині, Китаї та Киргизстані переправлялися до РФ. Серед купленого обладнання були необхідні для підтримки літака в льотному стані деталі (пристрої американської компанії «Northrop Grumman», клапани тиску в кабіні, шасі).

За оцінками *Financial Times*⁸⁶, експорт електронних компонентів з ОАЕ до Росії минулого року зріс більш ніж у сім разів – до майже 283 млн дол. США. У 2022 р. ОАЕ експортували в Росію в 15 разів більше мікрочипів, ніж роком раніше, а обсяг торгівлі цією продукцією підскочив до 24,3 млн дол. США

⁸⁴ More than 100 Russian companies presented their technologies to Saudi partners at the first business mission Made in Russia + INNOPROM in Riyadh. URL: <http://ksabm.com/tpost/aictk1olh1-more-than-100-russian-companies-presente>

⁸⁵ Exclusive: From Russia with gold: UAE cashes in as sanctions bite. URL: <https://www.reuters.com/markets/russia-with-gold-uae-cashes-sanctions-bite-2023-05-25/>

⁸⁶ West presses UAE to clamp down on suspected Russia sanctions busting. URL: <https://www.ft.com/content/fca1878e-9198-4500-b888-24b17043c507>

порівняно з 1,6 млн дол. США – у 2021 р. Ця країна Перської затоки 2022 р. експортувала до Росії 158 БПЛА на суму майже 600 тис дол. США.

Та все ж ОАЕ під тиском світових демократій змушені реагувати на порушення санкційного режиму заради уникнення вторинних санкцій та дотримання вимог експортного контролю США щодо перепродажу товарів подвійного призначення та комплектуючих для військової техніки чи технологій для її виробництва.

2.5.3. Держава Кувейт

Після вторгнення РФ в Україну та введення санкцій західними компаніями Кувейт стрімко скорочує бізнес-зв'язки з Росією. Першим таким кроком стала відмова від підрядних послуг Таганрозького металургійного комбінату та Синарського трубного заводу, який постачав труби для *Kuwait Petroleum Corporation (KPC)*. Однак двостороння торгівля між країнами, незважаючи на ембарго, існує. Як повідомляє кувейтська преса⁸⁷, кліринг платежів за двосторонніми торговельними контрактами здійснюється через комерційні банки Китаю. Це джерело фінансового забезпечення російської торгівлі успішно функціонує і потребує детальнішого вивчення для розроблення заходів щодо скорочення впливу такого способу уникнення ембарго. За даними *Kuwait Investment Authority*, кувейтські інвестиції в російську економіку є незначними, з початком російської воєнної агресії проти України вони були заморожені.

2.5.4. Держава Катар

Відносини Катару з Росією після її нападу на Україну суттєво не погіршилися. Катарський суверенний фонд «*Qatar Investment Authority*», де сконцентровано 300 млрд дол. США, володіє приблизно 19 % російського нафтового гіганта «Роснефть»⁸⁸ і вважає ці інвестиції ключовими для підтримки відносин між обома країнами.

Отже, незважаючи на позитивні можливості, які відкриваються перед Катаром щодо експорту скрапленого газу до Європи на тлі скорочення постачань російських енергоресурсів, Катар продовжуватиме як політичну, так і економічну співпрацю з РФ.

⁸⁷ Kuwait settling Russian financial claims without violating embargo. URL: <https://timeskuwait.com/news/kuwait-settling-russian-financial-claims-without-violating-embargo/>

⁸⁸ Mubadala, Qatar Fund Holding On to Russian Assets for Now. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-28/mubadala-qatar-fund-said-to-hold-on-to-russian-assets-for-now>

2.5.5. Королівство Бахрейн

За даними Вашингтонського Інституту⁸⁹, 75 % жителів Бахрейну підтримують російську агресію в Україні, а також сподіваються на перемогу Росії та анексію частини територій України. Це пов'язане з тим, що більшість населення королівства є шиїтами, ці люди мають добрі стосунки з Іраном та перебувають під його впливом. Попри санкції щодо РФ, уведені демократичними країнами, Бахрейн перебуває в зоні потужного впливу російської пропаганди. Населення країни, особливо протягом останнього року, знаходиться під постійним інформаційним пресингом Росії, унаслідок чого країна не приєдналась до санкцій проти РФ та не дотримується їх.

2.5.6. Султанат Оман

Оман, який визначає свою політику як політику нейтральності та невтручання, на засіданні одинадцятої надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 2 березня 2022 р. проголосував за Резолюцію *ES-11/1*, у якій засуджується агресія Росії проти України, чим фактично підтримав вимогу про негайне виведення російських військ із суверенної території України. Але на засіданні Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) не підтримав санкції проти Росії. Оман чітко виконує положення політики ОПЕК+ щодо видобутку й торгівлі нафтовою сировиною. У 2022 р. Султанат Оман та Росія зробили спільний план дій з видобутку та продажу вуглеводнів.

Станом на 2021 р. Оман імпортував з України та Росії 50 % пшениці для забезпечення населення хлібом. У 2022 р., після початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, керівник мукомельної корпорації Омани заявив про переорієнтацію на закупівлю продовольчого зерна в Австралії та Індії⁹⁰. Країна, пропри нейтральні позиції, через низку прагматичних інтересів більше схиляється до співробітництва з Росією та Іраном.

Загалом уряди та лідери країн Близького Сходу виступали з різними заявами у відповідь на дії Росії проти України, що стосувалися рішення РФ від 21 лютого 2022 р. визнати квазіутворення «ДНР» та «ЛНР» та повномасштабного воєнного вторгнення на територію України незабаром після цього⁹¹. Країни регіону Близького Сходу та Північної Африки (БСПА) підтримали проукраїнські резолюції ООН, проте більшість із них утрималися під час голосування за резолюції

⁸⁹ New Bahrain Poll Reveals Support for Russia, Entente with Iran, Split on Israel. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/new-bahrain-poll-reveals-support-russia-entente-iran-split-israel>

⁹⁰ Saudi Arabia, Oman assure citizens of sufficient wheat supplies amid global shortages. URL: <https://www.middleeastmonitor.com/20220517-saudi-arabia-oman-assure-citizens-of-sufficient-wheat-supplies-amid-global-shortages/>

⁹¹ Middle East Responses to the Ukraine Crisis. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/middle-east-responses-ukraine-crisis>

Генасамблеї ООН щодо призупинення членства Російської Федерації в Раді ООН з прав людини (від 07 квітня 2022 р.), щодо репарацій Україні від Росії (14 листопада 2022 р.) та стосовно прав людини у тимчасово окупованому Росією Криму (від 16 листопада 2022 р.).

Хоча жоден уряд арабських країн, за винятком сирійського режиму, відкрито не підтримував російське вторгнення, окупацію та анексію українських територій, арабські державні діячі не вбачають необхідності «спалювати мости» з Росією через цей конфлікт⁹². Зокрема, Саудівська Аравія та інші члени Ради співробітництва арабських держав Перської затоки в основному розглядають війну в Україні як складний європейський конфлікт, який не вимагає від арабських держав протистояти режиму Путіна. Для більшості країн БСПА використання військових засобів для реалізації власних інтересів є достатньо прийнятним механізмом, через те їхньою реакцією на війну в Україні загалом є збереження нейтралітету та реалізація власних інтересів.

Отже, хоча країни РСАДПЗ здебільшого підтримали резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які засуджують агресію Росії в Україні, жодна з них не приєдналася до західних держав у запровадженні санкцій проти Москви. Крім того, арабський світ досі унікав критики Росії у зв'язку з її війною проти України. Навіть підсумкова заява, проголошена за результатами проведеного 1-2 листопада 2022 р. в Алжирі саміту Ліги арабських держав (ЛАД), не містить засудження російського широкомасштабного вторгнення в Україну, хоча воно спричинило кризу продовольчої безпеки в арабському світі. Водночас країни – члени ЛАД закликали відмовитися від насильства та знайти політичне вирішення припинення війни в Україні⁹³.

⁹² Analysis: The Russia-Ukraine war and the view from Saudi Arabia. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/24/analysis-russia-ukraine-war-view-from-saudi-arabia>

⁹³ Підтримки України не буде: в Алжирі завершився дводенний саміт Ліги арабських держав. URL: <https://focus.ua/uk/world/535699-podderzhki-ukrainy-ne-budet-v-alzhire-zavershilsya-dvuhdnevny-sammit-ligi-arabskih-gosudarstv>

Розділ 3. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХІДНИХ САНКЦІЙ

3.1. Вплив санкцій на макроекономічну ситуацію в Росії

Багато міжнародних економічних та фінансових інституцій прогнозували погіршення економічної ситуації в РФ, що повинно було виявитись у серйозному падінні ВВП, збільшенні рівня інфляції та безробіття. Зокрема, Світовий банк на початку війни РФ проти України прогнозував зменшення ВВП РФ на 8,9 %⁹⁴, ЄБРР – на 10 %⁹⁵. МВФ передбачав, що ВВП РФ скоротиться на 8,5 %, а інфляція та безробіття зростуть до 21,3 та 9,3 % відповідно⁹⁶.

Підставами для цього були наслідки економічного шоку, спричиненого першою хвилею фінансових санкцій у вигляді блокування близько 300 млрд дол. США міжнародних резервів, часткового відключення банківського сектора від міжнародної міжбанківської системи передачі інформації та здійснення платежів *SWIFT* та відплив капіталів, який, за підсумками 2022 р., згідно з деякими розрахунками досяг рекордних 243 млрд дол. США (еквівалент 13,5 % ВВП РФ)⁹⁷.

Одночасно відбулася різка девальвація російського рубля – до 120 російських рублів за 1 дол. США⁹⁸, що спричинило необхідність жорсткого посилення контролю над потоками капіталу. Центробанк РФ (ЦБ РФ) також збільшив ключову ставку до 20 %⁹⁹.

Натомість скорочення російської економіки в 2022 р., за даними Росстату, виявилось набагато меншим, ніж очікувалося, і становило лише 2,1 % (індекс фізичного обсягу ВВП відносно 2021 р. становив 97,9%). Номінальний обсяг ВВП РФ (рис. 8) у 2022 р. становив 153,4 трлн руб (2,24 трлн дол. США)¹⁰⁰. Водночас інфляція була зафіксована на рівні 11,94 %, рівень безробіття становив 3,9 %. Курс

⁹⁴ Publication: Global Economic Prospects, June 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/785d9bcf-89e5-5a42-925b-a996f2861208>

⁹⁵ EBRD sees war on Ukraine causing major growth slowdown. URL: <https://www.ebrd.com/news/2022/ebrd-sees-war-on-ukraine-causing-major-growth-slowdown.html>

⁹⁶ World Economic Outlook, April 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022>

⁹⁷ Эксперты назвали четыре основных канала рекордного оттока капитала. URL: <https://www.rbc.ru/economics/09/08/2023/64d2189a9a794772654b1a2a>

⁹⁸ Курсы долларов ЦБ РФ в марте 2022. URL: <https://myfin.by/currency/cb-rf-archive/usd/2022-03>

⁹⁹ Информация ЦБ РФ от 28.02.2022. URL: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=415714>

¹⁰⁰ Росстат представляет вторую оценку ВВП за 2022 год. URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/203214>

російського рубля наприкінці минулого року коливався в діапазоні 60,9...72,1 за дол. США¹⁰¹, а ключова ставка ЦБ РФ знизилась до 7,5 %¹⁰².

Довідково. Росстат зазначає, що на зниженні ВВП позначилося скорочення доданої вартості у таких галузях: оптова та роздрібна торгівля – на 12,7 %; водопостачання, водовідведення, організація збирання та утилізації відходів, діяльності з ліквідації забруднень – на 6,8 %; обробні виробництва – на 2,5 %; транспортування та зберігання – на 1,8 %.



Рис. 8. Номінальний ВВП РФ, Китаю, ЄС, США та України протягом 2011–2022 рр., трлн дол. США

Джерело: Світовий банк, власні розрахунки авторів.

Детальний аналіз складу ВВП за галузями економіки РФ, проведений Інститутом перехідних економік Банку Фінляндії, дозволив дійти висновку, що галузі, орієнтовані на забезпечення потреб російського ринку або підтримку війни в Україні, швидко зростали (наприклад, фармацевтика зросла на 8,5 %, а виробництво металопродукції – на 6 %). Водночас інші галузі серйозно постраждали від санкцій (наприклад, деревообробка впала на 12,8 %, а виробництво автомобілів – на 45 %) ¹⁰³.

Офіційна статистика демонструвала, що російська економіка до певної міри пристосувалася до кардинальної зміни економічних умов, спричинених санкційним режимом та експортним контролем.

¹⁰¹ Курси доллара ЦБ РФ в декабрі 2022. URL: <https://ru.myfin.by/currency/cb-rf-archive/usd/2022-12>

¹⁰² Ключевая ставка. URL: <https://normativ.kontur.ru/rates/cbrkey>

¹⁰³ Russia's economic contraction last year mitigated by government spending. URL: https://www.bofit.fi/en/monitoring/weekly/2023/vw202309_1/

Проте експерти беруть під сумнів сповнені оптимізмом дані Росстату щодо скорочення ВВП РФ у 2022 р. Зокрема, представник Єльського Університету (США) зазначив, що за обставин, коли офіційні економічні показники приховуються, ключові сектори економіки в занепаді, а також в умовах рекордного безробіття, масової загибелі росіян на війні, міграції 3 млн освічених громадян за кордон, відпливу капіталів, виходу іноземних компаній з ринку, витрат валютних резервів, щоденної втрати 1,5 млрд дол. США на енергоносіях тощо, показники Росстату не відповідають дійсності¹⁰⁴.

Ще одним незалежним свідченням того, що в російській економіці стан справ не такий оптимістичний, як демонструє російське статистичне відомство, є супутникові дані щодо забруднення атмосфери від шкідливих викидів промисловості в промислових регіонах РФ. Зважаючи на чіткий взаємозв'язок між обсягами промислового виробництва та забрудненням атмосфери, можна припустити, що падіння промислового виробництва в РФ було набагато більшим (рис. 9)¹⁰⁵.

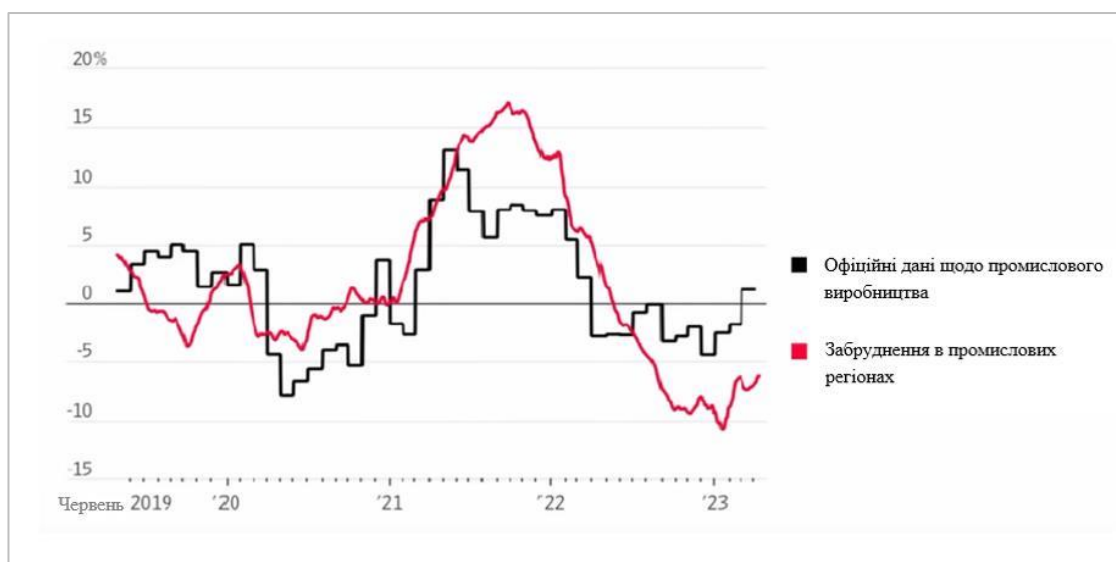


Рис. 9. Динаміка промислового виробництва та забруднення у РФ протягом 2019 –2023 рр. (порівняно з попереднім роком)

Джерело: *QuantCube* (забруднення), Росстат (промислове виробництво), URL: www.wsj.com

Очевидно, що санкції та експортний контроль завдають значної шкоди російській економіці, але значною мірою їхній вплив компенсувався високими цінами на енергоресурси.

¹⁰⁴ Професор із Йеля: Путін видумує дані про ВВП Росії. URL: <https://www.dw.com/ru/professor-iz-jela-putin-vydumyvaet-dannye-o-vvp-rossii/a-64881554>

¹⁰⁵ Pollution Reveals What Russian Statistics Obscure: Industrial Decline. URL: <https://www.wsj.com/articles/pollution-reveals-what-russian-statistics-obscure-industrial-decline-cdd7103e>

Середня ціна російської марки експортної нафтової суміші «Urals» у 2022 р. зросла на 10,3 % проти рівня 2021 р. – до 76,09 дол. США за барель¹⁰⁶. У грудні того ж року вона знизилася на 30,6 % порівняно з груднем 2021 р. – до 50,47 дол. США за барель унаслідок уведення цінового обмеження на нафту в розмірі 60 дол. США за барель. На світовому ринку середня ціна нафти марки «Brent» становила 100,93 дол. США за барель¹⁰⁷.

Ціни на природний газ також значно зросли через те, що РФ використовувала постачання природного газу як зброю проти ЄС у відповідь на підтримку, надану ним Україні¹⁰⁸. Зменшення з боку РФ обсягів постачання газу до ЄС не стало критичним частково через сприятливі погодні умови та заходи ЄС щодо забезпечення газом промисловості та населення. Водночас РФ не вдалося переспрямувати газові потоки на азійський ринок через відсутність необхідних потужностей трубопровідного транспорту та виробництва й перевезення скрапленого газу.

Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі досягло понад 370 млрд дол. США, що сталося в основному за рахунок експорту енергоресурсів та інших сировинних товарів. Це дало можливість РФ збільшити фінансування урядових видатків, забезпечити певну фінансову стабільність, а потреби економіки – певною мірою імпортованими товарами.

У зв'язку з міжнародними санкціями та експортним контролем РФ намагалася стимулювати процес внутрішнього виробництва та імпортозаміщення, також і у військовій сфері. У Татарстані спільне підприємство з виробництва автомобілів *Ford* припинило діяльність, але, за даними російських журналістів, в особливій економічній зоні «Алабуга», у співпраці з Іраном, було налагоджено виробництво військових безпілотників¹⁰⁹.

Подальший аналіз факторів, які дали змогу підтримувати протягом 2022 р. російську економіку в умовах санкційного режиму та пригальмували вплив міжнародних обмежень економічної діяльності в РФ, дозволяє додатково виокремити такі з них: зниження споживчого попиту, наявність необхідних товарних запасів та фінансових резервів, переорієнтація товарних потоків на країни, що не запроваджують санкції (переважно азійський напрямок), а також монетарні та бюджетно-податкові заходи у відповідь на нові економічні умови, у т. ч. значно збільшена урядова підтримка економіки, яка, за деякими оцінками, зросла на 25 % і становила 5,5 трлн рублів, або близько 4 % ВВП РФ¹¹⁰.

¹⁰⁶ Средняя цена нефти Urals в 2022 году составила 76,09 доллара за баррель. URL: <https://nangs.org/news/markets/oil/srednyaya-tsena-nefti-urals-v-2022-godu-sostavila-76-09-dollar-za-barrel>

¹⁰⁷ Average annual Brent crude oil price from 1976 to 2023 (in U.S. dollars per barrel). URL: <https://www.statista.com/statistics/262860/uk-brent-crude-oil-price-changes-since-1976/>

¹⁰⁸ Natural gas price statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_price_statistics&oldid=600472

¹⁰⁹ Алабуга. Иранские дроны по франшизе. URL: <https://protokol.band/2023/07/03/alabuga-iranskie-drony/>

¹¹⁰ Worse Than a Crisis. The 2022 Russian economic anomaly: how it works, and where it is headed. URL: <https://re-russia.net/en/expertise/052/>

Беручи до уваги прогнози міжнародних фінансових організацій, озвучені напередодні вторгнення РФ в Україну щодо економічного зростання на рівні 2,4–2,8 %, а також зменшення ВВП РФ протягом 2022 р. на 2,1 %, можна припустити, що минулорічні втрати ВВП РФ становили близько 4,5–4,9 %, або 82,8–90,2 млрд дол. США¹¹¹.

У 2023 р. на економіці РФ позначатимуться з різною силою впливу внутрішні та зовнішні чинники, у т. ч. зміни в економіці, пов'язані з війною РФ проти України, здатність адаптуватися до міжнародних обмежувальних заходів, стан світових товарних ринків та геополітичні виклики. З огляду на це на нинішньому етапі міжнародні організації передбачають дещо відмінні тренди в розвитку російської економіки.

Довідково. ООН прогнозує скорочення російської економіки по завершенню 2023 р. на 0,6 %, ОЕСР – на 1,5 %, Світовий банк – на 0,2 %¹¹². Проте МВФ зазначає, що економіка РФ у цьому році зросте на 1,5 % з огляду на гарні показники першої половини року в таких галузях, як-от роздрібна торгівля, будівництво та промислове виробництво, які мають значну підтримку завдяки податковому та бюджетному стимулюванню¹¹³.

За даними Росстату, у I кварталі поточного року падіння ВВП фактично продовжувалося і, за уточненими даними, становило 1,8 %¹¹⁴. Натомість у II кварталі Росстат показав його зростання на рівні 4,9 %¹¹⁵, незважаючи на санкції та падіння експорту.

Закордонні експерти зазначають, що велику підтримку російській економіці надає значне збільшення фінансування з бюджету військових витрат. За окремими оцінками, такі витрати в 2023 р. становитимуть понад 100 млрд дол. США – це третина всіх бюджетних асигнувань, що збільшує тиск на державні фінанси¹¹⁶.

У цій ситуації важливо зазначити, що одними з основних драйверів, які впливатимуть на економіку РФ в цілому й на доходи російського бюджету зокрема, можна вважати початок процесу подолання залежності ЄС від російських енергоносіїв (нині ЄС – один із найбільших покупців російських енергоресурсів)¹¹⁷,

¹¹¹ У розрахунку втрати ВВП РФ використовувалися дані Світового банку щодо ВВП РФ у 2021 р., який становив 1,84 трлн дол. США.

¹¹² Перспективи світової економіки у 2023 році. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosynu/perspektyvy-svitovoyi-ekonomiky-u-2023-rotsi>

¹¹³ World Economic Outlook Growth Projections. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/07/10/world-economic-outlook-update-july-2023>

¹¹⁴ Раніше Росстат прогнозував падіння на 1,9 % у першому кварталі (<https://www.marketscreener.com/news/latest/Russian-economy-shrank-revised-1-8-in-Q1-stats-service--44123418/>).

¹¹⁵ Росстат представляет первую оценку ВВП за II квартал 2023 года. URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/217011>

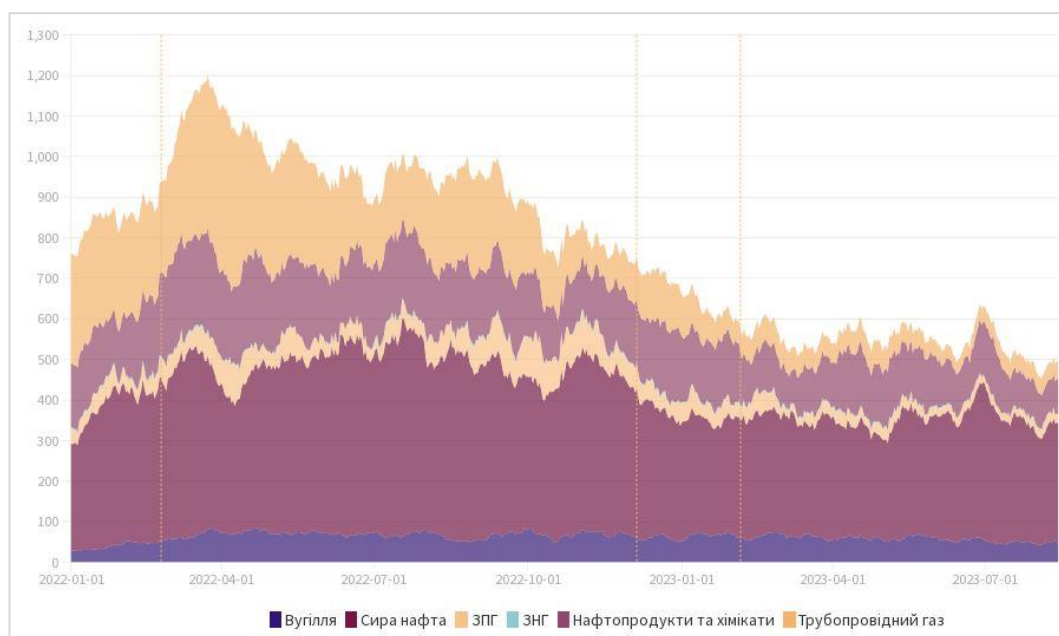
¹¹⁶ Russian economy shrank 1.9 % in first quarter, statistics service says. URL: <https://www.reuters.com/markets/europe/russian-economy-shrank-19-first-quarter-stats-service-2023-05-17/>

¹¹⁷ EU unveils 210 bln euro plan to ditch Russian fossil fuels. URL: <https://www.reuters.com/business/sustainable-business/eu-unveils-escape-route-russian-fossil-fuels-by-2027-2022-05-18/>

заборона ЄС морського імпорту сирової нафти та нафтопродуктів походженням з РФ, а також застосування розвинутими країнами Заходу нового санкційного інструменту – цінового ліміту на нафту та нафтопродукти.

Довідково. Нещодавно російський Мінфін заявив про зростання ціни експортованої з 15 липня до 14 серпня 2023 р. нафти до 70,33 дол. США за барель, що на 10,33 дол. США більше за ціновий ліміт, встановлений у грудні 2022 р.¹¹⁸.

Зменшення експортної виручки від енергетичного експорту (рис. 10) зумовило скорочення нафтогазових доходів російського бюджету, які, за підсумками I півріччя 2023 р., знизилися на 47 % порівняно з аналогічним періодом попереднього року – до 37,4 млрд дол. США¹¹⁹.



Примітка. Пунктирні лінії позначають початок повномасштабної російської агресії проти України, а також запровадження ЄС ембарго на нафту й розширеного обмеження цін на сирову нафту в грудні 2022 р. та нафтопродукти в лютому 2023 р.

Рис. 10. Російський експорт викопних видів палива, млн євро на день, середнє за 14 днів
Джерело: CREA Analysis¹²⁰.

¹¹⁸ Росія заявила про зростання цін на свою нафту до \$70 за барель попри встановлений країнами G7 ліміт. URL: <https://biz.censor.net/n3437534>

¹¹⁹ Russian oil and gas budget revenues almost halved in the first half of the year. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/russian-oil-gas-budget-revenues-almost-halved-january-june-2023-07-05/>

¹²⁰ Тижневий зріз – Російське викопне паливо 14 серпня 2023 – 20 серпня 2023. URL: <https://energyandcleanair.org/ua/weekly-snapshot-russian-fossil-fuels-14-to-20-august-2023/>

З огляду на таку тенденцію, дефіцит бюджету РФ у поточному році може значно перевищити запланований показник. МВФ прогнозує, що дефіцит бюджету РФ може сягнути 6,2 % ВВП, що майже втричі більше від запланованого (2,2 % ВВП)¹²¹.

Проблеми з валютними надходженнями та бюджетом впливають також на курс російського рубля відносно долара США. Російська валюта девальвувала проти долара США на понад 40 % порівняно з її курсом на початку року з деяким подальшим зміцненням із 101,04 до 94,12 рублів за дол. США (станом на 23 серпня 2023 р.) (рис. 11).

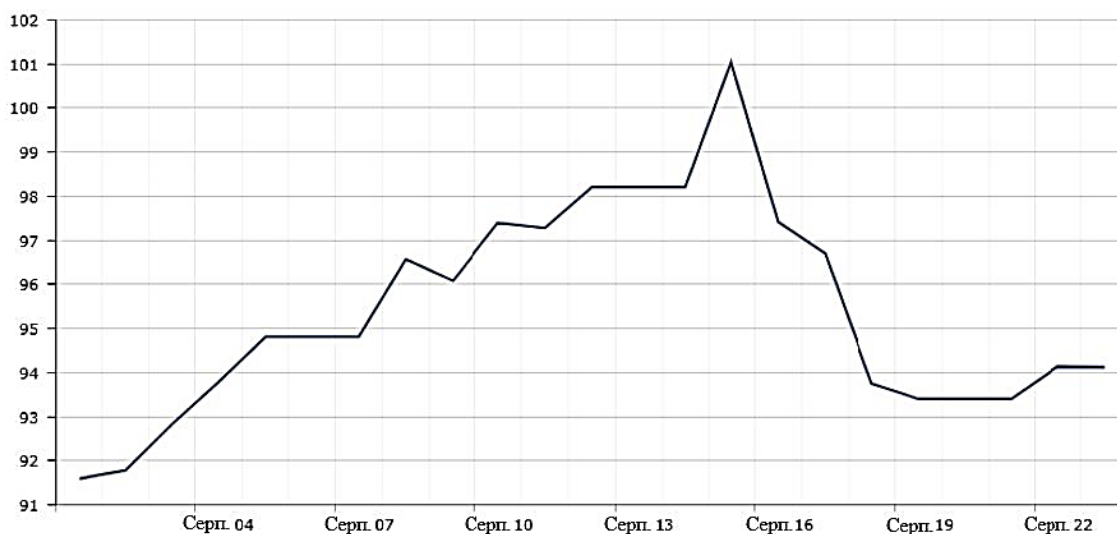


Рис. 11. Графік зміни курсу долара США до російського рубля, встановленого ЦБ РФ у серпні 2023 р.

Джерело: URL: <https://myfin.by/currency/cb-rf-archive/2023-08>

Як зазначають іноземні експерти, падіння курсу рубля дає РФ вищі доходи від експорту в рублях. За деякими підрахунками, якщо курс падає на один рубль, то бюджет отримує додатково 120 млрд рублів¹²². Проте занадто слабка валюта створює ризики для інфляції та фінансової стабільності країни. Саме це змусило ЦБ РФ втрутитися й підняти ключову ставку 15 серпня 2023 р. на 350 б.п. – до 12 %¹²³.

Отже, 2023 р. в російській економіці спостерігаються зворотні процеси порівняно з тими, що відбувались у 2022 р.: зменшуються обсяги експорту, збільшується попит, зокрема й на імпорт, що ослаблює курс рубля проти долара США (рис. 12). З урахуванням цього, а також унаслідок того, що виробництво

¹²¹ Fiscal Monitor. April 2023. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM>

¹²² Rouble slides to 10-month low as falling energy prices bite. URL: <https://www.ft.com/content/2feb14af-bd59-4d22-9731-ab90f73eee93>

¹²³ Информация ЦБ РФ от 15.08.2023. URL: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=453915>

товарів для російського ринку, у т. ч. імпортозаміщення, не можуть задовольнити внутрішній попит, підвищується інфляційний тиск.

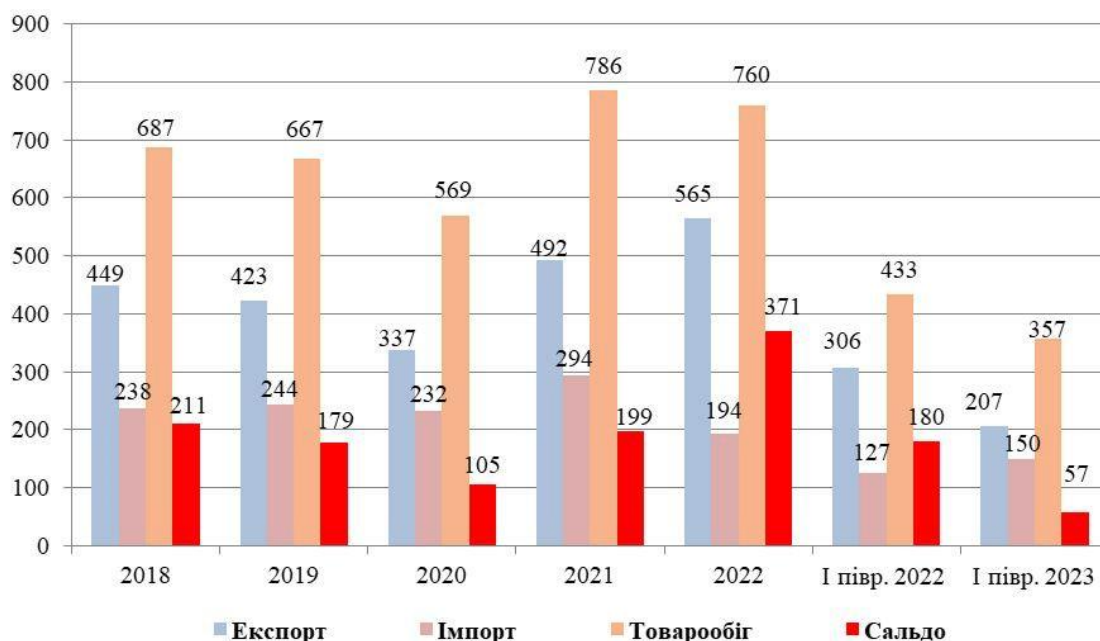


Рис. 12. Основні показники зовнішньої торгівлі товарами РФ у 2018–2022 рр. та протягом I півріччя 2023 р., млрд дол. США
Джерело: Міжнародний центр торгівлі, ЦБ РФ, власні розрахунки авторів.

Окремо варто зазначити про загострення ситуації на російському ринку праці. Зокрема, на тлі низького офіційного рівня безробіття, мобілізації та еміграції спостерігається дефіцит робочої сили (за даними Росстату, потреба російських роботодавців станом на червень 2023 р. збільшилася до 2 млн працівників). На цьому тлі зберігається високий рівень прихованого безробіття у вигляді відпусток без збереження заробітної плати, простою та неповного робочого тижня¹²⁴. Найбільш імовірно, що подальше посилення негативних тенденцій на ринку праці може серйозно пригальмувати економіку РФ.

Війна РФ проти України позначилася й на інвестиціях у російську економіку. Залучення інвестицій в основний капітал суттєво уповільнилося: з 13,8 % – у I кварталі 2022 р. до 0,7 % – у I кварталі 2023 р. (рис. 13).

¹²⁴ Кризис на рынке труда превращает Россию в страну работающих бедных.
URL: <https://russian.eurasianet.org/кризис-на-рынке-труда-превращает-россию-в-страну-работающих-бедных>

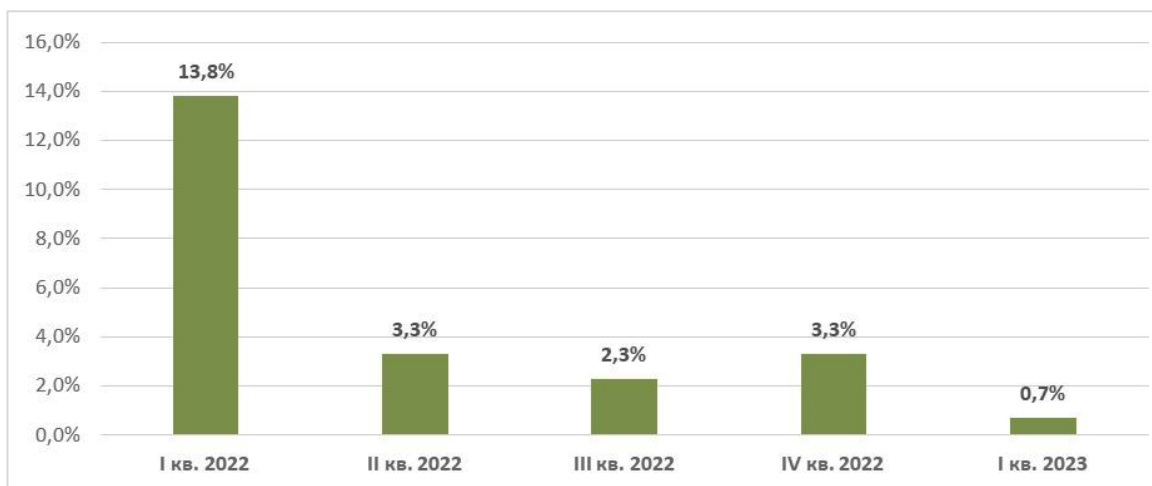


Рис. 13. Залучення інвестицій у РФ в основний капітал, зміна у % проти відповідного кварталу попереднього року
Джерело: Росстат.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що РФ змогла уникнути серйозної дестабілізації у сфері економіки протягом 2022–2023 рр. та зберігає можливості фінансувати війну проти України. Проте у середньо- та довгостроковій перспективі економічна стабільність у РФ під загрозою погіршення внаслідок руйнування економічних зав'язків із країнами Заходу, які підтримують Україну у визвольній війні проти РФ.

3.2. Вплив санкцій на нафтогазовий сектор

РФ є одним із найбільших виробників, споживачів та експортерів нафти й газу у світі (*рис. 14*). У 2022 р. з видобутком нафти, який збільшився на 1,8 % – до 11,2 млн барелів на добу (далі – б/д), РФ посідала третє місце після США (17,8 млн б/д) та Саудівської Аравії (12,1 млн б/д). За видобутком природного газу (він скоротився на 11,9 % і становить 618,4 млрд м³)¹²⁵ Росія посідає друге місце, поступаючись США (978,6 млрд м³) та залишаючи позаду Китай (221,8 млрд м³).

Довідково. Відповідно до розпорядження від 26 квітня 2023 р. № 1074 уряд РФ призупинив до 01 квітня 2024 р. надання та поширення офіційної статистичної інформації щодо видобутку нафти та газу.

¹²⁵ Статистичний огляд світової енергетики. 72-ге вид. URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>

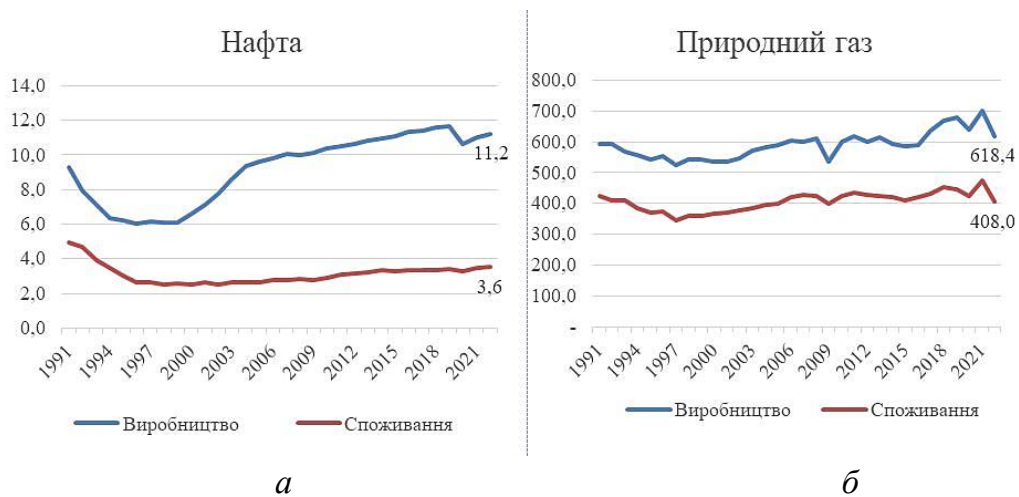


Рис. 14. Виробництво й споживання нафти (а) та природного газу (б) у РФ протягом 1991–2022 рр., відповідно млн б/д та млрд м³

Джерело: URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>

Протягом останніх десятиліть РФ не диверсифікувала свою економіку, тому нафта й газ залишаються домінуючими у товарній структурі експорту і становлять значну частку доходів державного бюджету, видатки якого спрямовуються, зокрема, й на війну РФ проти України.

Щоб зменшити експортні надходження від нафти та газу, країни Заходу запровадили санкції, включно ембарго ЄС (за деякими винятками для Болгарії, Чехії, Словаччини та Угорщини), США, Великої Британії та інших країн на нафту, граничну ціну на нафту, що транспортується морським шляхом, на рівні 60 дол. США за барель, граничні ціни на нафтопродукти (100 дол. США – на світлі нафтопродукти, 45 дол. США – на важкі фракції, як-от рідке паливо (мазут)), обмеження доступу РФ до західних технологій, інвестицій та фінансування.

У відповідь на запровадження граничної ціни на нафту та нафтопродукти указом президента РФ було заборонено постачання російської нафти, якщо у контракті передбачено застосування граничної ціни. Водночас в указі передбачено можливий виняток «на підставі спеціального рішення президента»¹²⁶.

Крім того, енергетичні компанії ще з початку агресії РФ проти України почали виходити з російського ринку. Проте з метою блокування цього процесу РФ почала вводити обмеження на операції з акціями, частками, правами та обов'язками іноземних інвесторів із т. зв. недружніх країн¹²⁷.

¹²⁶ О применении специальных экономических мер в топливно-энергетической сфере в связи с установлением некоторыми иностранными государствами предельной цены на российские нефть и нефтепродукты: Указ президента РФ от 27.12.2022 № 961. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212270015>

¹²⁷ Обмеження запроваджувалися згідно з указами президента РФ: «О применении специальных экономических мер в топливно-энергетической сфере в связи с недружественными действиями некоторых иностранных государств и международных организаций» від 30.06.2022 № 416 та «О применении специальных экономических мер в финансовой и топливно-энергетической сферах в связи с

Довідково. Водночас деякий російський бізнес отримав можливість купувати активи таких компаній з великим дисконтом. Так, компанія «Новатек» отримала частку французької *TotalEnergies* у проєкті «Тернафтогаз» та частку британської *Shell* у «Сахаліні-2» на загальну суму 161,7 млрд рублів. Сумарний чистий прибуток «Новатек» від цих проєктів у 2022 р. становив 40 млрд рублів¹²⁸.

Переважно внаслідок значного скорочення обсягів постачання газу РФ до ЄС та нафтових і газових обмежень (рис. 15) у I півріччі 2023 р. нафтогазові доходи впали майже на 50 %¹²⁹.

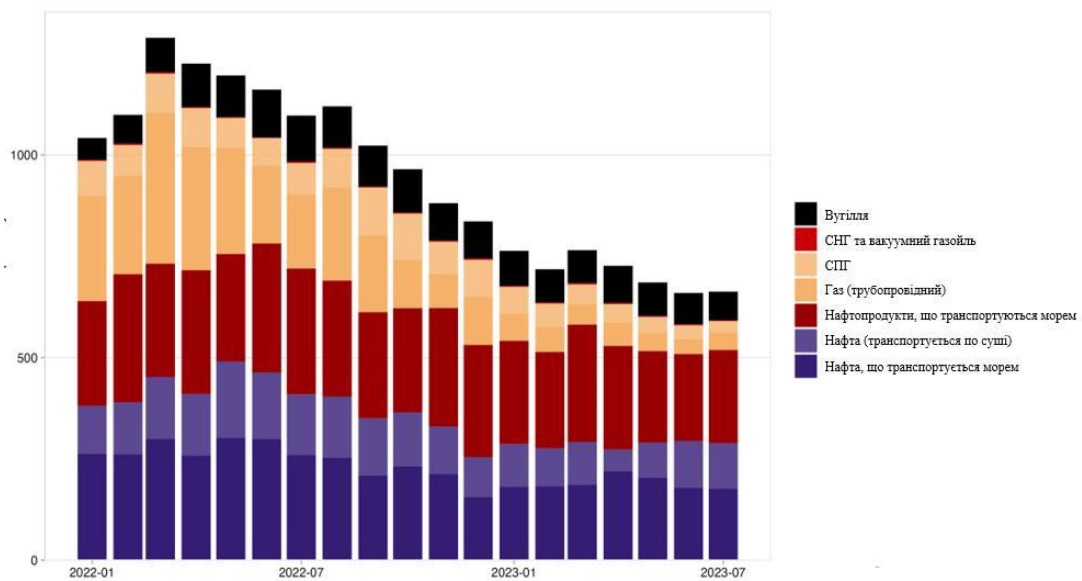


Рис. 15. Обсяги експорту РФ викопних видів палива, млн євро/день
Джерело: Центр досліджень енергетики та чистого повітря (CREA).

РФ почала пристосовуватися до санкційних реалій і вживала заходів щодо виходу з-під їхнього тиску та послаблення наслідків, у т. ч. на державний бюджет. Зокрема, в РФ було внесено зміни в оподаткування нафтової галузі, якими обмежується дисконт експортної нафтової суміші «Urals» до нафти марки «Brent» для розрахунку податку на видобуток корисних копалин, податку на доданий дохід і зворотного акцизу на нафту.

Довідково. Відповідним законом для розрахунку пропонувалося: застосовувати фактичні ціни російської нафти, які при цьому мають бути не нижче за ціни нафти

недружественными действиями некоторых иностранных государств и международных организаций» від 05.08.2022 № 520. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202206300033> ; <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202208050002>

¹²⁸ «Матушка, неужели мы это поглотим?». URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/12/matushka-neuzheli-my-eto-poglotim>

¹²⁹ Нафтогазові доходи Росії обвалилися майже на 50 %. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4604311-naftohazovi-dokhody-rosii-obvalylysia-maizhe-na-50>

марки «Brent», зменшеної: у квітні – на 34 дол. США за барель, у травні – на 31 дол. США за барель, у червні – на 28 дол. США за барель, у липні – на 25 дол. США за барель; збільшити з 20 до 25 дол. США за барель ціновий диференціал, який використовується для розрахунку демпфера на бензин; а також увести ціновий диференціал при розрахунку демпфера на дизельне паливо, встановивши межу в розмірі 10 дол. США за барель, що буде діяти з 1 квітня до 31 грудня 2023 р.¹³⁰.

Водночас, за інформацією ЗМІ, серпень 2023 р. буде останнім місяцем, коли російські нафтопереробні заводи можуть отримати виплати в рамках механізму паливного демпфера в повному обсязі, оскільки з 1 вересня їх буде знижено вдвічі, найбільш імовірно через проблеми з наповненням державного бюджету.

Довідково. Механізм паливного демпфера передбачає, що за вищих експортних цін проти умовних внутрішніх цін виробники пального отримують виплати з бюджету, а це стимулює постачання на внутрішній ринок та стримує експорт. Проте, якщо експортні ціни нижчі за внутрішні, самі нафтопереробні заводи повинні доплачувати до бюджету. Розмір виплат розраховується з урахування різниці між експортною та індикативною внутрішньою ціною, яка встановлюється щороку¹³¹.

Значні зусилля були сконцентровані на диверсифікації постачання енергоресурсів. Таким чином, основними покупцями сировини нафти стали Китай, Індія, ЄС та Туреччина. Серед основних імпортерів нафтопродуктів можна відзначити Туреччину, Китай, Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати, Бразилію, Малайзію та інші країни. Основні імпортери трубопровідного та скрапленого природного газу (СПГ) й скрапленого нафтового газу (СНГ) – ЄС, Туреччина, Китай, Сербія, Молдова та ін.¹³².

Санкції країн Заходу змусили РФ та її основних країн-партнерів шукати альтернативи долару США, який є основним засобом платежів у світі за нафту, у розрахунках за енергоносії.

Так, Китай розраховується за російську нафту китайськими юанями. Індія також у розрахунках з РФ використовує власну валюту. Але російські експортери зіткнулися з проблемою щодо отримання грошей за продану нафту в сумі 39 млрд дол. США, оскільки виведення індійських рупій з Індії неможливе через заборону Центробанком Індії обороту індійської рупії за кордоном¹³³. У зв'язку з цим

¹³⁰ Путін відчайдушно намагається зменшити ефект нафтових санкцій. URL: <http://surl.li/mrwaz>

¹³¹ НПЗ не можуть нарастити выпуск нефтепродуктов перед снижением демпфера. URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2023/08/25/991800-npz-ne-mogut-narastit-vipusk-nefteproduktov>

¹³² July 2023 – Monthly analysis on Russian fossil fuel exports and sanctions. URL: <https://energyandcleanair.org/july-2023-monthly-snapshot-on-russian-fossil-fuel-exports-and-sanctions/>

¹³³ Russia could reintroduce compulsory sale of FX revenues 'at any moment' – source. URL: <https://www.reuters.com/markets/currencies/russia-could-reintroduce-compulsory-sale-fx-revenues-at-any-moment-source-2023-08-16/>

індійські нафтопереробники почали навіть оплачувати частину імпорту нафти з РФ китайськими юанями¹³⁴.

РФ також зосередила свої зусилля на підвищенні ціни на нафту на світових ринках, скорочуючи обсяги її експорту. За даними Міжнародного енергетичного агентства, у травні 2023 р. РФ скоротила експорт нафти на 200 тис. б/д, у червні – на 600 тис. б/д та липні – на 200 тис. б/д¹³⁵. Від серпня того ж року Росія обмежила експорт нафти на 500 тис. б/д, а у вересні оголосила про плани зменшити обсяг експорту на 300 тис. б/д порівняно з червнем поточного року¹³⁶.

Доводиться констатувати, що ціна на нафту у світі зростає значною мірою через те, що РФ і Саудівська Аравія продовжують обмеження постачань нафти на світові ринки до кінця року, використовуючи зростання попиту енергоресурсів з наближенням зимового періоду. З липня 2023 р. ціна на російську нафтову суміш «Urals» перевищила граничну (рис. 17). Але така ситуація може мати для РФ і зворотний ефект: покупці нафти будуть шукати дешевші альтернативи, наприклад в Ірані¹³⁷.

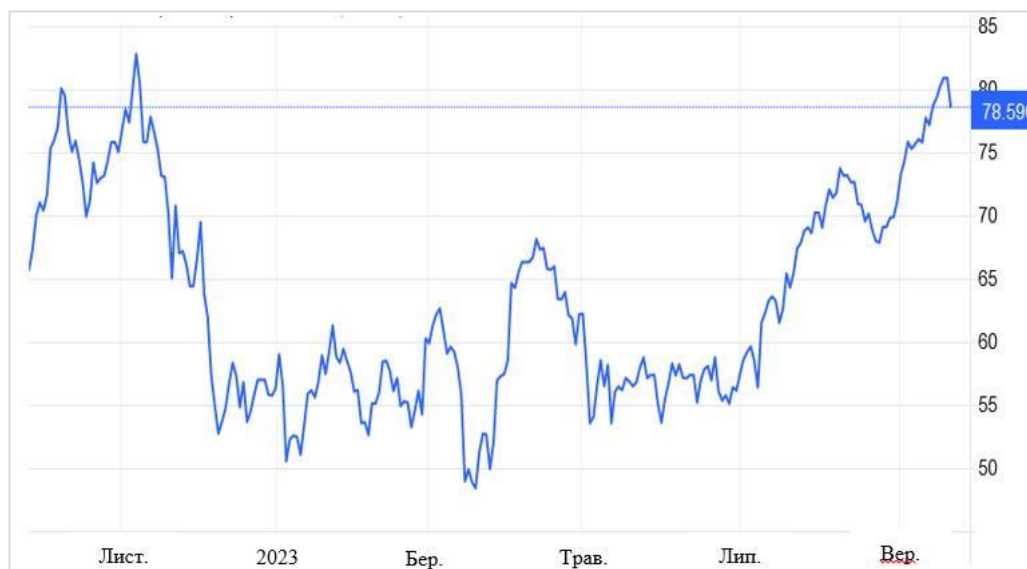


Рис. 16. Ціна на російську експортну нафтову суміш «Urals», дол. США за барель
Джерело: Trading Economics.

¹³⁴ Exclusive: India refiners start yuan payments for Russian oil imports. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/india-refiners-start-yuan-payments-russian-oil-imports-sources-2023-07-03/>

¹³⁵ The International Energy Agency. URL: <https://www.iea.org/>

¹³⁶ Россия сократит экспорт нефти в сентябре на 300 000 баррелей в сутки к июню. URL: <https://www.forbes.ru/biznes/495558-rossia-sokratit-eksport-nefti-v-sentabre-na-300-000-barrelej-v-sutki-k-iyunu>

¹³⁷ China Is Buying the Most Iranian Oil in a Decade, Kpler Says. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-08-15/china-is-buying-the-most-iranian-oil-in-a-decade-kpler-says?leadSource=uverify%20wall>

Очевидно, що це стало можливим через недоліки у системі забезпечення дотримання санкційного режиму. Отже, якщо доходи РФ від експорту нафти продовжуватимуть збільшуватися, вони все одно залишатимуться переважно меншими, ніж у минулому році.

Довідково. За даними Міжнародного енергетичного агентства, у серпні 2023 р. обсяги російського експорту нафти зросли на 1,8 млрд дол. США – до 17,1 млрд дол. США, оскільки вищі ціни з лишком компенсували зниження обсягів поставок¹³⁸.

Водночас у вересні уряд РФ у відповідь на кризову ситуацію на російському ринку нафтопродуктів заборонив експорт бензину та дизельного палива для збільшення їх пропозиції та цінової стабілізації. За оцінками експертів, рішення уряду РФ запровадити експортні обмеження зумовлено тим, що значна частина пального йде на потреби війни РФ проти України, а також девальвацією російського рубля, зупинкою на ремонт нафтопереробних заводів, обмеженими спроможностями залізничної інфраструктури та потребою сільського господарства для збору урожаю та проведення посіву озимих культур¹³⁹.

Протягом дії західних обмежень РФ активно вживала заходів щодо їх уникнення, зокрема завдяки:

- використанню тіншового флоту (який, серед іншого, також загрожує можливими аваріями на морі та завданням шкоди довкіллю) та перекачці нафти й нафтопродуктів між танкерами¹⁴⁰;
- продажу нафти та нафтопродуктів з дотриманням граничного рівня ціни у портах та продажу їх кінцевим споживачам за вищими цінами посередниками, пов'язаними з російськими нафтовими компаніями¹⁴¹;
- наданню покупцями неправдивої інформації страховим компаніям та власникам суден, які страхують і транспортують російську нафту;
- змішуванню російської нафти та нафтопродуктів із нафтою та нафтопродуктами походженням з інших країн;
- порушенню ембарго на постачання, у т. ч. через порти й трубопровідним транспортом тощо.

Західні партнери разом з Україною працюють над вирішенням цих проблемних питань і концентрують зусилля, щоб унеможливити ухилення РФ від санкцій, зокрема посилюючи їх у транспортній, енергетичній сферах та уводячи

¹³⁸ Oil Market Report - September 2023. URL: <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-september-2023>

¹³⁹ Russia's Diesel Export Ban Adds Pressure to Tight Market. URL: <https://www.bloomberg.com/news/videos/2023-09-22/russia-s-diesel-export-ban-adds-pressure-to-tight-market-video>; Мабуть, усе зовсім погано. Заборону на експорт бензину і дизпалива з РФ введено безстроково. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/zaborona-na-ekспорт-benzinu-ta-dizpaliva-z-rf-diyatime-bezstrokovostanni-novini-50355316.html>

¹⁴⁰ Російську нафту перекачують між танкерами, щоб обійти санкції – Bloomberg. URL: <http://surl.li/mrwaе>

¹⁴¹ How Dubai became 'the new Geneva' for Russian oil trade. URL: <https://www.ft.com/content/7ac92047-b306-49d0-9811-ddde5c916dd6>

обмеження майбутніх видобувних спроможностей і доходів РФ від продажу енергоресурсів тощо¹⁴².

Можна, отже, стверджувати, що протягом перших шести місяців дії нового санкційного механізму – граничної ціни на нафту та нафтопродукти – доходи федерального бюджету РФ значно зменшилися, а згодом зазнав девальвації російський рубль та виникла кризова ситуація на російському ринку нафтопродуктів.

Унаслідок війни РФ проти України, дії санкцій, які обмежують, серед іншого, доступ російського нафтогазового сектору до технологій, інвестицій та фінансування, обсяги видобутку нафти та газу в РФ поступово скорочуватимуться.

3.3. Вплив обмежень на авіаційну галузь

США, ЄС, Канада та низка інших країн запровадили санкції, покликані зупинити не тільки закордонні польоти більшої частини російської цивільної авіації, внутрішні рейси, а також обмежити співробітництво у космічній сфері.

Зокрема, санкціями передбачається заборона на польоти в повітряному просторі країн, котрі запровадили санкції, доступ до їхніх аеропортів, постачання до РФ літаків, запасних частин та обладнання, послуги зі страхування, ремонту та обслуговування авіаційної техніки, а також заборона експорту товарів і технологій, призначених для космічної промисловості.

Довідково. Наприклад, Агентство з авіаційної безпеки ЄС (*EASA*) призупинило для російських компаній дію дозволів на провадження конструкторської діяльності, сертифікатів типу повітряних суден, схвалень за європейським технічним стандартом, схвалень виробничих організацій, організацій у сфері обслуговування, авторизації авіаперевізників як оператора третьої країни, кваліфікаційних сертифікатів на авіаційні тренажери¹⁴³.

Крім того, за порушення санкцій частина російського авіапарку потрапила під арешт під час техобслуговування або вильотів за кордон¹⁴⁴.

У відповідь на санкції в Росії запровадили низку заходів для підтримки авіаційної галузі в ситуації, що склалася. Президентським указом «Про тимчасовий порядок виконання фінансових зобов'язань у сфері транспорту перед деякими іноземними кредиторами» від 01 квітня 2022 р. № 179 фактично надано дозволи не повертати західним компаніям літаки та продовжити використовувати їх російськими авіакомпаніями.

¹⁴² EU adopts 11th package of sanctions against Russia for its continued illegal war against Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3429 ; With Over 300 Sanctions. U.S. Targets Russia's Circumvention and Evasion, Military-Industrial Supply Chains, and Future Energy Revenues. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1494>

¹⁴³ EASA publishes details of implementation of EU restrictive measures against Russia. URL: <https://www.easa.europa.eu/en/newsroom-and-events/news/easa-publishes-details-implementation-eu-restrictive-measures-against>

¹⁴⁴ Падіння РФ триває: 13 літаків російського «Аерофлоту» заарештовано. URL: <http://surl.li/mrwwk>

Відтоді як західні лізингові компанії заявили про припинення оренди та необхідність повернення цих літаків, російські авіакомпанії відмовилися повернути понад 400 лізингових літаків вартістю 10 млрд дол. США¹⁴⁵ та кілька десятків запасних авіадвигунів. Через це західні компанії змушені були подавати позови до міжнародних судів для компенсації втрат¹⁴⁶.

Довідково. За інформацією одного із найбільших лізингодавців – компанії «AerCap», тільки 05 вересня 2023 р. вона спромоглася частково врегулювати суперечку з групою «Аерофлот» і отримати приблизно 645 млн дол. США в повному обсязі їхніх страхових претензій за страховими полісами групи «Аерофлот» щодо 17 літаків і 5 запасних двигунів, наданих в оренду під час вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 р.¹⁴⁷.

Змінами до федеральних законів РФ, постановами та розпорядженнями уряду РФ передбачається підтримка організацій та підприємців галузі, субсидування авіаційної промисловості, уведення дозвільного порядку на вивезення двигунів, повітряних суден, БПЛА, запчастин тощо, податкові пільги та інші заходи з організації роботи галузі (проведення сертифікації та акредитації, реєстрації цивільних літаків, особливості виконання договорів лізингу та оренди тощо) у нових санкційних умовах¹⁴⁸.

Створена США, ЄС та їхніми союзниками система моніторингу, контролю та блокування експорту та реекспорту на початковому етапі серйозно обмежила роботу цього авіакосмічного сектору економіки РФ, особливо авіаційної галузі.

Усе частіше з'являлися повідомлення про проблеми в авіаційній галузі: нестачу запчастин, скасування рейсів, заборону російським авіакомпаніям письмово фіксувати несправності літаків, припинення польотів авіаперевізниками, зупинку роботи авіакомпаній та скорочення флоту, складнощі з навчанням пілотів, проблеми із спецтехнікою та обслуговуванням літаків за кордоном тощо.

Однак доводиться констатувати, що згодом авіаційна галузь почала пристосовуватися до санкційного режиму, а саме: заходила розбирати літаки на запчастини або самостійно їх виготовляти, відправляла літаки на ремонт до інших країн, зокрема до Ірану.

Водночас російські авіакомпанії та інші імпортери почали масово обходити санкції країн Заходу, таким чином вирішуючи проблему нестачі запчастин для літаків. За деякими оцінками, з травня 2022 до червня 2023 рр. тільки російськими авіакомпаніями було ввезено авіаційних запчастин на 1,2 млрд дол. США через

¹⁴⁵ Russia holding 400 passenger jets hostage in global sanctions fight. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2022/07/12/russia-aircraft-seizure-sri-lanka/>

¹⁴⁶ Lessors sue insurers for \$6.5bn over planes stuck in Russia. URL: <https://www.ch-aviation.com/portal/news/121783-lessors-sue-insurers-for-65bn-over-planes-stuck-in-russia>

¹⁴⁷ Aeroflot, AerCap “settle relations” over stranded aircraft. URL: <https://www.ch-aviation.com/portal/news/131690-aeroflot-aercap-settle-relations-over-stranded-aircraft>

¹⁴⁸ Поддержка воздушного транспорта в условиях ограничительных мер: краткий обзор. URL: <https://avialaw.blog/article/podderzhka-vozdushnogo-transporta-v-usloviyah-ogranichitelnyh-mer-kratkiy-obzor>

посередників у таких країнах, як Таджикистан, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина, Китай і Киргизстан, які не приєдналися до західних санкції проти РФ¹⁴⁹.

Завдяки цьому російські авіаперевізники станом на 01 травня 2023 р. активно використовували або обслуговували 541 західний літак (приблизно на довоєнному рівні) та лише 150 літаків, складених у РФ. Це дало можливість збільшити пасажиропотік на авіалініях до 10,1 млн пасажирів у червні 2023 р. порівняно з 8,9 млн пасажирів – у червні 2022 р.¹⁵⁰

З метою посилення санкційного режиму в цій сфері вбачається за доцільне створити систему відслідковування руху запчастин, обладнання, спецтехніки тощо від виробника до авіакомпанії поза санкціями з наданням гарантій та грошової застави покупцем цих товарів (безпосередньо авіакомпанією або посередником) для забезпечення надходження цих товарів за призначенням.

3.4. Вплив санкцій на автомобільну промисловість

Автомобільна промисловість РФ – важлива галузь для російської економіки, у т. ч. з точки зору забезпечення зайнятості населення, створення доданої вартості, розвитку суміжних галузей і потреб військово-промислового комплексу.

З прийняттям у 2018 р. Стратегії розвитку автомобільної промисловості Російської Федерації на період до 2025 року¹⁵¹ планувалося суттєво збільшити обсяги виробництва та експорту автомобілів, керуючись глобальними трендами розвитку автомобільної індустрії.

Довідково. Згідно з базовим сценарієм до 2025 р. передбачалося збільшення обсягу виробництва легкових автомобілів до 2,21 млн штук, легкого комерційного автотранспорту – до 220 тис. шт., вантажних автомобілів – до 110,88 тис. шт., а їх експорту – до 269,24 тис. шт., 28,42 тис. шт. та 16,16 тис. шт. відповідно.

Однак запроваджені країнами Заходу санкції завдали великих втрат російській автомобільній промисловості, що також вплинуло й на суміжні з нею галузі. Країни Заходу заборонили постачання до РФ автомобілів, які відносяться до предметів розкоші (наприклад, ЄС встановив граничну вартість таких автомобілів від 50 тис. євро) та комплектуючих й запчастин до них, а також були введені санкції безпосередньо проти ПАТ «КАМАЗ». Згодом, з метою зменшення

¹⁴⁹ How Russia keeps its fleet of Western jets in the air. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/how-russia-keeps-its-fleet-western-jets-air-2023-08-23/>

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Стратегия развития автомобильной промышленности Российской Федерации на период до 2025 года, утверждена распоряжением правительства РФ от 28.04.2018 № 831-р. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71835572/>

спроможності промисловості країни-агресора, обмежено постачання до РФ технологій, компонентів, матеріалів та інших автомобілів з деякими винятками¹⁵².

Водночас після початку війни РФ проти України відбувся вихід з її ринку західних автовиробників (*Renault, Nissan, BMW, Hyundai, KIA, Volkswagen, Mercedes-Benz, Toyota, Ford*), які інвестували в автопром, постачали комплектуючі, запчастини й технології. Це насамперед було їх відповіддю на війну, а також зумовлено необхідністю дотримуватися міжнародних санкцій.

Російські автовиробники, дилери, уряд Москви та інші організації, а також китайські компанії скористалися цією ситуацією, викуповуючи активи західних компаній та налагоджуючи виробництво китайських автомобілів на російських заводах, де раніше виготовлялися європейські, японські, корейські та американські марки автомобілів.

Зокрема, французька компанія «*Renault*» продала свої частки акцій в АвтоВАЗ та Московському автозаводі (за один рубль кожна при загальній оціночній вартості 2,2 млрд євро в 2021 р.¹⁵³) Науково-дослідному автомобільному та автотранспортному інституту та урядові Москви відповідно з правом викупу своєї частки в АвтоВАЗі протягом шести років¹⁵⁴. У Калінінградській області автовиробник «Автотор», який раніше збирав автомобілі *BMW, Hyundai* та *KIA*, зараз виробляє китайські автомобілі *Kaiyi* та планує виробництво автомобілів інших китайських марок.

У 2022 р. на автомобільну галузь додатково справляли вплив зменшення платоспроможного попиту населення, проблеми з логістикою, із здійсненням платежів за кордон та зміцнення курсу російського рубля проти долара США.

З метою підтримки певного обсягу виробництва автомобілів уряд РФ змушений був увести в дію правила сертифікації автомобілів, що дозволяють їх випуск у спрощених версіях.

На тлі введення масштабних санкцій та припинення діяльності в РФ світових автовиробників обсяги виробництва легкових автомобілів у країні протягом 2022 р. різко впали на 67 % проти 2021 р. – до 450 тис. шт., обсяги виробництва вантажних автомобілів скоротилися на 24,3 % порівняно з попереднім роком – до 141 тис. шт., а двигунів виробили 228 тис. шт., що на 33,1 % менше порівняно з 2021 р.¹⁵⁵.

Нові умови функціонування автомобільної промисловості РФ змусили російський уряд терміново розробити заходи порятунку галузі та прийняти

¹⁵² Council Regulation (EU) No 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0833-20231001>

¹⁵³ Renault sells Russia's Avtovaz stake, but leaves room for return. URL: <https://www.reuters.com/markets/deals/renault-sells-its-stake-russias-avtovaz-option-buy-it-back-2022-05-16/>

¹⁵⁴ What has become of Western carmakers' assets in Russia? URL: <https://www.reuters.com/business/autos-transportation/what-has-become-western-carmakers-assets-russia-2023-07-20/>

¹⁵⁵ Производство легковых автомобилей в России в 2022 году упало втрое. URL: <https://www.interfax.ru/business/884251>

наприкінці 2022 р. Стратегію розвитку автомобільної промисловості Російської Федерації до 2035 року¹⁵⁶.

Зокрема, цим документом передбачається досягнення рівня локалізації виробництва не менше 80 % і технологічного суверенітету галузі, зростання вкладу автомобільної промисловості у ВВП РФ та забезпечення конкурентоздатності продукції на світовому ринку.

Задля досягнення вищезазначених цілей визначатимуться необхідні технології та автомобільні компоненти, реалізовуватимуться проекти зі створення серійних виробництв вузлів та агрегатів, виділятимуться бюджетні асигнування на розвиток компонентної бази, коректуватиметься утилізаційний збір на транспорті засоби і причепи, заохочуватиметься участь іноземних інвесторів у галузевих проєктах, стимулюватиметься попит на автомобілі за рахунок упровадження пільгових кредитних та лізингових програм, диференціації податкового навантаження для оновлення парку комерційного транспорту тощо.

Проте в РФ суттєво прискорилося імпортування автомобілів як нових (у т. ч. завдяки паралельному імпорту)¹⁵⁷, так і вживаних. За даними російського аналітичного агентства «Автостат», нових легкових автомобілів у 2022 р. було ввезено 155,2 тис. шт.¹⁵⁸, або на 43 % менше порівняно з 2021 р., а протягом січня – червня 2023 р. – 227,2 тис. шт., що в 3,2 раза більше проти аналогічного періоду попереднього року¹⁵⁹.

Крім того, дефіцит на автомобільному ринку РФ покривається за рахунок увезення автомобілів з пробігом. Так, протягом 2022 р. обсяги ввезення вживаних легкових автомобілів зросли на 91 % – до 259,7 тис. шт.¹⁶⁰. У I півріччі 2023 р. зберігалася тенденція до зростання обсягів імпорту: таких автомобілів було ввезено 220,1 тис. шт., що в 2,9 раза більше проти показника 2022 р.¹⁶¹.

Довідково. У червні 2023 р. основними постачальниками нових легкових автомобілів до РФ були Китай, Казахстан та Киргизія, а легкових автомобілів з пробігом – Японія, Вірменія та Білорусь.

¹⁵⁶ Стратегия развития автомобильной промышленности Российской Федерации до 2035 года, утверждена распоряжением правительства РФ от 28.12.2022 № 4261-р. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212300047>

¹⁵⁷ Параллельный импорт автомобилей рискует уйти в серую зону. URL: <http://www.finmarket.ru/main/article/5913208>

¹⁵⁸ Доля импортных автомобилей на российском рынке в 2022 году увеличилась до 25 %. URL: <https://www.autostat.ru/infographics/53744/>

¹⁵⁹ В первом полугодии импорт легковых автомобилей в Россию вырос втрое. URL: <https://www.autostat.ru/news/55075/>

¹⁶⁰ Не только Япония: импорт автомобилей с пробегом в РФ из Южной Кореи в 2022 году вырос в восемь раз. URL: <https://dvizhok.su/business/ne-tolko-yaponiya-import-avtomobilej-s-probegom-v-rf-iz-yuzhnoj-korei-v-2022-godu-vyiros-vosmokratno>

¹⁶¹ В первом полугодии импорт легковых автомобилей в Россию вырос втрое. URL: <https://www.autostat.ru/news/55075/>

Унаслідок розриву зв'язків російського автопрому із західними автогігантами в I півріччі 2023 р. імпорт китайських легкових автомобілів до РФ збільшився в 6,4 раза – до 4,6 млрд дол. США. Це позначилося на географічній структурі імпорту легкових автомобілів: у 2021 р. частка їх імпорту з Китаю становила 10 %, а в I півріччі 2023 р. – 70 %¹⁶².

Після виходу з російського ринку європейських виробників вантажного автотранспорту (*DAF, Iveco, MAN, Volvo, Renault, Scania, Mercedes*) простежується розширення присутності на ньому китайських вантажних автомобілів, обсяги ввезення яких у I половині 2023 р. зросли в 3,6 раза – до 1,68 млрд дол. США.

Торговельний аспект відносин між РФ та Китаєм засвідчує зростаючу залежність РФ від Китаю, що виявлятиметься в подальшому зростанні виробництва китайських автомобілів у РФ, а також китайського експорту до РФ легкових, вантажних автомобілів та спецтехніки.

Замість інтеграції автомобільної промисловості у глобальну систему виробництва автомобілів РФ вибрала шлях досягнення технологічного суверенітету, що в умовах санкцій найбільш імовірно стримуватиме розвиток цього сектора російської економіки.

3.5. Вплив санкцій на металургійну промисловість

Металургійна промисловість – один із важливих секторів російської економіки, який забезпечує до 5 % ВВП. За обсягами виплавки сталі РФ посідає п'яте місце у світі (після Китаю, Індії, Японії та США). У металургійному виробництві в 2021 р. працювали близько 660 тис. працівників.

Санкції ЄС, США та низки інших країн, уведені через воєнну агресію РФ проти України, також вплинули на металургійний комплекс країни-агресорки. Зокрема, щодо металургійної продукції існують заборони на ввезення металопродукції та її транспортування в треті країни, було підвищено ввізні мита, скасовувався режим найбільшого сприяння. Крім того, санкції застосовувалися безпосередньо до металургійних компаній.

Деякі експерти називають додаткові чинники, які негативно впливали на російську металургійну промисловість, зокрема це:

- ефект укріплення курсу російського рубля проти долара США, що не сприяло експорту продукції;
- зростання логістичних витрат через переорієнтацію на нові ринки;
- експорт металопродукції за демпінговими цінами та зниження цін на неї на світовому ринку¹⁶³.

¹⁶² Поставки китайських легкових автомобілей в Росію подскочили на 543 %. URL: <https://www.rbc.ru/economics/26/07/2023/64bea50a9a7947b616edb452>

¹⁶³ Як санкції вплинули на російський ринок сталі. URL: <https://gmk.center/ua/posts/iak-sanktsii-vplynuly-na-rosijskuj-stalevuj-rynok/>; Ціни на світовому ринку сталі та сировини знизилися. URL: <https://gmk.center/ua/posts/tsiny-na-svitovomu-rynku-stali-ta-syrovyny-pishly-vnyz/>

Як результат, у 2022 р. обсяги виплавки сталі зменшилися на 7,2 % – до 71,5 млн т, а споживання металопродукції – на 5 % – до 41,7 млн т¹⁶⁴. Проте, скорочення показників діяльності галузі були не такими значними, як очікувалося. Так, провайдер аналітики ринку сталі *SteelOrbis* передбачав у 2022 р. скорочення виробництва сталі в РФ на 15 %¹⁶⁵, а Світова асоціація виробників сталі прогнозувала падіння споживання сталі в РФ у 2022 р. на 20 %¹⁶⁶. Але треба відзначити, що протягом 2022 р. відбулося різке падіння обсягів експорту сталі на 45,1 % – до 17,9 млн т, оскільки РФ через санкції втратила частину традиційних ринків (ЄС, інших країн Європи, США, Канади та ін.)¹⁶⁷.

Падіння виробництва, споживання та експорту сталі могло бути набагато більшим, але стійкості металургійної промисловості в умовах санкцій сприяє переважно те, що галузь забезпечена сировиною (у т. ч. імпортною), має розвинену матеріально-технічну базу, крім того, попит на російську металопродукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках зберігається.

Можна припустити, що на тлі помірною зменшення виробництва сталі, споживання та серйозного падіння обсягів її експорту загалом збільшилися обсяги постачання металопродукції для потреб російського військово-промислового комплексу та для війни РФ проти України зокрема.

З метою зменшення впливу санкцій у РФ прийнято Стратегію розвитку металургійної промисловості РФ на період до 2030 року¹⁶⁸. Цією стратегією, серед іншого, визначена низка заходів щодо зміцнення сировинної та матеріально-технічної бази, рівня переробки металопродукції, стимулювання попиту на неї на внутрішньому ринку, пошуку нових ринків збуту металопродукції (Туреччина, Китай, країни ЄАЕС, СНД, Латинської Америки, Африки, Близького Сходу та Південно-Східної Азії) тощо.

У січні – червні 2023 р. обсяг виробництва сталі в РФ збільшився на 1 % проти аналогічного періоду 2022 р. і становив 37,5 млн т. Мінекономрозвитку РФ прогнозує збільшення обсягів виробництва сталі в 2023 р. на 4,9 %, а в 2024 р. – на 3,9 %¹⁶⁹.

¹⁶⁴ December 2022 crude steel production and 2022 global crude steel production totals. URL: <https://worldsteel.org/media-centre/press-releases/2023/december-2022-crude-steel-production-and-2022-global-totals/>

¹⁶⁵ Russia's steel production expected to fall at least 15 percent this year. URL: <https://www.steelorbis.com/steel-news/latest-news/russias-steel-production-expected-to-fall-at-least-15-percent-this-year-1248566.htm>

¹⁶⁶ PRESS RELEASE – worldsteel Short Range Outlook, April 2022. URL: https://worldsteel.org/wp-content/uploads/worldsteel-Short-Range-Outlook-April-2022_press-release.pdf

¹⁶⁷ World Steel in Figures 2023. URL: <https://worldsteel.org/steel-topics/statistics/world-steel-in-figures-2023/>, World Steel in Figures 2022 ; URL: <https://worldsteel.org/steel-topics/statistics/world-steel-in-figures-2022/>

¹⁶⁸ Стратегия развития металлургической промышленности Российской Федерации на период до 2030 года, утверждена распоряжением правительства РФ от 28.12.2022 № 4260-р. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212300019>

¹⁶⁹ МЭР прогнозирует рост металлургического производства в 2023 году на 4,9 %. URL: https://finance.rambler.ru/markets/51467616/?utm_content=finance_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink

Проте згідно з прогнозом Світової асоціації виробників сталі в РФ протягом 2023 р. триватиме скорочення попиту на сталь, воно навіть прискориться в 2024 р., тому що розвиток російського будівельного сектора в 2023–2024 рр. уповільниться, оскільки російська економіка наштовхнеться на серйозні проблеми через санкції Заходу, вплив робочої сили внаслідок імміграції та військової мобілізації¹⁷⁰. Найбільш імовірно, що ці чинники також стримуватимуть виробництво металопродукції в РФ.

За умов, що склалися, вбачається за доцільне нарощувати політико-дипломатичні зусилля для зміцнення санкцій щодо металургійної промисловості РФ, унеможливлення їх обходу, заміщення російської металопродукції та руд на основних ринках, де присутня Росія, і насамперед на ринку ЄС, продукцією української гірничо-металургійної промисловості.

3.6. Вплив обмежень на банківський сектор

Фінансовий сектор РФ зіткнувся зі значними проблемами через запроваджені санкції¹⁷¹, унаслідок чого:

- сталося падіння капіталізації фондового ринку на 40 %;
- заморожено 300 млрд дол. США резервів Центрального банку РФ;
- було заморожено єврооблігації на 4,6 трлн російських рублів;
- відбулося падіння капіталу банківської системи на 10 %;
- заморожено 563 млрд рублів депозитарних активів роздрібною торгівлі.

Падіння капіталу банківської системи відбулося через те, що російські банки стали чи не першим об'єктом масштабних санкцій, які західні партнери України почали впроваджувати наприкінці лютого 2022 р.

За підсумками півторарічного впливу санкцій на банківський сектор РФ можемо зазначити, що санкції не зруйнували російську банківську систему і не спровокували банкрутства ключових гравців банківського ринку РФ. Запас міцності у російській фінансовій системі виявився достатнім, щоб вона продовжила функціонувати.

Водночас ключовий наслідок санкцій – це тотальна маргіналізація російської банківської системи на міжнародному рівні. Російський банкінг менше ніж за рік перетворився на ізольовану від переважної більшості країн світу систему, що живе своїм окремим життям та не має практично жодного значення для світової фінансової системи. На початку 2023 р. РФ об'єднала свою банківську систему з

¹⁷⁰ Short Range Outlook, April 2023. URL: <https://worldsteel.org/media-centre/press-releases/2023/worldsteel-short-range-outlook-april-2023/>

¹⁷¹ Russia Quietly Adds Up 'Direct Losses' From Financial Sanctions. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-09-14/russia-quietly-adds-up-direct-losses-from-financial-sanctions>

Іраном¹⁷², цим практично перекреслила свої амбіції відігравати хоч яку-небудь помітну роль у глобальних фінансах.

У березні 2022 р. здавалося, що російська банківська система наблизилася до колапсу. Кілька тижнів спостерігалися значні відпливи коштів населення. Проте ситуація нормалізувалася досить швидко. Центральний банк Росії посилено зайнявся рефінансуванням, що дозволило банкам безперешкодно повертати депозити в рублях, тож із часом це повністю зняло занепокоєння клієнтів, відтак ажіотаж зменшився.

Складнішою була ситуація з валютними вкладами – їх з початку повномасштабної війни РФ проти України практично неможливо зняти готівкою, проте ці кошти на рахунках клієнтів збереглися, їх можна (хоча й зі значними труднощами) використовувати для безготівкових розрахунків.

Певним фактором тиску на банківську систему РФ стала мобілізація. Її можна розглядати як тригер для нової хвилі паніки. Проте ця хвиля виявилася малопотужною та нетривалою, і російські банки її майже не помітили.

Банки в Росії відновили кредитування як бізнесу, так і населення. Обсяги нових кредитів, які надавалися, менші за період до початку повномасштабної війни, проте кредитний ресурс доступний для тих, хто цього потребує. Ставки за кредитами та депозитами після тимчасового сплеску різко пішли донизу, після того як Банк Росії іще навесні 2022 р. почав знижувати ключову ставку. Проте ситуація різко змінилась у II половині 2023 р., коли Банк Росії почав поетапно підвищувати цю ставку.

Ще одним викликом для платоспроможності банків стала часткова втрата активів. Частина активів була заморожена за кордоном через санкції. Частина активів буде втрачена через погіршення платіжної дисципліни клієнтів. Приріст частки простроченої заборгованості в російських банках стабільно зростає¹⁷³. Річний темп приросту заборгованості зріс із 11 % – у серпні 2022 р. до 31 % – у серпні 2023 р. Це посилює хвилю нових непрацюючих кредитів, як у корпоративному, так і роздрібному сегментах.

Отже, за оцінкою голови департаменту макроекономічних досліджень групи компаній *ICU* В. Ваврищука, санкції не лише перекрили всі доступні канали для транскордонного банкінгу, залучення іноземного капіталу і технологій, а й відкинули російську фінансову систему на багато років назад¹⁷⁴.

По-перше, санкції запустили процес швидкого керованого банкрутства і згорання діяльності дочок російських державних банків у Європі. Наприклад, Сбербанк втратив мережу дочірніх банків у країнах Центральної та Східної Європи, якою володів через холдингову компанію у Австрії. Так само ВТБ втратив

¹⁷² Iran, Russia link banking systems amid Western sanction. URL: <https://www.reuters.com/business/finance/iran-russia-link-banking-systems-amid-western-sanction-2023-01-30/>

¹⁷³ Кредитование юридических лиц и индивидуальных предпринимателей в августе 2023 года. URL: https://www.cbr.ru/statistics/bank_sector/sors/credit/

¹⁷⁴ Удар по майбутньому: чого досягли західні санкції проти російських банків. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/10/7150384/>

холдингову компанію в Німеччині, через яку раніше здійснювалася діяльність у Європі. Закрився європейський ринок і для інвестиційних підрозділів цих банків. Тож на сьогодні зберігається закордонна присутність російських державних банків лише у кількох країнах СНД. Проте і там вони переважно не відіграють помітної ролі.

По-друге, санкції боляче зачепили іноземних інвесторів, зокрема великі західні інвестиційні фонди, які тримали акції російських державних банків. Вірогідно, у цих інвесторів бажання інвестувати в російський фінансовий сектор зникне на тривалий період. Акції російських банків, що перебували в обігу (через депозитарні розписки) на західних фондових біржах, були делістинговані й зараз торгуються лише всередині РФ. Нерезидентам вийти з цих інвестицій із подальшою конвертацією отриманих коштів у валюту на практиці неможливо.

По-третє, клієнти російських банків втратили можливість вільно розпоряджатися за кордоном коштами на власних рахунках. Провідні світові платіжні системи *Mastercard* та *Visa* ще навесні 2022 р. закрили цю можливість. Однак російська влада активно шукала вихід із ситуації, здійснюючи промоцію експансії російської платіжної системи «Мір» за кордоном. До цієї системи долучилися банки Туреччини та кількох країн СНД. Проте після натяків США про можливі вторинні санкції практично всі банки відмовилися від роботи з російською системою. Таким чином, користі від коштів на рахунках у російських банках небагато, якщо клієнти цих банків перебувають за кордоном.

По-четверте, понад дві третини російських банків за загальним обсягом активів на сьогодні відрізані від міжнародної системи обміну повідомленнями про платежі *SWIFT*. До того ж, вони часто не мають можливості тримати кореспондентські рахунки в іноземних банках. Серед них і два найбільші державні банки – Сбербанк та ВТБ. Будь-які міжнародні платежі та розрахунки в доларах США, євро чи фунтах стерлінгів через ці банки сьогодні неможливі.

Російський бізнес, який має намір провести платіж за кордон у доларах США чи євро, повинен відкрити рахунок в одному з банків, які від *SWIFT* іще не відрізані. Такі банки в Росії поки що функціонують, але вони набагато дрібніші. ЄС та США вирішили залишити їм доступ до *SWIFT*, оскільки через них здійснюються розрахунки за енергоносії.

Для розрахунків у валютах «дружніх» РФ країн використовуються альтернативні *SWIFT* системи обміну платіжними дорученнями. Проте пошук обхідних шляхів для платежів у євро, доларах США чи фунтах стерлінгів може призвести до того, що тим, хто захоче ними скористатися, одразу загрожуватимуть вторинні санкції.

По-п'яте, активи низки російських банків нині заморожено. Йдеться, наприклад, про кошти на рахунках в американських чи європейських банках. Ці активи знерухомлено, вони не можуть бути використані для поточної діяльності банків. За найгіршим для РФ сценарієм ці активи можуть бути надалі конфісковані, а в разі прийняття відповідного політичного рішення – передані Україні.

Війна РФ проти України зробила присутність міжнародних банківських груп на російських теренах чинником, що створює для них значні репутаційні втрати. На сьогодні в РФ присутні кілька знаних міжнародних банківських груп, зокрема *Raiffeisen*, *UniCredit*, *OTP*, *City* та *ING*. Вийти з РФ зміг французький *Societe Generale*, фактично віддавши свій російський бізнес російському олігарху за безцінь і зазнавши від угоди втрати близько 1,5 млрд євро. Інші банки вивчають можливості виходу з російського ринку, деякі з них активно скорочують присутність. Та продати російський бізнес хоча б за якусь пристойну суму сьогодні просто неможливо. Нормативна база РФ забороняє вихід з капіталу кредитних установ без погодження з владою. Ймовірно, з часом міжнародні банківські групи просто змушені будуть визнавати, що будь-які кошти в Росії – це незворотна втрата.

Тотальна ізоляція російської банківської системи на міжнародній арені має два важливі наслідки. Насамперед, така ізоляція зупиняє розвиток пов'язаних секторів, як-от фінансові технології. Росія не має доступу до західних технологій, а внутрішні продукти навряд чи вдасться впровадити на міжнародному рівні. А без доступу до західних ринків цінність усіх домашніх ноу-хау ніколи не буде високою.

Другий наслідок набагато важливіший. Без потужного та залученого в міжнародну фінансову систему російського банківського сектора не варто сподіватися на зростання ролі рубля у глобальній торгівлі та фінансових потоках. Звісно, це робить ідею про рубль як резервну валюту просто нежиттєздатною.

Російська влада чітко усвідомлює масштаб проблем, а тому за будь-якої нагоди намагається домогтися зняття або пом'якшення міжнародних санкцій. Після відмови продовжувати Чорноморську зернову ініціативу РФ наполягає на знятті обмежень з Россельхозбанку задля спрощення розрахунків за експорт продуктів харчування із РФ та повернення його до системи платежів *SWIFT*, розглядаючи це як одну з умов відновлення своєї присутності в «зерновій ініціативі».

Зазначимо, що аргумент про полегшення експорту сільськогосподарської продукції є надуманим. Розрахунки й зараз можливі через банки, які не потрапили під санкції. Справжня мета – поступово, один за одним, повертати російські банки на міжнародний ринок платежів, використовуючи будь-які приводи. Тож загалом західні країни дуже влучно та ефективно застосували доступні для них санкційні заходи проти банківської системи РФ. Тому дуже важливо не робити кроків назад та не подавати жодних сигналів, що будь-які поступки в принципі можливі.

3.7. Вплив санкцій на військово-промисловий комплекс

Уряди США та союзників доклали вагомих зусиль, щоб максимально обмежити роботу військово-промислового комплексу РФ. Насамперед метою було запобігти доступу російських військових до ключових компонентів, елементів і матеріалів. За даними розвідки США, з лютого 2022 р. експортний контроль

погіршив здатність РФ виробляти понад 6000 компонентів до військової техніки, що призвело до зупинки виробництва ключових оборонних промислових об'єктів і, серед інших наслідків, спричинило брак критично важливих компонентів для танків і літаків¹⁷⁵.

РФ у цій ситуації прагне уникнути широких обмежень щодо роботи свого ВПК з боку Управління контролю за іноземними активами Міністерства фінансів США (OFAC) та нівелювати пов'язані з цим ініціативи, які цілком можуть позначитися на ході війни в Україні. Міністерство фінансів та уряд США загалом усвідомлюють масштабність завдання й коригують свої дії на основі реальних та очікуваних результатів. Ці зусилля стануть іще важливішими, оскільки повномасштабна війна перейшла в стадію довготривалої, а Росія не демонструє жодних ознак відмови від своєї головної мети – окупації України.

Варто зазначити, що через секретний характер даних стосовно ВПК РФ, багато оцінок ґрунтуються на неповних або непрямих доказах. Однак можемо зробити кілька висновків щодо впливу санкцій проти ВПК РФ на сьогоднішній день.

По-перше, санкції створюють дефіцит певних високоякісних компонентів і змушують Міністерство оборони РФ (МО РФ) та ВПК цієї країни замінювати їх низькоякісними аналогами. Зокрема, санкції змусили РФ використовувати раніше виготовлені й не такі точні ракети. Однак постійні удари російських військових по Україні є важливим показником того, що МО РФ все ще може адаптуватися, перепрофільовуючи різні типи ракет. Поки російські війська можуть здійснювати такі атаки, навіть якщо їхня кількість зменшилася, а точність знизилася, усе ще існує небезпека для українських військових і цивільних цілей, не кажучи про побіжні збитки, які є кричущим і журним наслідком цих ударів. Здатність РФ продовжувати такі атаки може бути посилена завдяки зусиллям країн-партнерів, таких як Іран або Північна Корея (з меншою вірогідністю – Китай), чиї постачання запчастин і технологій можуть здійснюватися в обхід санкцій, запроваджених США та їхніми партнерами. Ураховуючи те, що російські військові надають пріоритет ракетним ударам на полі бою, ця тактика, ймовірно, продовжиться протягом найближчого періоду, хоча й у менших обсягах¹⁷⁶.

По-друге, вплив санкцій на виробництво двигунів може мати довгострокові наслідки для російських збройних сил, особливо щодо зусиль з відновлення, ремонту та вдосконалення, а також спроб розробити нові військові системи, включно й літаки, та забезпечити їх постачання на фронт. Російський уряд усвідомлює цей санкційний вплив, про що свідчать постійні спроби зобразити

¹⁷⁵ America's Hidden Tool is Hobbling Russia's War Machine with Multilateral Impact. URL: <https://warontherocks.com/2023/02/americas-hidden-tool-is-hobbling-russias-war-machine-with-multilateral-impact/>

¹⁷⁶ Russia's National Security Space Strategy: How to Avoid Repeating History. URL: <https://www.ispionline.it/en/publication/russias-national-security-space-strategy-how-avoid-repeating-history-28335>

вітчизняну важку промисловість і військові зусилля такими, на які санкції не впливають¹⁷⁷.

По-третє, спроби російського уряду придбати мікрочипи, вироблені провідними світовими компаніями, привернули значну увагу з початку війни. Численні розслідування вказують на складність повноцінного контролю над потоком цих технологій до РФ. Ураховуючи їхню важливість для російських військових систем, озброєнь і технологій, зусилля РФ щодо придбання мікрочипів можуть стати ще активнішими в найближчі періоди. Залежність від імпортової мікроелектронної продукції, яка може поступатися деяким лідерам ринку, потенційно може вплинути на якість російського озброєння, але все ж не завадить МО РФ проводити військові операції. Однак внутрішні зусилля РФ щодо запуску виробництва мікрочипів є довгостроковими, і вони навряд чи будуть дуже результативними, як для цивільної промисловості, так і для військових¹⁷⁸. Таким чином російський уряд, імовірно, активізує спроби придбати мікрочипи за допомогою нових схем для обходу санкцій.

По-четверте, РФ, вірогідно, відчуває нестачу новітніх оптичних систем, що змушує її переоснащувати свої танки простішими системами, а ця невідповідність може призвести до додаткових втрат у бойових зіткненнях.

По-п'яте, найімовірніше, РФ зіткнулася з дефіцитом підшипників, що впливає на виробництво всіх автомобілів (як військових, так і цивільних). Проте Росія намагається замінити наявну нестачу комплектуючих компонентами нижчої якості із Азії. Повний вплив такого дефіциту поки що невідомий, його вплив на здатність РФ вести війну виявиться з часом.

¹⁷⁷ Россия получит 800 модернизированных Т-62 – акт отчаяния или серьезная боевая единица.
URL: <https://topwar.ru/203438-t-62.html>

¹⁷⁸ Ректор Сколтеха: Россия не может ликвидировать огромное отставание в микроэлектронике.
URL: <https://russianelectronics.ru/2022-06-21-skolteh/>

ВИСНОВКИ

Негативний ефект від економічних санкцій був частково розмитий минулорічними високими цінами на енергоресурси, що дозволило втримати російську економіку від суттєвого падіння.

Вплив застосованих проти РФ санкцій був суттєво обмежений спроможністю російської держави та економічних агентів їх обходити.

Потрібно посилити негативні наслідки для держав і фінансових центрів, які допомагають агресору обходити обмеження, поширити санкції на всю банківську систему РФ та активніше стимулювати іноземних інвесторів покидати російський ринок.

Найбільших втрат Росії завдають санкції, пов'язані з нафтогазовим сектором. Ураховуючи те, що Росія досі зацікавлена в постачанні нафти, а це забезпечує наповнення її державного бюджету та надає можливості й надалі здійснювати військові витрати, необхідно зосередити увагу на опрацюванні із західними партнерами України питання щодо зниження цінової стелі на російську нафту.

Потребує розширення перелік товарів і секторів економіки, які підпадуть під санкції, особливо за рахунок галузей, що демонструють економічне зростання й пов'язані з війною РФ проти України, зокрема ввести заборону на імпорт російських діамантів та алмазної сировини.

Україна та її партнери повинні докласти максимальних зусиль у напрямі правового врегулювання питань щодо використання заморожених активів російських олігархів та конфіскації пов'язаних із російською державою активів для відбудови України, розроблення міжнародного механізму компенсації збитків, завданих Україні російською військовою агресією.

Через західні санкції РФ змушена в міжнародних розрахунках з країнами-партнерами переходити на національні валюти держав – торгових партнерів, зокрема юань та рупію. На тлі збільшення Росією експорту енергоресурсів це призводить до накопичення цих валют на рахунках, створює залежність від цих держав (операції з такими валютами здійснюються лише з дозволу центробанків КНР та Індії) та нівелює принцип фінансової диверсифікації.

Принципових змін у позиції КНР щодо війни в Україні не простежується. Росія продовжуватиме залишатися важливим союзником Китаю в його протистоянні із Заходом, оскільки Пекін розглядає військово-економічне співробітництво з Москвою як додатковий позитивний для себе фактор у вірогідному загостренні відносин із США, Японією та Південною Кореєю.

Ускладнення, що виникли в торгово-економічному співробітництві КНР з окремими європейськими країнами та із ЄС, також сприяють активізації китайської взаємодії з РФ.

Маючи власний досвід функціонування в умовах міжнародних санкцій, Китай намагається відбудувати торговельні відносини з РФ так, щоб не потрапити під ризик застосування вторинних санкцій, які можуть призвести до втрати важливих для КНР західних ринків, зокрема США та ЄС.

Економіка Китаю сильно інтегрована зі світовою та залежить від зв'язків із США та ЄС, які, незважаючи на посилення використання інструментів експортного контролю та засобів забезпечення національної безпеки, залишаються найбільшими торговими партнерами Китаю.

Нейтралітет Індії у питанні війни РФ проти України зумовлений насамперед намаганням індійської дипломатії уникати участі у такого роду конфліктах, а також важливістю співпраці з Російською Федерацією. Можливість України вплинути на таку позицію та забезпечити військово-політичну підтримку Індії в протистоянні з РФ малоймовірна.

Важливим аспектом забезпечення українських інтересів в Індії є просування українського нарративу в публічній та інформаційній площинах щодо подій російсько-української війни. Перспективним може бути апелювання до багатовікової колонізаторської сутності російської політики щодо України та акцентування уваги на боротьбі українського народу за незалежність та свободу. Це може знайти позитивний відгук в індійській аудиторії, накладаючись на її історичний колоніальний досвід та сформоване світосприйняття.

Взаємовідносини між Індією та Росією й надалі матимуть характер ситуативного партнерства. Сторони намагаються додержувати взаємної нейтральної позиції щодо регіональних проблем, які існують у відносинах із сусідніми державами (Індія – щодо російської воєнної агресії проти України; Росія – щодо конфліктів Індії з Китаєм та Пакистаном).

Через складну логістику, фінансові перешкоди та потужні західні санкції Індія поступово зменшуватиме свою залежність від імпорту російського озброєння завдяки диверсифікації джерел постачання. Потенційно Україна може стати одним з експортерів до індійського ринку озброєнь, зокрема пропонуючи створення спільних підприємств. У довгостроковій перспективі можливими напрямками українсько-індійської співпраці можуть стати також авіація та аерокосмічна галузь.

Стратегічним напрямом у співпраці з країнами Центральної Азії та Південного Кавказу вбачається розбудова та спільне взаємовигідне використання Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту, а також можливого маршруту постачання нафти й газу із Центральної Азії через Каспійське море до Європи як альтернативного каналу постачання товарів та енергоресурсів територією РФ.

Дипломатичні зусилля та інституційні механізми повинні бути спрямовані на розширення відносин з країнами Центральної Азії та Південного Кавказу, перш за все з найбільшими економічними партнерами РФ, щоб разом із західними партнерами допомогти мінімізувати вплив Росії на них, збалансувати їхні економічні відносини з Китаєм і Туреччиною, забезпечити сталий розвиток і диверсифікацію економік, створити умови для взаємовигідної торгівлі та залучення

інвестицій, а також не допускати постачання санкційної продукції через ці країни на територію РФ.

Важливо скористатися перспективами подальшого розвитку українсько-турецьких відносин, а також прискорити ратифікацію Угоди про вільну торгівлю між Україною та Туреччиною.

Особливу увагу варто зосередити на розбудові транспортного та енергетичного маршрутів, зокрема Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту й перспективних енергетичних коридорів, які були б ефективними альтернативами маршрутам, що проходять територією РФ.

Важливо розглянути можливість залучення Туреччини і країн Центральної Азії та Південного Кавказу до повоєнного відновлення України, створення спільних підприємств для цілеспрямованого просування української продукції на ринки геополітичних та регіональних партнерів тощо.

Доцільно розвивати засоби інформування країн Перської затоки арабською мовою щодо подій в Україні, насамперед щодо злочинів РФ на території України та можливостей співпраці між українськими та арабськими підприємцями.

Варто розглядати глобальні двосторонні проєкти за участю провідних країн Перської затоки, реалізація яких дозволить вийти на ринки третіх країн. Такі проєкти можливі у машинобудуванні, чорній та кольоровій металургії, нафтопереробній промисловості (наприклад, створення за участі нафтовидобувних країн регіону високотехнологічних нафтопереробних комплексів на території України), розширення військово-технічної співпраці.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

А. Бобровицький – головний консультант відділу нових викликів Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат географічних наук;

Н. Гавриленко – завідувачка відділу нових викликів Національного інституту стратегічних досліджень;

А. Гончарук – головний консультант відділу нових викликів Національного інституту стратегічних досліджень;

М. Паламарчук – науковий редактор, керівник центру зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник;

І. Ус – головний консультант відділу нових викликів Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук;

Г. Широкий – головний консультант відділу нових викликів Національного інституту стратегічних досліджень;

Р. Юлдашев – заступник керівника центру зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, заслужений економіст України.

Наукове видання

Анатолій БОБРОВИЦЬКИЙ, Наталія ГАВРИЛЕНКО, Андрій ГОНЧАРУК,
Іван УС, Геннадій ШИРОКИЙ, Рустам ЮЛДАШЕВ

**МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

За редакцією *М. Паламарчука*

Відповідальна за випуск *Т. Джига*

Редактор, коректор *Т. Карбовнича*

Видання підготовлено до друку
в Національному інституті стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua
<http://www.niss.gov.ua>